İnceleme/Araştırma

AŞKALE YOLCULARI

Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları

Rıdvan Akar

DK DOĞAN KİTAP

Aşkale Yolcuları

Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları

AŞKALE YOLCULARI
Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları

Yazan: Rıdvan Akar

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Belge Yayınları, 1999
Doğan Kitap'ta 1. baskı / kasım 2009 / ISBN 978-605-111-394-4
Sertifika No: 11940

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Kapak fotoğrafı: *Cumhuriyet* gazetesi arşivi
Baskı: Şefik Matbaası / Turgut Özal Caddesi
No: 137 İkitelli - İSTANBUL
Tel: (212) 549 62 62

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 246 52 07 / 542 Faks (212) 246 44 44
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Aşkale Yolcuları

Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları

Rıdvan Akar

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Beşinci baskıya önsöz **15**
Dördüncü baskıya önsöz **17**
Giriş **21**

I. Türkiye'de genel durum **25**
1. Dış politikada belirsizlikler 25
2. İç politikada gelişmeler 29
a. Refik Saydam hükümeti 29
b. Şükrü Saracoğlu hükümeti 31

II. Savaş ekonomisi ve alınan önlemler **33**
a. Savaş ekonomisi 33
b. Dış ticaret 36
c. Bütçe açıkları 39
d. Enflasyon ve ihtikâr 40
e. Varlık Vergisi öncesi vergi uygulamaları ve etkinliği 47
f. Halk yoksullaşıyor 49

III. Varlık Vergisi Kanunu **52**
1. Varlık Vergisi Kanunu öncesi gelişmeler ve kanunun çıkarılması 53
a. Varlık Vergisi Kanunu öncesi gelişmeler 53
b. Ahmet Emin Yalman'ın "kehaneti" 54
c. Varlık Vergisi için fişlemeler başlıyor 57
d. Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması 59
e. Varlık Vergisi Kanunu hükümleri 62

2. Varlık Vergisi Kanunu uygulaması 65
a. Verginin tarh edildiği on beş günlük süredeki gelişmeler 65
b. Komisyonlar nasıl çalışıyordu? 69
c. Varlık Vergisi'nin ilanı 72
d. Merkez üssü İstanbul 74
e. İzmir'de Varlık Vergisi 75
f. Ankara'da Varlık Vergisi 76
g. Tahsilat süreci 78

3. Varlık Vergisi'nin tahsilatı sürecindeki gelişmeler 81
a. Ecnebi (E) mükellefler 81
b. Varlık Vergisi tahsilatında çeşitli kişi ve kuruluşlara yapılan indirimler 87
4. Varlık Vergisi cezalandırıyor: çalışma kampları ve icralar .. 89
a. Çalışma kampları 89
b. Çalışma kamplarında hayat 95
c. Çalışma kamplarında son perde 107
d. Varlık Vergisi ticareti Türkleştiriyor 111
e. Azınlıkların her şeyi mezatta 138
f. Varlık Vergisi'nin tasfiyesi 142
g. Rakamlarla Varlık Vergisi 144

IV. Varlık Vergisi'nin değerlendirilmesi 147

a. Ne amaçlandı, ne gerçekleşti? 147
b. Varlık Vergisi "ilk" değildi 151
c. Irkçı bir politika: Varlık Vergisi 164
d. Türkleş(tiril)en ekonomi 170
e. Varlık Vergisi adil miydi? 176
f. Varlık Vergisi'ni savunanlar ve diğer yorumlar 179

V. Varlık Vergisi sonrası tartışmalar 183

a. İlk gürültüler 185
b. "Facia" mı, "hizmet" mi? 188

Ek 1: Dönemin tanıklarıyla yapılan görüşmeler 193

Ferit Melen'le görüşme 193
Parseh Gevrekyan'la görüşme 198
İshak Alaton'la görüşme 204

Ek 2: Dünyada Varlık Vergisi uygulamaları 207

1. Savaş ekonomisi ve özellikleri 207
2. Çeşitli ülkelerde savaş ekonomisi ve alınan önlemler .. 209
a. İngiltere 209
b. Almanya 211
c. Diğer ülkelerde uygulanan mali politikalar 213

Ek 3: Yılmaz Karakoyunlu'nun romanlarında "garip" azınlık kahramanlar 215

Kaynakça 223

Tablolar

Tablo 1 *1939-1946 döneminde ithalat ve ihracat*

Tablo 2 *İkinci Dünya Savaşı'nda merkezi hükümet ile il özel idarelerinin gerçekleşen bütçe gelirleri ve giderleri toplamı*

Tablo 3 *Savaş dönemi (1939-1944) yılları arası bütçe*

Tablo 4 *Tedavüldeki kâğıt para miktarı*

Tablo 5 *Toptan eşya fiyatları*

Tablo 6 *1938 yılı ortalama fiyatları ile 1943 yılı (aralık ayı) ortalama fiyatları (mutlak rakamlar)*

Tablo 7 *1938-1944 yılları arasında kamu harcamalarının güvenlik, sosyal ve ekonomik hizmetler arası dağılımı*

Tablo 8 *Gerçekleşen bütçe gelirlerinin vergi ve gelir gruplarına göre yapısı*

Tablo 9 *1942 yılında uygulanan vergi tipleri ve gelirleri*

Tablo 10 *İkinci Dünya Savaşı'nda milli savunmanın finansmanı için uygulanan vergiler ve gelirleri*

Tablo 11 *Köy geçinme endeksi*

Tablo 12 *İstanbul'da 1940-1944 yılları arasında görülen ölümler*

Tablo 13 *Gayrimüslim çalışanlar ne kadar vergi ödedi?*

Tablo 14 *Varlık vergisi mükelleflerinin kökenlerine göre dağılımı*

Tablo 15 *Anadolu'da il il Varlık Vergisi*

Tablo 16 *"E" grubu mükelleflere ilişkin toplam sonuçlar*

Tablo 17 *Türkiye genelinde çalışma zorunluluğuna ilişkin sonuçlar*

Tablo 18 *İstanbul'un Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar ilçelerinde Varlık Vergisi'yle* satışlar

Tablo 19 *Varlık Vergisi'yle ilgili olarak gayrimenkul satanlar*

Tablo 20 *Varlık Vergisi ödemek için satılan gayrimenkulleri satın alan gruplar*

Tablo 21 *Doğrudan Varlık Vergisi'yle ilgili satışlar*

Tablo 22 *Varlık Vergisi'ne ait toplam sonuçlar*

Tablo 23 *Varlık Vergisi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra piyasadaki para hacmi*

Tablo 24 *Savaş yıllarında tedavül hacmi*
Tablo 25 *Azınlıkların din ve iktisadi faaliyet kolları itibariyle nüfusu (1950 yılı) / 5 000 ve daha fazla nüfuslu yerler*
Tablo 26 *İstanbul ilinde konuşulan dile göre nüfus*
Tablo 27 *Türkiye genelinde konuşulan dile göre nüfus yapısı*
Tablo 28 *Dış göçün nüfus büyüklüğü üzerindeki demografik etkisi*
Tablo 29 *İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'de tüketim maddeleri fiyat artışları*

Babam Ramiz Akar'ın anısına

Para işleri ve ticaret tamamen onun tekeline geçmiştir. Fakat fazla faiz istemesi ve tefeciliği de mukavemet görmeye başlamıştır. Onun tabii hayasızlığı gittikçe artar ve serveti kıskançlığa sebep olur... Yahudi'nin tahrik ettiği antipati açık nefret halini alır... Böylece ev sahibi ile misafir arasında bir uçurum açılmış olur.

Adolf Hitler
*Kavgam**

Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle uygulanacaktır.

Şükrü Saracoğlu
Başbakan**

* *Kavgam*, Yağmur Yayınları, 1972, 2. baskı, s. 306-307.

** *Cumhuriyet*, 21.1.1943.

Beşinci baskıya önsöz

Varlık Vergisi'yle ilgili bu kitabın dördüncü basımı için yazdığım önsözün üzerinden 10 yıl geçmiş. 10 koca yıl. Bu 10 yıldan hafızalarda kalan en önemli an hiç kuşkusuz Hrant Dink'in öldürülmesiydi. Bu ülkede sıradan faşizmin en önemli göstergesi o cinayetti. Hrant bu ülkenin vicdanıydı. Azınlıkların hak ve eşitlik taleplerinin sözcüsü, "ötekilerin" diliydi.

Trabzon'da Rahip Santori cinayeti, Malatya'da misyonerlere dönük katliam ve Hrant'ın öldürülmesi birlikte ele alındığında hâlâ bu topraklarda farklı inanış, kültür ve kimliklere nasıl bir tahammülsüzlük gösterildiği belirgin biçimde ortaya çıkıyordu.

Bütün bu sürecin bir başka dersi ise devletin bütün bu cinayetlerdeki en hafif deyimiyle ihmali, vurdumduymazlığı, derin ilişkileri ve -kimi koşullarda- katilin, cinayeti planlayanların ya da azmettiricilerin kollanmasıydı. Katille kol kola fotoğraf çektiren görevliler, utanç verici bir tarihin mirasçılarıydı.

Bu 10 yıl içinde AB yolunda yürüyen Türkiye kimi yasal düzenlemelerle azınlıkların yaşam koşullarında göreli bir iyileşme sağladı. Özellikle azınlık vakıflarıyla ilgili kimi şikâyetler giderildi. Ancak hak kayıpları telafi edilmedi. Vakıflarda kimi haklar ise bürokrasinin insafına terk edildi

Aradan geçen 10 yıl içinde azınlıklar açısından yaşanan gelişmeleri küçümsemeli miyiz? Kuşkusuz hayır! Ancak devletin kurumlarında çalışabilen, askerlikte eşit yurttaş muamelesi gören, ırkçı ön yargıları ortak akıl ve en önemlisi eğitimdeki dönüşümle aşan bir Türkiye tahayyülünden vazgeçmemeliyiz.

Bu 10 yılın en önemli adımlarından biri de Ermeni Sorunu'nun Türkiyeli aydınlar tarafından cesaretle tartışılması, konuşulması konusunda ısrar edilmesiydi. Tarihin üzerinin resmi ideolojiyle

örtülmesine karşı "özrü" de kapsayan bir yelpazede Ermenilerle kurulan diyalog o günlerde çokça tepki çekmesine karşın, bugünkü barış ortamının yapı taşlarıydı.

Dördüncü baskıda vurgulandığı gibi azınlıklarla ilgili üçlemenin sonuncu halkası 6/7 Eylül olaylarının 50. yıldönümünde hazırlanan bir belgeselle tamamlandı. Aynı günlerde Dilek Güven'in kapsamlı çalışması bütün araştırmacılar açısından önemli bir kaynaktı.

Bu kitabın ilk basımı yapıldığında, Varlık Vergisi'yle ilgili, Faik Ökte'nin en son 1951'de yayımlanmış olan kitabı biliniyordu. Bu çalışma sadece yeni katkılarıyla değil, bu alanın yeniden konuşulması, tartışılması açısından da bir kapıyı araladı. Sonrasında ortaya çıkan çalışmalar hiç kuşkusuz yeni bilgi ve araştırmalarla azınlıklar konusunda dağarcığımızın zenginleşmesini sağladı. Bütün bu çalışmalar mesleki bir rekabetin değil, insani bir dayanışmanın birer yapı taşıydı. Böyle algılanmasını diliyorum. Bu baskıda Aşkale'de çalışma kampında çekilmiş bir fotoğrafıyla, Leon Bahar'ın yaşamından kesitler Varlık Vergisi'nin insani yüzünü anlatıyor. Arşivini açan Nurten Yalçın'a teşekkür ederim.

Beşiktaş, Ekim 2009

Dördüncü baskıya önsöz

Resmi tarih anlayışı ve ideolojisi oldukça yaygın bir eleştiri/özeleştiri süzgecinden geçti. Cumhuriyet tarihini topyekûn savunanlar ile bu süreci kazanımları, hataları ve eksiklikleriyle değerlendirenler arasındaki ayrım ortaya çıktı.

Azınlıklar, Cumhuriyet tarihinde devlet politikalarının turnusol kâğıdı oldu. Demokrasi bilinci, çoğulculuğa saygı, tek tip insan yetiştirme ideolojisi, ulus devletin Türk-Müslüman ve Sünni homojen bir toplum projesi hep bu laboratuvarda test edildi. Dolayısıyla hükümetler, rejimler, liderler değişti ancak azınlık politikalarında çok da yapısal bir değişim gözlenmedi. Liderler ve hükümetler bir bayrak koşucusu gibi bu alandaki resmi politikaları izlemeyi sürdürdüler.

Ancak, geçtiğimiz yedi yıl içinde kentli kültürün, demokrasi bilincinin ve çoğulculuğa saygının bir ürünü olarak azınlıklar yeniden anımsandı. Bugün yaşanan etnik sorunların kökenleri, geçmişte azınlıklara karşı uygulanan politikalarda arandı. Kimi fundamentalist ve ırkçı akımların dışında –geçmişe oranla– azınlık haklarına daha saygılı bir atmosfer yaratıldı. Bunda hiç kuşkusuz, azınlık aydın ve çevrelerinin gayret ve çabaları, demokratik kamuoyunun refleksleri, azınlık haklarını koruyan sivil toplum örgütlenmeleri, siyasal duruş ya da oy avcılığıyla da olsa azınlık kurumlarıyla bağ kurmaya çalışan siyasi partiler rol oynadı.*

Bugün gelinen noktada, azınlıklarla ilgili çok geniş bir edebiyat ve kitaplığın oluştuğunu söyleyebiliriz. Bugün azınlıklar, geçmişe oranla yalnız değil. Türk aydınları ve sivil toplum örgütleriyle da-

* Son yedi yıl içinde değişen önemli bir anlayış da kentli bakışı yansıtıyordu. Azınlıkların kent kültürüne katkıları, "gusto"ları özlemle anılan bir eksiklik olarak dile getirildi. Bu eksikliğin nedenlerini çok da sorgulamayan bu seçkinci tavanın daha çok mimari, estetik, sanatsal ve mutfak kültürüyle sınırlı kaldığını vurgulamak gerekiyor.

yanışına içindeler. Hak ve özgürlüklerine yönelik kısıtlamalara tepkilerini sergiliyor, demokrasinin kendilerine tanıdığı hakları sonuna kadar kullanmaya özen gösteriyorlar. Kimi tabular yıkılmamış olsa da düne oranla resmi kurumların keyfiyetinin de daha aza inmiş olduğunu söylemek mümkün.

Bu noktada azınlıkların niceliksel ve niteliksel olarak, Türkiye'de oynadıkları rolün önemsizleş(tiril)mesi çok önemli bir etken. Yani, azınlıklar artık gerek ulus devletin oluşumundaki, gerekse ekonomi, siyaset ve kültür yaşamındaki etkilerini yitirdiler. Dolayısıyla "artık" hoşgörü, çoğulculuk, kültürel çeşitlilik gibi kavramlar kullanılabiliyor. Hatta 2000 yılında Türkiye'nin tanıtım politikalarında "Türkiye bir mozaik" teması, azınlıkların varlığı, bir reklam figürüne bile dönüşebiliyor.

Bugün için azınlık tarihiyle ilgili çalışmalar özellikle yakın geçmiş açısından hâlâ yetersiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıkların demografik, kültürel, siyasal, ekonomik yapılarına ilişkin kapsamlı çalışmalar olmasına karşın, Cumhuriyet dönemine ilişkin bu düzeyde bir derinlik geliştiril(e)medi. Bunda gayrimüslim azınlıkların imparatorluk yıllarındaki stratejik önemlerini yitirmeleri ve ulus devletin oluşum sürecinde etkisizleş(tiril)mesi de rol oynadı.

Cumhuriyet döneminde Varlık Vergisi, azınlıklar için bir dönüm noktası oldu. 1930'lu yıllarda gerek "meslek yasakları" gerekse Vandalizm ve ırkçı propagandalarla azınlık cemaatlerine dönük uygulamalar yaşanmıştı. Ancak bu uygulamalar ya –belli cemaatleri kapsadığı için– kısmi ya da yerel özellikler arz ediyordu. Ancak Varlık Vergisi'yle ilk kez Müslüman ve Türk olmayan bütün azınlıklar bir blok olarak mağdur edildi. Sonraki yıllarda da gerek 1955'teki 6-7 Eylül Olayları, gerekse 1964'te Rumların sınır dışı edilmesi kararı böylesine kapsamlı ve sistemli bir politikayı içermedi.

Varlık Vergisi, azınlıklar için "ekonomik bir soykırım"dı. Türk burjuvazisinin ise önünü açan bir "proje"ydi. Yarattığı psikoloji sonraki yıllarda azınlık karşıtı provokasyon ve uygulamalardan çok daha kalıcı oldu.

Varlık Vergisi'yle ilgili ilk çalışma 1951 yılında yayımlandı. Varlık Vergisi'ni uygulayan en önemli teknisyen olan dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* kitabını yayımladı. Kitap aslında bir özsavunmaydı. Demokrat Parti'nin, Varlık Vergisi'nden yola çıkarak oluşturduğu anti-CHP atmosferin ürünüydü. Ancak Ökte, salt yaşanmışlıklarla yetinmemişti. Kitapta

Varlık Vergisi'ne ilişkin ilk kez yayımlanan sırlar, bilgiler, veriler ve anılar bulunuyordu. Kitap yayımlandıktan sonra kimi çevreler Ökte'yi vatana ihanetle bile suçladı.

Varlık Vergisi Faciası, objektifliğiyle ilgili kuşkular bir yana, içerdiği veriler ve uygulamaya ilişkin ayrıntılar nedeniyle bugün bile önemini koruyan bir kitap olarak anılıyor.

Doğrudan Varlık Vergisi'ni konu edinen, yayımlanan ikinci kitap ise şu an elinizde tuttuğunuz çalışma oldu. Bir tez çalışması olarak başlayan bu uğraş, zaman içinde bir ilgi alanına dönüştü. Yukarıda da zikredildiği gibi, Türkiye'nin güncel ve yapısal "Doğu sorunu"nun çözümünün ipuçlarının gayrimüslim azınlıkların yakın geçmişinde saklı olduğu saptaması, bu alanın önemini daha da artırdı.

Varlık Vergisi, yakın dönem azınlık tarihiyle ilgili bir üçlemenin ilk kitabı olarak algılanabilir. İkinci çalışma ise 1964'te Rumların Türkiye'den sınır dışı edilmeleriydi.* Üçlemenin sonuncu durağı ise 6-7 Eylül Olayları'nı anlatacak. Böylece azınlıkların tarihi açısından en önemli kilometre taşları irdelenmiş olacak.

Varlık Vergisi kitabının ikinci baskısında kitabı neredeyse tamamıyla değiştirdik. Yeni çalışmalar, makaleler ve yayımlanan anı kitapları ışığında zenginleştirmeyi ve geliştirmeyi amaçladık. Kitabın ilk baskısında –yazarın, "ilk" çalışmasında– ortaya çıkan yazınsal, akademik zafiyetleri gidermeyi hedefledik. Böylece okurun Varlık Vergisi'yle ilgili en geniş kaynakçaya, bütün tartışma ve tezlere ulaşmasını sağlamaya gayret ettik. Şimdi rahatlıkla bu çalışmanın, Varlık Vergisi uygulamasından itibaren geçen elli beş yılda bu konuda yapılmış en kapsamlı "kitap" olduğunu söyleyebiliriz. Kitapta Feridun Kandemir'in Aşkale'de gayrimüslimlerin çalışma kamplarındaki yaşamına ilişkin gözlemlerini anlatan bölüm, kitaba da adını verdi. Bu nedenle "Aşkale Yolcuları" öyküsü bir tarihsel döneme damgasını vurdu.

Kitabın ilk baskısında yer alan eklere bir yenisini daha kattık. Son aylarda bu tarihi olay ANAP Milletvekili Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri* adlı kitabından yola çıkılarak sinema filmi olarak çekildi. Film ödüller aldı. Varlık Vergisi bu film sayesinde yeniden gündeme geldi. Karakoyunlu'nun kitap ve söyleşilerinden yola çıkılarak yapılan ve daha önce *Birikim* dergisinde yayımlanan bir eleştiri yazısını da eklerde bulabilirsiniz.

Son olarak bir teşekkür borcunu yerine getirmeliyim. Öncelik-

* H. Demir-R. Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İletişim Yayınları, 1994. Bu kitabın yeni baskısı kasım 1999'da Belge Yayınları tarafından yapıldı.

le Türkiye'de azınlıklara yönelik hak ihlallerini gündeme getirdiğim için ihanet suçlamasına kadar varan eleştirilerle karşılaştım. Kimi zaman da "azınlıkperver" malumatfuruşlar tarafından topa tutuldum, ikisini de önemsemedim. Benzer eleştirilerle malul bir dostum daha var. Dostum olmasından onur duyduğum, sevgili Rıfat Bali, cesareti, araştırmacılığı ve tevazuuyla her zaman yolumu aydınlattı. Beni yeni kaynaklarla tanıştırdı. Teşekkür ediyorum. Yine Prof. Dr. Eser Karakaş tam beş yıldır İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki öğrencilerine hiç duymadıklarını bildiği Varlık Vergisi'ni ısrarla anlatıyor. Derslerine beni de ortak ediyor. O çabasını saygıyla anıyorum. Son olarak kitabın tashihine titizlikle katkıda bulunan Nimet Demir var.

Varlık Vergisi bir iktisat politikası değildi. Bir kuşağı, bir toplumu ilgilendiren çok ağır bir travmaydı. Azınlıkların mülksüzleştirilmesi, vatanlarına küsmesi, göçmesi gibi sonuçlara yol açtı. Rakamlar ve parasal miktarlar yaşanmışlıkların üzerini bir sisle örtüyor. Oysa umudunu, yaşama biçimini, yakınlarını terk edenler ve onların evlatları Varlık Vergisi'ni bugün bile taptaze, capcanlı yaşıyor.

Bu kitap bir iktisat araştırması olmanın ötesinde işte bu "hatıralara" ışık tutuyor.

Beşiktaş, 1999

Giriş

Türkiye Cumhuriyet dönemi maliye tarihinin en spesifik ve tartışmalı konularından biri de Varlık Vergisi Kanunu ve uygulamasıdır. Oluşumu, hükümleri, uygulanış biçimi ve doğurduğu sonuçlar itibariyle Türkiye'nin son elli yılına damgasını vuran Varlık Vergisi'nin, içerdiği bu özelliklere karşın yeterince incelenmediği ve belirsizlikler taşıdığı görülmektedir. Henüz yakın geçmiş içinde sayılabilecek olan İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi'ni inceleyen tarihçi ve araştırmacıların ya da anılarını yayımlayan gazeteci, bilim adamı ve politikacıların Varlık Vergisi'ni ideolojik kökenlerinden çok sonuçları itibariyle ele aldıkları söylenebilir.

Bugün, Varlık Vergisi'nin bütün aşamalarına ilişkin olarak (oluşum-uygulama-sonuç) yeterince sağlıklı verilere sahip değiliz. Varlık Vergisi, oluşumu sürecinde CHP'nin gizli oturumunda kabul edildi. Bu oturumun zabıtları sonraki yıllarda yayımlanmadı. Vergi çok dar bir kadro tarafından (Başbakan Şükrü Saracoğlu, Maliye Bakanı Fuat Ağralı) hazırlandı ve teknik düzeyde tartıl(a)madı. Uygulama sırasında "gizliliğe" dikkat edilmişti. Örneğin Maliye Bakanlığı tarafından defterdarlıklara tebliğ edilmesi gereken tamimler (genelgeler) maliye müfettişleri aracılığıyla "sözlü" olarak iletilmişti. O dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte'ye göre bunun nedeni, "kimsenin eline vesika verilmemesi"ydi.* Ayrıca uygulama sürecinin çok kısa bir zaman dilimini kapsaması da (yaklaşık on altı ay) bir başka etkendi.

Resmi belgelerin neredeyse hiç olmadığı bu koşullarda, sözlü tarih çalışmasıyla tarihin perdelenen bu yüzünü aralayabileceğimizi umut ettik. Bu amaçla da çalışmanın şekillendiği dönemde (1990-1992) azınlık basınının birikim ve deneylerine başvuruldu. Ancak

* F. Ökte, a.g.e., s. 53.

azınlık topluluğuna mensup şahıslar ve bu topluluğa yönelik yayın yapan gazete (*Jamanak*, *Marmara*, *Apoyevmatini* vb) yöneticileri de Varlık Vergisi'yle ilgili görüş açıklamaktan kaçındılar.

Bu çalışmada Varlık Vergisi ve doğurduğu sosyoekonomik sonuçlar ele alınmıştır. Amacımız yeterli ampirik verilere sahip olunmayan bu konuda "olgulara dayalı" bir çalışmayla Varlık Vergisi'ni tarihsel gelişim süreci içinde incelemektir. Bu bağlamda dönemin koşulları ve olayları da çalışmamız içinde ele alınmıştır. Varlık Vergisi'ni o dönemin koşullarına bağlayan görüşlerle birlikte düşünüldüğünde bu gereklilik ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızın ilk iki bölümü, İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi'ni ekonomik, siyasi ve politik açılardan değerlendirmektedir.

Üçüncü bölüm Varlık Vergisi'ne ayrılmıştır. Bu bölümde Varlık Vergisi öncesi tartışmalar ele alınmış, verginin ilanı, uygulanışı ve tasfiyesi anlatılmıştır. Ayrıca, tarihsel gelişim doğrultusuna dikkat edilmiş, böylece bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Varlık Vergisi değişik açılardan değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde, Varlık Vergisi, amaçları ve elde edilen sonuçlar, vergi adaleti, piyasa mekanizmasında yaşanan değişim gibi başlıklar altında incelenmiş, ayrıca Varlık Vergisi'ne yaklaşım biçimleri de ele alınmıştır. Yine bu bölüm içinde Varlık Vergisi'nin tasfiyesinden sonraki gelişmelere ve çok partili yıllarda Varlık Vergisi ekseninde yapılan tartışmalara yer verilmiştir.

Ek 1'de, *Panorama* dergisinde 1988 yılında tarafımızdan kapak konusu olarak işlenen Varlık Vergisi'nin, tanıklarıyla yaptığımız söyleşilere yer verilmiştir. Dergide yer darlığı nedeniyle "kısaltarak" yayımladığımız bu söyleşileri, kitapta tam metin halinde okuyacaksınız.

Erzurum ve Sivrihisar çalışma kamplarında kalan kereste tüccarı Parseh Gevrekyan, kanunun uygulandığı dönemde maliye müfettişi olan, eski başbakanlardan Ferit Melen ve babası Aşkale'ye yollanan işadamı İshak Alaton, bu döneme ilişkin anılarını anlatıyorlar.

Bazı tarihçilere göre "Varlık Vergisi yayımlandığı biçimiyle birçok Batı ülkesinde uygulanan vergilerden farklı değildir".* Gerçekten Batılı ülkelerde uygulanan savaş dönemi vergileri nasıldı? Ne şekilde uygulandı? Türkiye'deki Varlık Vergisi'ni anlamak için savaş ekonomisi uygulayan ülkelerdeki uygulamalara "kuşbakışı" da olsa bir göz atmak gerekiyor. Zira Varlık Vergisi'nin zahiri amaçlarından biri de devlete gelir sağlamaktı. Ek 2, diğer ülkeler

* D. Avcıoğlu, a.g.e., s. 475; E. Clark, a.g.m., s. 31.

bu geliri hangi yöntemlerle elde ettiler sorusundan hareketle, İkinci Dünya Savaşı'nda çeşitli ülkelerde uygulanan savaş ekonomisine yer veriyor.

Ek 3'te, ANAP Milletvekili Yılmaz Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi'ni tarihsel arka plan olarak kullandığı *Salkım Hanımın Taneleri* ve 6-7 Eylül Olayları'nı eksen alan *Güz Sancısı* romanlarından yola çıkarak Karakoyunlu'nun azınlık kahramanlarını nasıl "kriminal" tiplemeler olarak ele aldığını ve milliyetçi elitist yaklaşımını içeren bir eleştiri yazısı bulacaksınız.

I. Türkiye'de genel durum

1. Dış politikada belirsizlikler

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye'nin izlediği dış politika, konjonktürel ve oportünist özellikler taşıyordu. Türkiye iki dünya savaşı arası yıllarda Lozan Antlaşması'yla sağlanan statükonun devamını sağlayacak politikaları destekliyordu. Bu doğrultuda komşu ülkelerle saldırmazlık antlaşmaları imzalamış, bölgesel bir istikrar sağlamaya çalışmıştı.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış olan ve Versailles Antlaşması'nın sonuçlarını yadsıyan Almanya'da nasyonal sosyalistlerin, İtalya'da ise faşistlerin iktidara gelmesiyle dünya dengeleri bütünüyle değişti. Bu ülkeler "revizyonist" bir politika izliyorlardı. Yani statükonun değişmesini talep ediyorlardı. Açıkça saldırgan-emperyalist bir dış politikaları vardı.[1]

Özellikle İtalya'nın Akdeniz'de hak iddiasıyla Türkiye'nin de dolaylı bir tehdit içine girmesi, Versailles Antlaşması hükümlerinin devamını isteyen –yani statükocu– diğer ülkelerle Türkiye'nin yakınlaşması sonucunu doğurdu. Bu amaçla 19 ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan oluşan bir üçlü ittifak kurularak, bu ülkelere karşı Akdeniz ve Balkanlar'daki saldırılarda birlikte hareket etme kararı alındı. Sovyetler'le yapılan benzeri görüşmeler ise Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşmasıyla aynı tarihlere rastladığı için yarım kaldı.[2]

Sıcak savaşla birlikte dengelerin Nazi Almanyası lehine değişmesi ve Almanya'nın hızla Avrupa'yı işgali, Türkiye'nin "'üçlü ittifak" ilkelerini uygulamayarak 14 haziran 1940'ta tarafsızlığını ilan etmesine neden oldu.[3]

1. V. Sipols-M. Haalamof, a.g.e., s. 10-20, 206-214.

2. C. Koçak, a.g.e., s. 88-94; J. Glasneck, a.g.e., s. 89-109.

3. C. Koçak, a.g.e., s. 105; J. Glasneck, a.g.e., s. 129-136.

Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesi gerçekte Almanya'ya yönelik anlamlı bir mesaj niteliği taşıyordu. Böylece Türkiye, Müttefiklerin güvenlik şemsiyesinden ayrılmanın ötesinde Almanya'ya yakınlaşmanın ilk önemli sinyalini de veriyordu.*

Sonraki dört yıl Türkiye ile Nazi Almanyası arasında gerek diplomatik gerekse ekonomik ilişkilerin geliştiği bir süreç oldu. Varlık Vergisi'nin oluşum nedenlerini açıklayan görüşler açısından bu dönem, Varlık Vergisi düşüncesinin filizlenmesi için uygun bir siyasal zemin sağlamıştı.[4]

Almanya'yla siyasi ilişkilerin bir hayli zayıf olduğu ilk dönemlerde bu ülke Türkiye'nin en büyük ticari ortağı durumundaydı. Türk dış ticaretinde Almanya'nın payı 1939'da yüzde 50 oranını geçmişti.[5] Böylesine gelişkin ekonomik-ticari ilişkiler (Almanya'nın dev askeri gücüyle birlikte) siyasi ilişkilerdeki değişimi de beraberinde getirdi. Ancak burada siyasi ilişkilerde yaşanan konjonktürün, belli dönemlerde ticari-ekonomik ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisinden söz etmek gerekir.

Örneğin, Türk-İngiliz ortak deklarasyonunun açıklanmasından sonra, karşılıklı ekonomik misillemeler sonucu Almanya'nın Türkiye'den ithalatının cari değerdeki payı 1939'da yüzde 51'den 1940 ve 1941'de yüzde 21'e, ihracatının cari değerdeki payı ise 1939'da yüzde 37'den 1940'ta yüzde 9'a kadar düşmüştü.[6]

Ancak 1941'deki Türk-Alman Saldırmazlık Paktı, ikili ticaret antlaşmalarının yeniden yürürlüğe girmesi sonucunu doğurdu. Böylece Almanya, diplomatik ilişkilerin sürdüğü 1944 yılına kadar yeniden Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli ülke konumunu sürdürdü.

Savaş adım adım Türkiye sınırlarına doğru kayıyordu. Askeri açıdan Bulgaristan'ın Mihver'e katılışı ve Alman ordularının Balkanlar'a inmesi Türkiye'yi epeyce güç durumda bırakmıştı. Zira

* Bu yakınlaşmanın gayriresmi itirafını Almanya'nın Ankara büyükelçisi Von Papen ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasındaki görüşmede söylenenler ortaya koyuyor. İnönü şöyle diyordu: "Türkiye'nin tarafsız durumu bugün zaten İngilizlerden çok Mihver güçlerinin yararınadır. Eğer Türkiye aktif olarak İngiliz tarafına geçmiş olsaydı, İngiliz donanması bugün. Karadeniz'de olacaktı." Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), s. 42.

4. F. Ökte, a.g.e., s. 39; N. Yücekök, a.g.e., s. 276; A. E. Yalman, *Vatan*, 14.3.1944; A. E. Yalman, a.g.e., s. 374.

5. C. Koçak, a.g.e., s. 111; J. Glasneck, s. 63-88.

6. Y. Tezel, a.g.e., s. 166.

Balkan ülkeleri arasında imzalanan Balkan Antantı uyarınca Türkiye'nin işgale uğrayan Yunanistan'ın yanında savaşa girmesi gerekiyordu. Oysa Türkiye kapısını çalan savaş tehdidine karşı tarafsızlığını korumak zorundaydı.

Türkiye tarafsızlığını koruyacağını açıkladıktan sonra, işte bu aşamada başlatılan ilişkilerdeki canlanma Hitler-İnönü yazışmalarıyla hızla gelişti. Türkiye bir adım daha attı ve Türkiye-Bulgaristan dostluk antlaşmasının hükümlerine uyulmayacağını açıkladı. Böylece Almanya'nın Bulgaristan'daki faaliyeti meşrulaştırılmış oluyordu.

18 haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması[7] ilişkileri daha da geliştirdi. Antlaşma Türkiye açısından toprak bütünlüğünü koruma hedefine uygundu. Almanya ise işgal ve ilhak politikalarını onaylatmış oluyordu.

Türk ve Alman hükümetleri arasındaki yakınlaşmaya ilişkin en uç biçimde ifade edilen şu iki örnek, Türkiye'nin bu dönemdeki tercihlerini yansıtması açısından anlamlıdır.

22 şubat 1941'de Alman hükümetinin yeni yıl hediyelerinin sunuluşunda Cumhurbaşkanı İnönü, Alman-Sovyet savaşında Türk halkının sempatisinin Almanya'nın yanında olduğunu vurguluyordu.[8]

Başbakan Şükrü Saracoğlu ise Almanya Büyükelçisi Von Papen'le yaptığı görüşmede, "bir Türk olarak" Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını şiddetle arzuladığını ve bunun Türk halkının yüzyıllardır beklediği bir olay olduğunu, Hitler'in bunu başarması halinde yeni bir çağ açmış olacağını belirtiyordu. Ancak Saracoğlu'nun büyükelçiye "tavsiyesi" tüyler ürperticiydi. Saracoğlu'na göre, Almanların, Rusların yarısını katlederek ve Ruslaştırılmış milli azınlık bölgelerini Rus etkisinden tamamen kurtarıp, onları ayakları üzerinde doğrultarak Mihver Devletleri'nin müttefiki ve Slavlığın düşmanı olarak eğitmesi mümkündü ve çoğunluğu Türk olan bu azınlığa Türkiye'nin ilgi duyması doğaldı.[9]

Bu dönemde Almanya'nın etkisindeki devlet ve/ya da hükümet politikaları iç politikada da etkisini gösteriyordu, özellikle, ülkede sonraları bir hayli tepkiye yol açacak olan Turancı hare-

7. C. Koçak, a.g.e., s. 168, 169; J. Glasneck, s. 144; S. Sertel, a.g.e., s. 231; Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), s. 25.

8. C. Koçak, a.g.e., s. 181.

9. C. Koçak, a.g.e., s. 201, 202; Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), s. 68-71.

ketler ve bunların Türkiye dışındaki faaliyetleri dikkat çekici bir hal alıyordu.*

Stalingrad'da Almanların bozguna uğraması ve savaşın seyrinin yavaş yavaş Müttefiklerin lehine değişmesi Türkiye'nin politikalarında herhangi bir değişime yol açmadı. Türkiye tarafsızlığını koruyordu. Oysa Avrupa'da ikinci bir cephenin açılmasını arzulayan Müttefikler Balkanlar'dan başlayacak bir hareket için Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda çaba gösteriyordu. Bu amaçla 1943'te Adana'da Churchill ile İnönü arasında, yine aynı yıl Churchill, İnönü ve Roosevelt arasında görüşmeler yapıldı. Türkiye savaşa girme konusundaki isteksizliğini teknik ve askeri nedenlere bağlıyor ve Müttefiklerin fiziki kapasitelerini aşan silah ve mühimmat istekleriyle çözümsüzlüğü artırıyordu.

Almanya'nın hemen hemen tüm cephelerdeki geri çekilişine karşın, Türkiye, Almanya'nın her an saldırabileceği ihtimalini göz önünde bulunduruyor ve Müttefiklerle yapılan görüşmelerden Almanya'yı anında haberdar ediyordu.[10]

Bu arada Moskova'da toplanan (1 kasım 1943) İngiliz, ABD ve Sovyet dışişleri bakanlarının yayımladıkları ortak bildiride, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler saflarında yerini alması için savaşa bir an önce girmesi zorunluluğu bir kez daha açıklanıyordu.[11]

Savaşın sonuna doğru artık Müttefikler Türkiye'yle görüşmeleri sona erdirmişti. Ezici askeri üstünlükleri ortaya çıkmış, Türkiye'ye ihtiyaçları kalmamıştı. Müttefikler ve özellikle de Sovyetler Birliği Türkiye'ye kızgındı. Sovyetler Birliği ve İngiltere uluslararası yeni düzende Türkiye'nin yalnız bırakılacağı tehdidini savuruyordu. İş-

* Başbakan Saracoğlu'nun Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Von Papen'le yaptığı görüşmede, "Başvekil olarak değil de bir Türk olarak" açıkladığı görüş ve öneriler arasında yer alan "Ruslaştırılmış milli azınlıkların Rus etkisinden tamamen kurtarılıp, ... Mihver Devletleri'nin müttefiki ve Slavlığın düşmanı olarak eğitilmesi" düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'nda uygulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda esir edilen Sovyet ordusuna bağlı kimi kaynaklara göre 200 000 kimilerine göre de 400 000 Türk asıllı Müslüman savaş esiri, 30 aralık 1941'den itibaren Almanya'nın yanında savaşa sürülmüştür. Siyasi olarak Turan fikriyle motive edilen bu ordunun askerleri önce Kafkasya cephesine sürülmüş, sonraki yıllarda da Avrupa'da hatta Fransız işgal bölgelerinde bile faaliyet göstermiştir. Olayın Türkiye açısından önemi, bu savaş esirlerinin eğitilmesinde Turancı akımların önderlerinin ve kimi emekli subayların da yer aldığı iddiasıdır. Yine bu şahısların girişimleri Türk hükümeti tarafından gayriresmi olarak desteklenmiştir. Türkiye'den kimi Azeri ve Kafkas kökenli Sovyet rejimi karşıtlarının paraşütle cephe gerisine isyan ve örgütlenmeyi sağlamak amacıyla Türkiye'den gönderildikleri Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde onaya çıkmıştır. C. Koçak, a.g.e., s. 189-203; Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), s. 27-32, 45, 37, 61. Patrik von Zur Mühlen, a.g.e.

10. C. Koçak, a.g.e., s. 287-291; J. Glasneck, a.g.e., s. 261.

11. M. Goloğlu, a.g.e., s. 209; C. Koçak, a.g.e., s. 277.

te bu koşullar altında Türkiye, ilişkileri yeniden oluşturma amacına yönelik olarak, 21 nisan 1944'te Almanya'ya krom sevkıyatını durdurdu. 2 ağustos 1944'te de Almanya'yla ilişkilerini kesti.

Sonra da Birleşmiş Milletler'in kurulması yolunda ilk adım olan San Francisco Konferansı'na katılmak için önkoşul olması nedeniyle 23 şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.

"Sovyet ordularının Berlin'e 50 kilometre yaklaştıkları ve Müttefik ordularının da Köln civarında bulundukları sırada alınan bir savaş ilanı kararı, doğal olarak yalnızca sembolik bir anlam taşıyabilirdi."[12]

Sonuç olarak, Türkiye'yi savaşa sokmama kararındaki Türk hükümetleri, bu amaca yönelik olarak savaşın başlangıcında Müttefikler, daha sonraki gelişiminde de Mihver ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurdular, özellikle savaşın bitiminden sonra Sovyetler Birliği'yle çıkan siyasi sorunlar da (Boğazlar ve Kars-Ardahan'la ilgili Sovyetler'in toprak talebi) daha çok Türkiye'nin Mihver Devletleri'ni destekler konumundan kaynaklanmıştır.*

Ancak, daha sonraki bölümlerde de ele alacağımız gibi, Almanya'yla kurulan dostluğun zorlayıcı/bağlayıcılığı hem ülke ekonomisinin hem iç ve dış siyasanın bu yöne kanalize olması yönündeki eğilimleri güçlendirmiştir. İç politikada ortaya çıkan çeşitli uygulamalar, daha sonraları Türkiye'nin Nazi yöntemleri uyguladığı şeklindeki tepkilere yol açmıştır.

2. İç politikada gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de savaş ekonomisi ve tek parti yönetiminin kararları doğrultusunda bir ekonomi politikası uygulandı. Bu dönemin olaylarının ayrıntılarını ileriki bölümlerde inceleyeceğiz. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi'ne "genel" hatlarıyla değinmek istiyoruz.

a) Refik Saydam hükümeti

25 ocak 1939'da hükümeti kurmakla görevlendirilen Refik Saydam ve hükümeti, giderek artan savaş tehlikesinin yanında ciddi ekonomik sorunlara da çözüm bulmak zorundaydı. Dış politikadaki "saflaşma" dış ticarete de yansıyordu. Dahası tarımsal ürünlerin pazarlanamamasından doğan kriz, nüfusunun çok büyük

12. C. Koçak, a.g.e., s. 323.

* Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Y. Küçük, a.g.e., s. 428; M. Goloğlu, a.g.e., s. 375.

bölümü tarımsal alanlarda yaşayan Türkiye'yi olumsuz yönde etkiliyordu. Konjonktüre bağlı olarak daralan ithalat hacminin düzeltilmesi de Refik Saydam hükümetinin karşılaştığı bir başka sorun olarak gündemdeydi.

Savaşla birlikte bütçe harcamalarının yarısından fazlasını askeri harcamalara ayıran Türkiye, hayli cılız kalan dış yardımlardan çok, iç borçlanmalarla bütçe denkliğini sağlama yoluna gidiyordu. Varlık Vergisi'nin de "resmi" gerekçelerinden biri olan bu bütçe açığının kapatılması sorunu uygulamada (Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi) oldukça ciddi müdahalelere ve siyasal sorunlara yol açtı.

Yukarıda kısaca özetlenen bu koşullarda, Refik Saydam hükümeti tarafından çıkarılan Milli Korunma Kanunu (MKK) "olağanüstü koşulların ve durumların gerektirdiği her halde kesin ve derhal karar ve önlemler alınması" gerekçesiyle 18 ocak 1940'ta yürürlüğe girdi.

"1940-1944 döneminin en önemli iktisadi kanunu şüphesiz ki Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur."[13]

Kanun aynı zamanda, artan ihtikâra (vurgunculuk), çözümlenemeyen iaşe (beslenme) sorununa ve ordunun gereksinmelerinin karşılanmasına yönelik bir dizi önlemler paketi olarak ele alınabilir. MKK, Cumhuriyet döneminde devlet müdahalesinin vardığı en uç nokta olması nedeniyle önem taşır.

Refik Saydam hükümeti MKK'ye dayanarak, ekonominin savaş koşullarına uyarlanması amacıyla, sıkı kontrol mekanizmasını ve idari örgütlenmeleri de beraberinde getiren bir dizi karar almıştı. Bu dönemde çok büyük oranlara varan fiyat artışları, ihtikâr ve karaborsacılık gibi sorunlar zaman içinde, İaşe Müsteşarlığı, Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi gibi örgütlenmelerin doğmasına yol açmıştı. Saydam hükümeti radikal yeni politikalarla birlikte, idari yenileştirmeler ve kararlarla savaş ekonomisini uygulamayı öngörüyordu.

Ancak alınan bu önlemlere karşın yapısal sorunların (enflasyon, ihtikâr, karaborsa ve bütçe açıkları) çözümlenememesi, önlemlerin etkinliğinin tartışılmasına yol açıyordu. Refik Saydam bütçe görüşmeleri arasında, TBMM'de yaptığı konuşmada sorunun kaynağını şöyle işaret ediyordu:

Fikrim şudur; bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tecrü-

13. K. Boratav, a.g.e., s. 245, 246.

belerle görüyorum ki, devlet teşkilatını 'a'dan 'z'ye kadar baştan başa bu memleketin ihtiyacı ile telif edebilecek şekilde tebdil etmek lazımdır.[14]

Varlık Vergisi'yle ilgili tartışmalarda, alınan önlemlerin yeterliliğine karşın bürokrasinin bu önlemleri uygulamaya geçirebilecek kapasite ve yetenekte olmadığı görüşünü savunanlar arasında yer alan, Ahmet Arif Meriç, Şevket Süreyya Aydemir ve bir ölçüde Faik Ökte, Varlık Vergisi uygulamasından doğan olumsuz sonuçların ana sorumlusu olarak yönetici/bürokrat kadroları görmektedir.[15]

Bu görüşün, Varlık Vergisi'nin bir devlet politikası olarak "siyasal tercihleri" yansıttığı şeklindeki analizlerle çeliştiği açıktır. Bu iki görüşün tartışması IV. bölümde ele alınacaktır.

b) Şükrü Saracoğlu hükümeti

Başbakan Refik Saydam'ın 7 temmuz 1942'de aniden ölümü üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nu hükümeti kurmakla görevlendirdi. Dışişleri bakanına bu görevin verilmesi, o dönemin koşulları açısından anlamlı bir mesajı içeriyordu. Böylece Türkiye, mevcut dış politikasını ve savaş karşısındaki konumunu aynen sürdüreceğini Müttefik ve Mihver ülkelerine anlatmayı amaçlıyordu.

Saracoğlu hükümetine göre, devletin ekonomi ile ticaret üzerindeki yoğun müdahalesi ve denetimi yararsızdı. Zira enflasyon, ihtikâr ve iaşe gibi dönemin yapısal sorunlarını çözemeyecek politikalardı.

Saracoğlu hükümeti, ekonomik bunalımın sorumlusunun "devlet müdahalesi" olduğu saptamasından hareketle, uygulanan iktisat politikalarında ciddi değişimler gerçekleştirdi.[16]

Bu amaçla fiyat murakabe (denetim) komisyonları ve kurulları, İaşe Müsteşarlığı'nın illerdeki örgütleri, merkez teşkilatı ve dağıtma ofisi lağvedildi. Saracoğlu o güne dek uygulanan polisiye önlemlerle sonuç alınamadığını hükümet programında belirtiyor ve şöyle diyordu:

> Bundan önceki hükümet hayat pahalılığına ve ekonomik bunalıma engel olmak için verilen yetkilere dayanarak birçok sert kararlar aldı

14. *Cumhuriyet*, 26.5.1942.

15. K. Boratav, a.g.e., s. 270; Ş. S. Aydemir, a.g.e. (1975), s. 224-225; C. Koçak, a.g.e., s. 256; B. Lewis - T. Lütem, a.g.m.; A. A. Meriç, a.g.e., s. 4, 5; F. Ökte, a.g.e. s. 21, 75, 93, 142.

16. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 225; K. Boratav, a.g.e., s. 224; C. Koçak, a.g.e., s. 356-366.

ve onları sıkı bir şekilde uygulamaya başladı. Fakat aradan günler geçtikçe bu kararların istenen sonucu vermeyeceği yapılan yakınmalardan, saptanan fiyatlarla aranan malların bulunmamasından ve incelemelerden anlaşılmaya başladı. Onun için hükümet, sert tedbirleri yumuşatmaya, parça parça kaldırmaya karar verdi. Daha çok tedbirlerin ekonomik olanlarına, bel bağladı.[17]

Görüldüğü gibi uygulanması düşünülen iktisat politikasıyla piyasa mekanizmasının "kendiliğinden" işleyişi amaçlanıyordu. Ancak müdahale ve denetimlerin kaldırılması, gıda maddeleri satışlarının serbest bırakılması, bir anda tüm ekonomiyi şoka soktu. "Arz ve talep kanunlarına terk edilen" ekonomi, hiç de iyi sinyaller vermiyordu.

Serbest piyasa ekonomisinin en ileri savunucularından olan Ahmet Emin Yalman bile bir anda yaşanan serbestlikten tedirgindi. Yazara göre, "kıyamet kopsa eninde sonunda fiyatı arz ve talep kanunu tayin edecekti(r)".[18] Ancak "arz ve talep kanunu (da) böyle zamanlarda frene muhtaçtı(r)."[19] Asıl sorun, doğması muhtemel bir "piyasa anarşisi"ydi.

Gerçekten de alınan kararlara karşın, yapısal sorunlar giderek artan bir hızla sürmüş ve Yalman'ın "muhtemel" bulduğu piyasa anarşisi yaşanmaya başlamıştı. Çalışmamızın ikinci bölümünde gösterileceği gibi burada vurgulanması gereken nokta, iktisat politikalarında liberal uygulamaları benimseyen Saracoğlu hükümetinin daha sonraları Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve "el koymalar" gibi önceki Cumhuriyet hükümetlerince başvurulmayan, radikal müdahalelere gereksinim duymasıdır. Bu gereksinimin, başlangıçta uygulanan liberal politikaların yarattığı başarısızlığın sonucu olduğu düşünülebilir.

Müdahalecilik-liberal uygulamalar-müdahalecilik olarak nitelenebilecek bu dönem, savaş sonrasında "devletçi politikalara" karşı çıkma şeklinde ifade edilebilecek bir karşı tepkiye yol açtı.*

17. *Cumhuriyet*, 5.8.1942.

18. *Vatan*, 17.7.1942.

19. *Vatan*, 26.7.1942.

* Bu tepkinin politik düzeyde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla açıklık kazandığı söylenebilir. Özellikle Saracoğlu hükümetinin başvurduğu yöntemler (Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, el koymalar) iş çevrelerinde devletçi politikalara olan güveni sarsmış ve yeni arayışları doğurmuştu. S. Ağaoğlu, a.g.e., s. 8-83; K. Karpat, a.g.e., s. 107; M. Gologlu, a.g.e., s, 381-407; Ç. Yetkin, a.g.e., s. 258.

II. Savaş ekonomisi ve alınan önlemler

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik bunalımını yaşadı. Ne enflasyon ne de karaborsa hiçbir dönemde böylesi bir seyir göstermedi. Bu olağanüstü dönemin bütün boyutlarıyla anlaşılması için Varlık Vergisi'ne girmeden önce bu tabloyu ortaya koymakta yarar var. Dönemin ekonomik sorunlarının Varlık Vergisi'ne yol açtığı şeklindeki görüşleri de dikkate alacak olursak, Varlık Vergisi'ni anlamanın yolu da buradan geçiyor.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye bir yandan savaş dışı konumunu sürdürmeye çalışırken, bir yandan da olası saldırılara karşı savunmasını güçlendirmeye çalışıyordu. Bu dönemde bütçe harcamalarının yarısından fazlası milli savunma harcamalarına ayrılmıştı. Devletin kaynaklarının yarısı orduya gidiyordu. Milli savunma harcamaları, bütçe harcamalarının 1940'ta yüzde 53'ü, 1941'de yüzde 55'i, 1942'de yüzde 54'ü, 1943'te yüzde 52'si, 1944'te ise yüzde 51'iydi.[1] Ülkenin kaynaklarının böylesine büyük bir oranının ekonomi dışı kalması, yaşanan ekonomik krizi daha da ağırlaştırıyordu.

a) Savaş ekonomisi

Savaş yılları boyunca iki hükümet değişikliği geçiren Türkiye'de farklı iktisat politikalarının denenmesi amaçlanmasına karşın, her iki hükümet de yoğun devlet müdahalesi uyguladı.

Refik Saydam hükümetinin iktisat politikaları, mevcut bütçe imkânlarıyla ordunun ve kentli nüfusun iaşe ihtiyacını karşılamayı öngörüyordu. Polisiye önlemlerle vurgunculuk önlenecek ve

1. E. Baydar, a.g.e., s. 89; Tablo 6.

fiyatlar sınırlandırılacaktı. Dış ticaret de doğrudan devlet denetiminde yapılacaktı.[2]

Bu amaçla ekonomiye devletin "bütünüyle" hâkim kılınmasını sağlayacak olan MKK (Milli Korunma Kanunu) kabul edildi. Ardından iç ve dış ticaretin denetlenmesi için Dış Ticaret Ofisi kuruldu. Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan İaşe Müsteşarlığı ise, özel ticaret üzerindeki devlet denetiminin fiilen kurulmasını amaçlıyordu.

Bu düzenlemelere paralel olarak tarım ürünleri, piyasa fiyatlarının altında ve devletin belirlediği fiyatlardan yine devletçe satın alınıyordu. Pamuk, şeker gibi ürünler halka piyasa fiyatları üzerinden satılıyor böylece devlete kaynak transferi sağlanmış oluyordu. Buna karşılık halkın temel gereksinmelerinden kömür, buğday gibi ürünler devletin uyguladığı sübvansiyon sayesinde halka maliyetlerinin altında ucuz bir fiyatla ulaşıyordu.

Ayrıca ara malların dağıtımı devlet eliyle yapılıyor, özel sektörün kâr marjı ise MKK hükümlerine dayanılarak kontrol altında tutuluyordu. Kontrol mekanizmasının temeli polisiye önlemlere dayanıyordu. Bu dönemin basınında sık sık fiyat ve kalite kontrollerinde yakalanan esnaf ve girişimcilerden söz edildiğini görüyoruz. Örneğin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, İstanbul'da ceza görmeyen fırın kalmadığını açıklıyor ve kapatılan 17 fırından 10'unun gayrimüslimlere ait olduğundan yakınıyordu.[3]

Alınan tüm önlemlere karşın bu dönemde karaborsa, istifçilik, rüşvet gibi sorunlar önlenememişti ve fiyat artışları sürüyordu.

Şükrü Saracoğlu hükümeti döneminde ise önlenemeyen sorunların nedenleri, savaş koşullarından çok, uygulanan iktisat politikalarında aranmıştı. İç ve dış piyasalarda savaş nedeniyle yaşanan kıtlıklardan doğan talep artışlarının, çiftçi ve sanayicileri teşvik edeceği düşünülmüştü. Yani yurtta ve dünyada neyin sıkıntısı çekiliyorsa, çiftçiler o ürünü ekecek, sanayiciler de o ürünü üretecekti. Fiyatlar ve piyasa üzerindeki denetimler en aza indirilerek üretimin artırılması amaçlanıyordu. Böylece üretim artışının –kendiliğinden– açık enflasyonist gidişi durduracağı öngörülüyordu.

Saracoğlu hükümeti, fiyatların serbest bırakılması yönünde aldığı kararın iaşe sorununu olumsuz yönde etkilememesi için, öncelikle tarım alanında "Yüzde 25 Kararı"nı çıkardı, serbestlikten yana uygulamaların zeminini hazırlayan bu "müdahale"ye göre,

2. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 494-500; K. Boratav, a.g.e., s. 221.

3. *Cumhuriyet*, 15.5.1942.

a) istihsal (ürün) miktarı 30 tona kadar olan müstahsillerden (üreticilerden), bu cins hububatın her birinin yüzde 25'inin;

b) istihsal miktarı 100 tona kadar olan müstahsillerden bu cins hububatın her birinin yüzde 35'inin;

c) istihsal miktarı 100 tonu geçenlerden 50 tona kadar olanlardan yüzde 5'inin, 50-100 ton arasından yüzde 35'inin, 100 tondan fazlasının yüzde 50'sinin bedeli peşinen ödenerek, devletçe satın alınması zorunlu kılınıyordu.[4]

Ancak fiyatların serbest bırakılmasının hemen sonrasında büyük fiyat artışları yaşanmaya başladı. Ayrıca istenen üretim artışı da gerçekleşmemişti. "Yüzde 25 Kararı"nın alınmasından bir ay sonra şehirlerde hububat sıkıntısı baş gösterdi.

Konya'da buğday 30 kuruşa satılırken, İstanbul'da 200 kuruşa, "Yüzde 25 Kararı"ndan önce, 13,5 kuruş olan buğdayın serbest piyasada 100 kuruşa, zeytinyağının ise 85 kuruştan 350 kuruşa çıktığı görülmüştür.[5]

Fiyatlardaki bu ani artışın sorumlusu olarak Refik Saydam hükümetinin fiyatları kontrol politikası gösteriliyordu. Saracoğlu 1942 kasımında yaptığı konuşmada önceki hükümetin uygulamalarını eleştirerek şöyle diyordu:

> Alınan müdahale kararları yenilerini davet etti. Yeni kararlar daha sıkı, daha sert kararları zaruri kıldı. Böylece karardan karara geçilerek, memleket dahilinde birçok mallara el koyulmaya kadar ileri gidildi. Bu kararlar herkesin beklediği matlup (istenilen) neticeyi vermedi. Az bir zaman içinde memleket dahilinde resmi fiyatlarla bazı malları bulmak imkânsız hale geldi ve memleket dahilinde kara pazar yerleşti.
>
> .....
>
> Aradan çok geçmeden hüküm vermeye başladık. Bu hükme göre, bu kararlar alınmasaydı daha iyi olacaktı.[6]

Giderek artan enflasyonist açık ve devlet harcamalarının fiyat artışına karşı hükümet, para basmaktan başka çare bulamamıştı. Piyasadaki para arzının aşağı çekilmesi amacına yönelik uygulamalar, 12 kasım 1942'de TBMM'de kabul edildi. Bu önlemlerin en önemlisi hiç kuşkusuz Varlık Vergisi olmuştur. Bu dönemde alınan önlemler aşağıdaki bölümlerde ele alınacaktır.

4. B. Kuruç, a.g.e., s. 73-75.

5. K. Boratav, a.g.e., s. 223-224; Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 344.

6. B. Kuruç, a.g.e., s. 75.

b) Dış ticaret

I. bölümde de anlatıldığı gibi, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikası ile dış ticareti arasında paralellik görülmekteydi. Dış politikadaki olumsuz gelişmeler, dış ticareti de etkiliyordu. Bununla beraber savaş koşulları da kısmen dış politikadan bağımsız olarak dış ticareti etkiliyordu.

Savaş koşullarından, özellikle ithalat hacmi olumsuz etkilenmişti. Gelişmekte olan ve makine, sanayi ürünleri, petrol gibi mallara gereksinim duyan Türkiye, dünya pazarında arzı azalan bu malları sağlamakta güçlükle karşılaşıyordu. Bu aşamada devlet ithalatçıları ucuz dövizle sübvanse etmeye çalışıyordu.[7]

Böylece yatırım, ara mal ve tüketim malları girişinin kolaylaştırılması hedefleniyordu. Ancak böylesi bir sübvansiyon, ithalatla uğraşan kesimlerin kazançlarının artması sonucunu doğurdu. Bernard Lewis'e göre, çok büyük oranlara varan bu kârları sağlayan girişimcilerin büyük bir bölümü daha sonra Varlık Vergisi mükelleflerini oluşturan Rum, Ermeni ve Musevi tüccarlardı.[8] İthalatla uğraşan bu kesimlerin kârlarındaki artışa karşın, ithalat hacminde olumlu bir gelişme sağlanamamıştı.

Tablo 1
1939-1946 döneminde ithalat ve ihracat

Yıllar	*İthalat (kg)*	*İhracat (kg)*
1939	605 555 778	127 388 997
1940	342 005 135	611 202 850
1941	310 039 910	428 899 017
1942	344 039 910	355 025 624
1943	391 168 087	333 450 935
1944	331 758 254	345 634 573
1945	324 510 600	309 537 557
1946	402 733 595	905 190 481

Kaynak: B. Köksal, R. İlkin, a.g.e., s. 34.

Tabloda da görüldüğü gibi, ithalat, miktar olarak 1943 yılındaki küçük bir artış dışında, 1946'ya kadar gelişme gösterememişti. Özellikle gereksinim duyulan yatırım malları, savaşan ülkelerin

7. Y. Tezel, a.g.e., s. 162; B. Kuruç, a.g.e., s. 217.

8. B. Lewis, a.g.e., s. 296.

iç piyasalarında tüketildiği için karşılanamamıştı. Bu malların ithal olanağı bulunduğu hallerde de ithal değerleri son derece yüksek olmuştu. Bu anlamda tabloda niceliksel olarak görülen artışlar, temel mallardan çok, basit tüketim maddeleri nedeniyleydi.

İhracata bakıldığında ise, tarım ve hammadde ihracatçısı olan Türkiye'nin bu dönemde ihracatını artırma olanağı bulduğu görülmektedir. Bu artışın temel nedenleri arasında, savaşan ülkelerin artış gösteren gıda maddeleri gereksinimi ve özellikle savaş sanayiinde kullanılan krom gibi hammaddelerin varlığı sayılabilir.

Savaşan ülkelerin Türk ihraç mallarına olan taleplerindeki artış, ihraç ürünlerinin değerlerinde yükselmeye yol açmıştı. Bu arada Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın belirgin bir yer tuttuğu görülüyordu.*

Ulaşım olanaklarının yanı sıra, siyasal konjonktürün yakınlaştırdığı Türk-Alman ticari ilişkileri, politik düzeylerde ortaya çıkan sorunlardan etkilenebiliyordu. 1939 ve 1944 yıllarında, Türkiye'nin ihracatı içinde Almanya'nın payında bir azalma görülmesine karşın, bu azalış ihracat hacminde bir daralmaya yol açmamıştı. Zira yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'nin ürünlerinin ihracında pazar sorunu yoktu. Bu dönemlerde, İngiltere ve ABD'nin ihracat içindeki payı 1940-1944 yıllarında İngiltere için ortalama yüzde 15 iken ABD'nin payı 1940'ta yüzde 14'ten, 1945'te yüzde 44'e kadar çıkmıştı.[9]

Savaş yıllarında dış ticaret, hükümet politikalarına paralel olarak müdahale ve denetim altında kalmıştı. Refik Saydam hükümeti döneminde MKK çerçevesinde ithalatın yönlendirilmesi amacıyla "ithalatçı birlikleri" kurulmuştu. İthal mallarına konulan kısıtlama ve teşvikler bu birlikler kanalıyla uygulamaya konuluyordu. Ayrıca 1941'de kurulan "Ticaret ve Petrol Ofisi" aracılığıyla MKK'nin ithalat ve dağıtıma ilişkin hükümleri de merkezi bir kuruluşa bağlanmış oluyordu.

Saracoğlu hükümeti döneminde ise piyasa üzerindeki denetimler kaldırılmış ve fiyatın serbestçe oluşumu amaçlanmıştı. Ancak Varlık Vergisi'yle dış ticarete müdahale edildiği şeklindeki görüşler bu uygulamayı[10] serbestlikten bir sapma olarak değerlendirmektedir.

* Bkz. 1. bölüm.

9. Y. Tezel, a.g.e., s. 166.

10. Y. Tezel, a.g.e., s. 166. Bu görüşlerin değerlendirilmesi IV. bölümde yapılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nda merkezi hükümet ile il özel idarelerinin gerçekleşen bütçe gelirleri ve giderleri toplamı

Gelirlerin toplamı		*Giderlerin toplamı*		*Hükümetin bütçe tasarrufları (2)*	
Yıllar	*Cari değer (milyon TL)*	*Gelirlerin GSYH'ye oranı (1)*	*Cari değer (milyon TL)*	*Giderlerin GSYH'ye oranı (1)*	*Cari değer (milyon TL)*
1939	310	0,150	426	0,206	- 56
1940	356	0,148	576	0,239	- 146
1941	423	0,141	620	0,207	- 140
1942	941	0,152	954	0,154	114
1943	948	0,103	1 083	0,117	19
1944	992	0,148	1 139	0,170	- 19

Kaynak: Y. Tezel, a.g.e., s. 380-389.

(1) Gelirler, harcamalar ve tasarrufların cari değerinin GSYH'nin cari değerine oranı.

(2) Merkezi bütçe gelirleri ile aynı bütçedeki cari harcamalar, gelir transferleri ve devlet borcu ödemeleri toplamı arasındaki fark, cari hesap açıkları "-" işaretiyle belirtilmiştir.

c) Bütçe açıkları

Savaş koşullarında, kaynaklarının yarısından fazlasını milli savunmaya ayıran Türkiye tüm savaş yılları boyunca bütçe açıklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Tabloda görüldüğü gibi, kamu gelirleri ile giderleri arasındaki eşitsizlik, 1942 ve 1943 yıllarında Varlık Vergisi uygulamasından elde edilen gelirlerle "kısmen" ortadan kalkmış, 1944'te ise yeniden bir bütçe açığı görülmüştü. Tablonun bir başka dikkat çekici yanı da kamu gelirlerinin GSYH'ye oranıydı. 1943'te 0,10'a düşen bu oran Varlık Vergisi'nin uygulandığı 1942'de ancak 0,15'e çıkabilmişti. 1939'da 310 milyon TL olan vergi gelirleri, 1942'de –Varlık Vergisi sayesinde– yaklaşık üç kat artmasına karşın daha sonraki yıllarda aynı gelişmeyi gösteremedi. Bu dönemde henüz bir gelir vergisi sistemi yoktu.

Öte yandan devlet gelirlerinde önemli yer tutan iki kalem, savaş koşulları nedeniyle yeterince vergilendirilemiyordu.

Bu dönemde, ithalat hacminin azalması ve pahalılaşan ithal mallarına paralel olarak gümrük tarife ve vergilerinin artırılmaması nedeniyle, oldukça önemli bir gelir kaynağından yararlanılamıyordu. 1940 yılı bütçesinde gümrük vergi gelirleri 14 milyon lira azalmıştı. Hükümet, 1941'de benzer bir azalışı önlemek için gümrük vergisini yüzde 10 artırdı.[11]

Dolaylı vergiler içinde 1935-1939'da yüzde 27 oranında yer tutan gümrük vergileri, 1944'te yüzde 5'lik bir düşüş göstermişti. Ayrıca tarımsal üretimde –insan potansiyelinin askere alınması ve makine, gübre gibi temel gereksinim maddelerinin ülkeye yeterince ithal edilememesi gibi nedenlerle– meydana gelen azalış da vergi gelirlerini olumsuz yönde etkilemişti.

Savaş yılları boyunca tarımsal üretim sürekli bir azalış eğilimindeydi. 1939:100 birim kabul edildiğinde, tarımsal üretim endeksi 1940'ta 90,5, 1941'de 98, 1942'de 86, 1943'te 81,9 ve 1944'te 70,4 olarak gerçekleşti.[12]

Savaş döneminin en karakteristik özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkan enflasyon, bütçelerdeki başlangıç ödenekleri ile kesin harcamalar arasındaki farkın açılmasında belirgin bir biçimde etkili olmuştu.

11. E. Baydar, a.g.e., s. 43-47.

12. S. Yerasimos, a.g.e., s. 704; E. Baydar, a.g.e., s. 37-58.

Tablo 3
Savaş dönemi (1939-1944) yılları arası bütçe başlangıç ödenekleri kesin hesap harcamaları ve oransal karşılaştırmalar (TL)

Yıllar	*Bütçe başlangıç ödenekleri*	*Kesin harcamalar*	*Fark*	*Oransal karşılaştırma (yüzde)*
1939	261 064 192	398 692 270	-128 628 078	49,27
1940	268 476 321	545 573 841	-277 097 520	103,21
1941	309 740 396	581 876 356	-272 135 960	87,85
1942	394 326 958	913 571 349	-519 424 411	131,72
1943	486 717 349	1 033 019 452	-546 302 103	112,24
1944	952 434 417	1 084 346 851	-131 912 434	13,84

Kaynak: E. Baydar, a.g.e., s. 87.

Belirlenen hedeflerin dışına çıkılmasında, enflasyonun yanı sıra, olağanüstü harcama kalemleri de önemli bir etkendi. Genelde milli savunmaya ayrılan olağanüstü harcamalar 1939'da 58 milyon, 1940'ta 109 milyon, 1941'de 153 milyon, 1942'de 200 milyon, 1944'te ise 382 milyon TL'ydi.[13]

d) Enflasyon ve ihtikâr

İkinci Dünya Savaşı boyunca fiyat artışları, vurgunculuk (ihtikâr), karaborsa gibi sorunlar hiç eksik olmamıştı. Dönemin basını, savaşla ilgili haberlerden çok, ihtikâr, iaşe vb sorunlarla ilgiliydi. Toplumun geniş kesimleri fiyat artışları ve karaborsadan büyük ölçüde etkilenmişti.

Refik Saydam hükümeti döneminde uygulanan müdahale ve denetimler, fiyatların üzerinde bir baskı oluşturmasına karşın, karaborsa, istifçilik gibi sorunları da doğurmuştu. Üretim üzerinde de olumsuz sonuçlara yol açan bu politikalar, Şükrü Saracoğlu hükümeti döneminde –önceki bölümde belirtildiği gibi– terk edildi. Fiyatların serbest bırakılması, baskı ve müdahalelerin kaldırılması gibi önceki iktisat politikalarının tam tersi bir anlayışla aşılmaya çalışılmış ancak, sonuçta fiyatlar genel düzeyinde büyük artışlar görülmüş ve yasadışı kazançlar önlenememişti.

Artık savaş koşullarında artan bütçe harcamalarını finanse edecek kaynaklar bulunamıyordu. Bu nedenle de artan enflas-

13. E. Baydar, a.g.e., s. 37-58.

yon, hükümetleri de kendine tâbi kılacak bir boyut kazanmıştı. Yukarıdaki tabloda bütçe başlangıç ödenekleri ile kesin harcamalar arasındaki büyük fark bu açıdan anlamlıdır.

Savaş boyunca hükümetler, artan bütçe açığını ve harcamaları finanse etmek için emisyondan yararlanmak dışında çok da fazla seçeneğe sahip değildi.

Tablo 4
Tedavüldeki kâğıt para miktarı

Yıllar	*Milyon TL*
1938	100
1939	153
1940	216
1941	269
1942	384
1943	415
1944	498
1945	455
1946	480

Kaynak: S. Yerasimos, a.g.e., s. 703.

Tabloda görüldüğü gibi, savaşın bitiminde tedavüldeki para miktarı yaklaşık beş kat artmıştı. Özellikle 1942'deki artış dikkat çekicidir. Yaklaşık yüzde 45 oranındaki bu artış fiyatların serbest bırakıldığı yılda ortaya çıkmıştı. Başbakan Saracoğlu, Varlık Vergisi'ne duyulan gereksinimi açıklarken, temel gerekçelerden biri olarak tedavüldeki 700 milyon TL'ye varan para hacmini gösteriyordu.[14] Ancak, Varlık Vergisi'ne karşın para hacminde amaçlanan azalış gerçekleşmedi.

Emisyon gibi enflasyonist bir politikanın yanında bir başka sorun da ithalatın zorlaşmasıydı. Tarım ve ekonomi dış girdilere muhtaçtı ancak bu sağlanamıyordu. Savaş nedeniyle ithalat/ihracat giderek güçleşiyordu. Zira ülkeler üretimlerini yurtiçinde kullanmayı tercih ediyordu.

1939-1944 arasındaki ithalat fiyatları yüzde 189 oranında arttı. Ancak bu fiyat artışı İstanbul'da tam anlamıyla vurgunculuğa dönüşüyordu. İthal malları fiyatlarının İstanbul'daki artış hızı yüzde 380'leri bulmuştu.[15] Aradaki fark doğrudan ithalatçılar tarafın-

14. *Cumhuriyet*, 12.11.1942.

15. Y. Tezel, a.g.e., s. 234.

dan paylaşılıyordu. Bu dönemde ithalat sektörü ağırlıklı olarak azınlıkların kontrolündeydi.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de fiyatlar, uygulanan tüm iktisat politikalarına ve alınan önlemlere karşın büyük oranda artış gösterdi.

Tablo 5
Toptan eşya fiyatları

Toptan eşya fiyat endeksi (genel)	*Gecikme endeksi*	
Yıllar	*İstanbul*	*Ankara*
1941 175,3	132,5	-
1942 339,6	232,5	220,9
1943 590,1	347,3	322,0
1944 458,9	339,0	330,1
1945 443,3	354,4	33,1

Kaynak: *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1947, s. 409.

Tablo 6
1938 yılı ortalama fiyatları ile 1943 yılı (aralık ayı) ortalama fiyatları (mutlak rakamlar)

	1938 yılı (Krş)	*1943 yılı (Krş)*	*Artış oranı (yüzde)*
Ekmek (kg)	10,05	38,67	284,7
Et	42,52	198,54	336,9
Taze sebze	7,51	29,96	298,9
Zeytinyağı	51,85	231,29	336
Şeker	28	338	110,7
Peynir	48,78	155,42	218,6
Süt	14,79	51,25	236,5
Kömür	5,33	12,21	129,1
Odun	370,08	1 316,66	255,7
Tuğla	1 500	6 000	300
Kereste	4 000	20 000	400
Kireç	35	359	1 040
Yumurta (tane)	1,71	7,94	364,3
Kiremit (yerli)	4	300	1 400
Demir	7	70	900

Kaynak: C. Koçak, a.g.e., s. 363.

Fiyat artışları özellikle halkın temel gereksinim maddelerinde daha da belirgindi. Yukarıdaki tablo fiyat artışlarının en üst düzeye vardığı 1943 yılı ile 1938 yılı fiyatlarını kıyaslamaktadır.

Henüz savaşın ortasında, fiyat artışlarının bazı kalemlerde toptan eşya fiyatları endeksinden çok daha yüksek olduğu görülüyordu. Örneğin, temel gıda maddelerinden şekerdeki yüzde 1 107'lik artış dikkat çekicidir. Çünkü şeker üretimi ve satışını gerçekleştiren tek kurum devletti. Şekerde uygulanan fiyat politikasıyla amaçlanan, bütçeye kaynak aktarımıydı.*

Vurgunculuk ve karaborsayla ilgili üç adres gösteriliyordu. Birincisi, ekonominin en büyük alıcısı konumundaki devletti. İkincisi, halkın beslenme sorunuyla ilgili alanlarda faaliyet gösteren tüccarlar ve ucuz dövizle yüksek kârlar elde eden ithalatçılardı. Dönemin basınında özellikle tüccarlar ve ithalatçıları ihtikâr gibi sorunlardan sorumlu tutan haberler yayımlanıyordu. Ayrıca bürokrasi içinden de bu tüccarlarla çıkar ortaklığı kurulduğu yönündeki yakınmalar artmıştı.

1941'de Başbakan Refik Saydam ithalatçıları uyararak "vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu ... (gerekirse) ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçilebileceğini" bildiriyordu.[16] Hiçbir zaman gerçekleşmeyen bu "devletleştirme" tehdidiyle ithalatçıların, kamu çıkarından çok kendi çıkarlarını kolladıkları en resmi ağızdan kabullenilmiş oluyordu. Konuyla ilgili bir başka çarpıcı örnek de İnönü'nün 1942 yılındaki Meclis açış konuşmasıydı:

> Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bulanık zamanı bir daha ele geçirilmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen vurguncu tüccar ... büyük bir milletin hayatına küstah bir suretle kundak koymaya çalışmaktadırlar. Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız.[17]

Devletin, özel teşebbüsü "gözü doymaz", "fırsatçı" ve "vurgun-

* Örneğin, Başbakan Refik Saydam'a göre, 1942'de şekere yapılan zamla "lüzumsuz şeker istihlaki (tüketimi) önlenecek ... 100 milyon TL'lik ek gelir ile TL'nin değeri yeniden artacaktır". B. Kuruç, a.g.e., s. 74.

16. B. Kuruç, a.g.e., s. 65.

17. B. Kuruç, a.g.e., s. 74.

cu" olarak tanımlayışı anlamlıydı. Görülen oydu ki devlet, varlıklı sınıflara sempati beslemiyordu. Ancak bürokrasi içinden de vurgunculara işbirliği yapanlara sıkça rastlanıyordu. Örneğin, 1943 yılında, İzmir CHP teşkilatının en yetkili kişilerinden bir tüccarın gizlice yün ihraç ettiği ve bir yabancı firmaya, Türk maliyesinin mali açmazlarıyla ilgili önemli bilgiler aktardığı belgelenmişti.[18] Ayrıca istifçilik suçlamaları, Millet Meclisi üyelerine dek toplumun yönetici kadrolarında yaşanan yaygın bir eğilimdi. 1942 yılında Milletvekili Kâzım Duru diğer milletvekili arkadaşlarına şöyle sesleniyordu:

> Evimizde şeker toplamamalıyız arkadaşlar, içimizde 10-20 sandık şeker toplayanlar olduğunu ben hariçte işittim. İçimizde bunları yapanlar var, vekil arkadaşlarımız da dahil. Müsaade eder misiniz isimlerini sayayım? (Milletvekillerinden şiddetli protestolar.) Hayır, isim zikretmeyeceğim. Bana sonra arzu edenler sorsunlar, söyleyeyim.[19]

Bürokratların, devletin belirlediği fiyatları önceden tüccarlara sızdırarak çıkar sağladıkları iddia edilmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı boyunca ülke içinde uygulanan siyasanın olumsuz sonuçları da olmuştur. Öylesine ki bir dönem için "ihtikâr", "harp zengini" sözcükleri denilince akla gelen şey "CHP"ydi.[20]

Tablo 7
1938-1945 yılları arasında kamu harcamalarının güvenlik, sosyal ve ekonomik hizmetler arası dağılımı

	1938	*1939*	*1940*	*1941*	*1942*	*1943*	*1944*	*1945*
Milli Savunma Bakanlığı	30,2	43,32	53,24	55,24	54,42	52,42	51,12	40,4
Emniyet-Jandarma	5,77	4,82	3,66	3,59	3,84	3,83	4,22	4,09
Milli Eğitim Bakanlığı	5,22	4,20	3,32	3,77	3,73	5,19	6,52	7,96
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	3,94	2,94	2,06	1,94	1,69	1,51	2,11	2,79
Bayındırlık Bakanlığı	12,95	10,33	10,61	6,54	4,59	6,92	6,42	7,80
Tarım Bakanlığı	2,32	2,03	1,20	1,20	0,96	1,23	1,73	2,24

Kaynak: E. Baydar, a.g.e., s. 57.

18. D. Avcıoğlu, a.g.e., s. 474-475 dipnot.

19. *Cumhuriyet*, 31.1.1942.

20. Ç. Yetkin, a.g.e., s. 182.

Gerçekleşen bütçe gelirlerinin vergi ve gelir gruplarına göre yapısı

Hükümetçe sağlanan:			İDT ve devlete ait diğer:				
Yıl	*Gelirden alınanlar (yüzde)*	*Servetten alınanlar (yüzde)*	*Harcamadan alınanlar (yüzde)*	*Devlet-Tekel gelir ve vergi (yüzde)*	*Hizmetler karşılığı*	*Taşınmazların gelirleri*	*Devlet gelirleri*
1939	36	7	35	16	5	2	9
1940	29	6	31	17	5	1	11
1941	30	7	33	19	5	2	4
1942	16	34	25	16	3	1	5
1943	32	9	34	17	4	2	2
1943	33	4	32	23	4	1	3

Kaynak: Y. Tezel, a.g.e., s. 392.

Öte yandan, savaş döneminde milli savunma için yapılan harcamaların yol açtığı bütçe açıkları nedeniyle, yatırım ve bayındırlık harcamalarında belirgin bir düşüş görülmekteydi.

1938 yılı, savaş ekonomisi öncesi uygulamaların seyrini göstermesi bağlamında tabloya dahil edilmiştir. Görüldüğü gibi halkın refah düzeyini artıracak alanlarda devlet harcamaları sürekli düşüş kaydetmişti.

Sosyal harcamalardaki bu azalışın yanında, enflasyonla aşınan ücretler halkın geçim düzeyini daha da aşağıya çekmişti. Çalışanlar enflasyona yenik düşmüştü.

Gerçek ücretler 1950:100 kabul edildiğinde, 1938'de 84 ve 1945'te 58'lere kadar inmişti.[21] Tablo 9, savaş boyunca MKK uyarınca zorunlu çalışma, angarya gibi uygulamaları yaşayan ücretli kesimlerin vergi yükünün de ne derece ağır olduğunu ortaya koymaktadır.

Varlık Vergisi'nin uygulandığı 1942 yılı dışında, savaş yıllarında gelir vergisi, bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birini sağlıyordu. Yani asıl yük çalışanların sırtındaydı.

Devlet sektöründe çalışanların maaş ve ücretlerinden stopaj yoluyla kesilen vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1939-1942 arasında yüzde 62-79, 1943-1946 döneminde de yüzde 36-46 oranındaydı. 1943-1946 yılları arasındaki azalış ise Toprak Mahsulleri Vergisi nedeniyle tarımdan elde edilen vergi gelirlerinden kaynaklanıyordu.

Buna karşılık kârlardan elde edilen gelir vergilerinin önemli bir bölümünü ödeyen iktisadi devlet teşekkülleri (bu dönemde toplam gelir vergileri hâsılatının yüzde 28 ila 38'ini iktisadi devlet teşekkülleri ödüyordu) dışındaki tüccar ve sanayicilerin toplam gelir vergisi içindeki payları yüzde 10'u bile bulmuyordu.[22]

Varlık Vergisi uygulamaları nedeniyle servetten alınan vergi gelirlerinde sadece 1942-1943 yılları arasında bir artış görülmüştü. Bu dönem dışında savaş yılları boyunca servetin vergilendirilmesinde bir azalış söz konusuydu. Buna karşılık dolaylı vergiler içinde harcamalardan alınan vergilerin oranı, bütçe gelirlerinin üçte birini buluyordu. Yani devlet temel tüketim mallarının fiyatlarını yüksek tutarak gelir sağlama yolunu seçmişti. Devletin, halka dönük hizmet-

21. S. Yerasimos, a.g.e., s. 705.

22. Y. Tezel, a.g.e., s. 393, "Oysaki bu dönemde 1939'da kamunun toplam sanayi içindeki payı yüzde 25,7'den, savaş yılları boyunca yüzde 24'e düşmüştü. Özel fabrikaların ekonomiye katkısı ise yüzde 34'ten, yüzde 43'e yükselmişti. Küçük meta üretiminin payı ise yüzde 40'tan, yüzde 32'ye düşmüştü. Yani özel sektörün artan üretimi doğrultusunda daha çok vergi vermesi gerekiyordu." A. Yücekök, a.g.e., s. 132.

lerindeki azalış vergilere de yansımıştı. Hükümetçe sağlanan hizmetler karşılığında alınan vergilerin oranı dikkat çekiciydi.

e) Varlık Vergisi öncesi vergi uygulamaları ve etkinliği

İkinci Dünya Savaşı yıllarında kamu harcamalarının finansmanında borçlanmaların yanı sıra en önemli kaynak vergilerdi. Savunma ve devlet harcamalarının hızla artmasına karşın vergi gelirleri aynı oranda artış göstermiyordu. Dahası parasal gelirlerdeki değişikliklere karşı duyarlı ve artan oranlı bir gelir vergisi sistemi henüz yoktu. Bu nedenle de devletin kaynakları enflasyon karşısında eriyordu.

1940 ile 1944 yılları arasında GSYH'nin (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'nın) cari değerinde, savaş yıllarındaki enflasyon nedeniyle yüzde 283'lük bir artış gerçekleşirken, merkezi hükümetin ve il özel idarelerinin bütçe gelirleri toplamındaki artış yüzde 266 olarak kalmıştı.[23] Bu dönemde kamu gelir türlerinin çeşitlendirilemediği ve genelde, var olan vergi tiplerine yapılan zamlarla kaynak artırımına gidildiği görülüyordu.

Tablo 9
1942 yılında uygulanan vergi tipleri ve gelirleri (milyon TL)

Kazanç Vergisi	51,190
Hayvanlar Vergisi	28,100
Gümrük Vergisi	21,340
Muamele Vergisi	51,950
Dahili İstihlak Vergisi	60,407
Damga Vergisi	12,000
İnhisarlar Vergisi	60,407
Buhran Vergisi	22,000
Muvazene Vergisi	21,800
İhracattan Müdafaa Vergisi	9,000
Toplam	*338,194*

Kaynak: F. Ökte, a.g.e. s. 24-25

1942 yılına dek çıkarılan 3828, 4040, 422 sayılı kanunlarla olağanüstü vaziyet dolayısıyla bazı vergi ve resimlere zam yapılması kabul edilmişti.[24] Genelde Kazanç, Tüketim ve Muamele vergile-

23. Y. Tezel, a.g.e., s. 390.

24. F. Ergin, a.g.e., s. 164-165.

rini kapsayan zamlarla tahmini vergi geliri 338,1 milyon TL'ydi. Aynı yıl ulusal gelir ise 2 milyar 430 milyon civarındaydı. Yani vergi gelirleri yaklaşık olarak ulusal gelirin yüzde 13'ü kadardı.

Bu arada Maliye Bakanlığı'nca 1941 yılında yapılan açıklamada, müdafaa vergisi olarak "telakki edilmesi istenen"[25] çeşitli vergiler uygulamaya konmuş ya da "ihracattan müdafaa" adıyla gümrük vergilerine yeni bir çehre kazandırılmak istenmişti. Aşağıdaki tablo bu vergi tiplerini göstermektedir.

Tablo 10
İkinci Dünya Savaşı'nda milli savunmanın finansmanı için uygulanan vergiler ve gelirleri (milyon TL)

Verginin adı	*1940*	*1941*	*1942*	*1943*	*1944*
Hizmette Buhran	16,236	18,028	23,033	34,802	38,802
Muvazene	20,236	22,262	27,984	39,285	42,681
Buğday Koruma	49,578	49,136	-	-	-
İhracattan Müdafaa	4,015	21,296	33,933	-	
Girişten Müdafaa	-	-	-	-	80,130
Potadan	-	-	-	-	6,526
Binadan Müdafaa	2,227	2,868	-	-	-
Gümrük Çıkış	-	-	-	-	16,630
Tayyare Resmi	2,102	2,564	3,262	4,676	5,893
Hava Kuvvetleri'ne Yardım	13,473	15,064	17,998	24,303	26,237

Kaynak: F. Ökte, a.g.e., s. 28.

Ancak bütün bu çabalara karşın, yeni vergi tipleri de kaynak sorununun çözümüne yeterli katkı sağlayamadı.

Bu nedenle de yeniden tüketim vergilerine ağırlık verildi. Örneğin, 17 mayıs 1940'ta kabul edilen Kazanç Vergisi'nin miktarı, şekerden kilo başına 7 kuruş, çaydan kilo başına 25 kuruş, giyim eşyalarından yüzde 10, her tür taşımacılıktan yüzde 25 oranında artırılmıştı. 29 mayıs 1941'de kabul edilen 4040 sayılı yasayla da tüm büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar da vergiye tâbi tutulmuştu.[26]

Ancak zamlarla devlete gelir sağlama politikasının da bir sınırı vardı. Bu sınır halkın alım ve tahammül gücüydü. Bu nedenle vergi sisteminde yeni arayışlar gündeme geldi. 1942 yılında kurulan Maliye Bakanlığı bünyesindeki bir komisyon –Kazanç Vergi-

25. E. Baydar, a.g.e., s. 47.

26. Ç. Yetkin, a.g.e., s. 193-194.

si'nde vergi yükünün ücretli ve maaşlı kesim üzerinde olduğu saptamasından hareketle– Kazanç Vergisi kapsamının genişletilmesi yönünde bir öneri paketi hazırladı. 12 aralık 1941 tarihli bu rapora göre; fevkalade kazançların vergilendirilmesi zorunluluğu vurgulanıyor ve gayrimenkullerin vergilendirilmesi öneriliyordu. Ancak bu önerinin "Meclis'ten geçmeyeceği gülümsenerek ifade olunuyor" ve dikkate alınmıyordu.[27]

Yukarıdaki arayışlar ekseninde, Varlık Vergisi'ni tüccar-sanayici kesimin vergilendirilmesi bağlamında değerlendiren yaklaşımlar, özellikle dönemin ağır ekonomik koşullarının yarattığı yükü emekçi sınıflarla birlikte bu kesimlerin de paylaşmasının doğru bir karar olduğunu savunmaktadır.[28]

Gerçekten de savaş koşullarında katlanılan zahmet içinde ticaret ve sanayi burjuvazisinin payı çok düşük düzeydeydi. Ancak Varlık Vergisi mükelleflerinin büyük ölçüde azınlıklardan oluşması ve vergi tarh edilen gayrimüslim mükellefler arasında ücretlilerin yanı sıra küçük işletmecilerin de bulunması olağanüstü kazançların vergilendirilmesi düşüncesinin "tali" amaç olduğunu ortaya koyuyor.

f) Halk yoksullaşıyor

Bu dönemde nüfusunun yüzde 82'si kırda yaşayan Türkiye'de[29] köylülerin refah seviyesinde belirgin bir düşüş görülüyordu.

Tablo 11
Köy geçinme endeksi

Yıl	*Endeks*
1939	10,61
1940	11,16
1941	13,65
1942	16,02
1943	29,56
1944	47,32

Kaynak: Y. Koç, a.g.e., s. 153.

Tablo, köylülerin kullandığı 19 malın fiyatları ile tarımsal ürün fiyatları karşılaştırılarak hazırlanmıştır. Bu verilere göre 1938 ile

27. F. Ökte, a.g.e., s. 44-45.

28. K. Boratav, a.g.m., s. 29.

29. DİE (1996), s. 44.

1944 yılları arasında tarımda hayat pahalılığı yaklaşık 4,5 misli artış gösteriyordu.

Halkın iktisadi ve sosyal seviyesinde yaşanan yoksullaşma, beraberinde çeşitli sorunlar da getirmişti. Aşağıdaki tablo savaş döneminde, İstanbul'daki çeşitli ölüm nedenlerini göstermektedir.

Tablo 12
İstanbul'da 1940-1944 yılları arasında görülen ölümler

	1940	*1941*	*1942*	*1943*	*1944*
Tifo ve paratifo	71	121	166	93	70
Yaşlılık	846	859	1 116	1 099	920
Akciğer veremi	1 493	1 585	2 060	2 105	1 972
Öteki veremler	344	354	474	500	494
Kalp hastalıkları	2 806	2 682	3 304	2 990	2 839
Zatürree	1 899	1 550	2 111	1 825	1 802
Alkolizm	208	250	434	656	337
Dizanteri vb bağırsak hastalıkları	68	587	1 072	662	836

Kaynak: S. Yerasimos, a.g.e., s. 706.

Savaş döneminde bulaşıcı hastalıklardaki artış, dönemin basını tarafından endişeyle izlenmekteydi. 1943 haziranında yaygınlaşan tifüs vakalarının önlenmesi için halkı uyarıcı yayınlar yapılmaya başlandı. Özellikle köyden kente göç olgusunun bulaşıcı hastalıkları yaygınlaştırdığı iddia olunuyordu. Alınan polisiye önlemler ise bu dönemdeki duyarlılığı yansıtması açısından anlamlıydı.

> Üstü başı pis olanlar nakil vasıtalarına alınmamakta ve bu kişiler toplatılarak polis nezaretinde hamamlarda yıkatılmakta ve saçları kazınmaktadır.[30]

Yukarıda özetlenen tablo ekonomik bunalım, bütçe açıkları, azalan üretim, yoksullaşan halk, enflasyon, karaborsa ve vurgunculuk gibi kilometre taşlarından oluşuyordu. Bütün bu sorunları aşacak sihirli bir formüle ihtiyaç vardı.

Varlık Vergisi'nin uygulanması için gerekli koşullar oluşmuştu.

Varlık Vergisi'nin "resmi" gerekçelerinde Şükrü Saracoğlu şöyle diyordu:

30. *Cumhuriyet*, 1.6.1943.

> Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber, bu kanunun uygulanmasından Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi, vergileri ödemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarda bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların meydana çıkması da olmayacak şeyler sayılmaz.[31]

Böylece ekonominin tüm kronik sorunlarının çözümlenmesinde Varlık Vergisi'nin, tek çözüm yolu ve âdeta kurtarıcı haline ge(tiri)ldiği görülüyordu.

31. M. Goloğlu, a.g.e., s. 174-175.

III. Varlık Vergisi Kanunu

Türk maliye tarihinin en tartışmalı ve en radikal uygulaması Varlık Vergisi'dir. İktisat tarihinin neredeyse unut(tur)ulan bu iktisat politikası, uygulanışı, biçimi ve sonuçları itibariyle Türkiye'nin sonraki seyrinde önemli bir rol oynamıştır.

Önceki bölümlerde İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kriz ve savaş tehdidi ele alındı. Böylece dönemin haletiruhiyesi aktarılmaya çalışıldı.

Ancak Varlık Vergisi bu dönemin salt ekonomik açmazları açısından değil, siyasası açısından da bir dönüm noktası oldu. İleriki bölümlerde de görüleceği gibi ekonomik krize karşı sihirli formül olarak halka yansıtılan bu vergi, hiçbir ekonomik soruna çözüm olamadığı gibi, siyasi açıdan devletin ayrımcılığını ortaya koyduğu bir uygulama olarak hafızalara kazındı.

Dolayısıyla Varlık Vergisi'nin değerlendirilmesi, salt o dönemin maliye politikasının anlaşılması açısından değil, siyasal sürecin kavranması açısından da gereklidir. Savaş yıllarında birçok Avrupa ülkesinde "olağanüstü kazançların vergilendirilmesi", "Savunma Vergisi" ya da "Varlık Vergisi" adı altında toplanan vergiler* ile Türkiye'deki Varlık Vergisi'ni ayıran temel ayrım, verginin tarh, tahakkuk ve tahsil aşamalarındaki adaletsizlik ve daha önemlisi ülkede yaşayan azınlıkları hedeflemiş olmasıdır.

Bu bölümde öncelikle Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkmasından önceki gelişmelerden başlanarak verginin TBMM'de kabul edilişi ve sonrası, tarihi gelişimi içinde ele alınacaktır.

* Savaş döneminde diğer uluslar ekonomik sorunlarını nasıl çözdüler? Hangi tür iktisat politikalarıyla önlemler aldılar? Gerek savaşan Müttefik ülkeleri gerekse Mihver ülkeleri hangi tür iktisadi arayışlara yöneldiler? Ek 2'de bu sorulara "kuşbakışı" bir yanıt verilmeye çalışılmıştır. Türkiye'deki uygulamayla karşılaştırılması açısından okur için ufuk açıcı olabilir.

1. Varlık Vergisi Kanunu öncesi gelişmeler ve kanunun çıkarılması

a) Varlık Vergisi Kanunu öncesi gelişmeler

Önceki bölümde de değinildiği gibi, hükümet milli savunmaya giden kaynakların yerine yeni gelirler yaratmaya çalışıyordu. Bu amaçla Maliye Bakanlığı bünyesinde bir komisyon kurulmuştu. Komisyonun 12 aralık 1941 tarihli raporunda, halen uygulanan 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle yeni bir vergi modeli öneriliyordu. Modele göre, Kazanç Vergisi ödeyen mükelleflerin artırılması ve 1 ocak 1939 tarihinden sonraki gayrimenkul alış ve satışlarında da yüzde 50 "fevkalade" vergi alınması teklif ediliyordu.[1] Ancak komisyonun bu önerileri dikkate alınmadı.

Bu arada yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yeni arayışlar sürmekteydi. Örneğin, basında vurgunculara mücadele için hususi mahkemeler teşkil edilebileceği[2] şeklinde yayınlar yapılıyordu. Yani bir yandan yeni mali arayışlar sürerken, bir yandan da polisiye önlemler gündemdeydi.

1942 yılı başında Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın ilginç bir demeci basına yansıdı. Bakan, "Servet üzerinden vergi almak hatırımızdan geçmemektedir" diyordu.[3] Yani henüz hükümet tarafından tasarlanmış yeni bir vergi politikasının olmadığı kanaati yaygındı.

Hükümet vurgunculara karşı polisiye mücadeleyi tercih ediyordu. "Fevkalade zamanlarda mal sahibi olanlara ağır cezalar getiren kanun, Dahiliye, Savunma ve Adliye Vekâleti encümenleri tarafından Meclis'e sevk ediliyor."[4]

Bu arada basında fevkalade kazançların vergilendirilmesi tartışmaları sürüyordu. Bu tartışmalar daha sonra Varlık Vergisi'nin oluşumu açısından çok anlamlı ipuçları vermektedir.

Zekeriya Sertel, "Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?" başlıklı makalesinde, çeşitli ülkelerdeki uygulamalardan örnekler veriyor ve şöyle diyordu:

> Devletin yeni gelir kaynakları ararken takip edeceği prensip, hayat seviyesi alçalan mahdut gelirli halkı ve memur sınıfı tazyik eden ve

1. F. Ökte, a.g.e., s. 44-45.
2. *Cumhuriyet*, 21.1.1942.
3. *Cumhuriyet*, 1.2.1942.
4. *Cumhuriyet*, 8.5.1942.

hayatı pahalılaştıracak yollardan kaçınmak, bilakis anormal vaziyetin doğurduğu fazla servetleri yakalamak olmalıdır.[5]

Sertel'e göre "harp zenginlerinin, göze batan servet biriktirmelerinin önüne geçilmesi"[6] gerekiyordu.

Aynı dönemdeki bütçe görüşmelerinde Fuat Ağralı beş ay önce böyle bir niyetleri olmamasına karşın, savaş içinde fazla kazananlardan daha fazla vergi alınacağını ifade ediyordu.[7] Mayıs ayından itibaren devletin zirvesinde bir hazırlık yapılmaya başlandığı görülüyordu.

Ancak basın sabırsızdı. Meclis'te yapılan bu konuşmanın sonuç vermediği kanaati hâkimdi. Zekeriya Sertel "Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor?" ve "Geçen Harpte Çıkarılan Harp Kazançları Vergisi" adlı yazılarında bir an önce sözü edilen verginin çıkarılmasını ve vurguncuların haksız kazançlarına tepki duyan halkın duygularına tercüman olunmasını istiyordu. Sertel, Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan Men-i İhtikâr Kanunu çerçevesinde uygulanan verginin model oluşturabileceğini belirterek ayrıntılı örnekler veriyordu.[8]

b) Ahmet Emin Yalman'ın "kehaneti"

Basında süregiden tartışmaların en dikkat çekici olanı, Ahmet Emin Yalman'ın –bir dizi makaleyle– Varlık Vergisi'nin ana hatlarını çizdiği yazılardır.

Ahmet Emin Yalman, bu dönemin önde gelen gazetecilerinden biri olarak biliniyor. Yalman'a bu haklı konumu kazandıran salt *Vatan* gazetesinin başyazarlığı değil. Yazar, aynı zamanda bu döneme ilişkin anılarını kaleme alarak önemli bir tarihsel tanıklığa da imza attı.

Yalman, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bürokrasi ve aydınlar arasında rastlanan Nazi sempatisine hiç sahip olmadı. Savaş yıllarında Müttefiklerden yana bir duruşu vardı. Kamuoyunda İngiliz yanlısı olarak bilinirdi.[9]

Ancak Yalman da tek parti rejiminin aydınlarından biriydi. Dolayısıyla "devlet-i âli"nin çıkarlarını savunuyordu. Yalman aşağı-

5. *Tan*, 15.4.1942.

6. *Tan*, 17.5.1942.

7. *Cumhuriyet*, 16.5.1942.

8. *Tan*, 10.6.1942.

9. J. Glasneck, a.g.e., s. 227, 235.

daki makalelerde de görüleceği gibi Varlık Vergisi'nin neredeyse bütün detaylarını, vergi uygulamaya girmeden altı ay önce yazdı.

Bu yazıların Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın "savaş döneminde elde edilen fazla kazançların vergilendirileceğine" ilişkin açıklamasıyla aynı günlere denk gelişi anlamlıdır.

Ancak Ahmet Emin Yalman'ın bu yazıları Varlık Vergisi'ni araştıran tarihçiler tarafından ihmal edildi. Yalman, Varlık Vergisi'ne karşı "tek" yazı yazan bir gazeteci olarak tarihe geçti. Çalışmanın bu bölümüyle Yalman'ın tarihteki yerinin daha "gerçekçi" bir şekilde sorgulanacağını ümit ediyoruz.

Yalman, Varlık Vergisi'nin sinyallerini verdiği ilk yazısını mayıs ayında yazdı:

> ... gizli bir kapitülasyon yarası vardır ki harp kazançları kanunu bu yaranın açılması için pek iyi bir fırsattır.
>
> Bu yara nasıl açılıyor?
>
> İki şekilde, bir defa azınlıklar arasında umumi bir ölçü ile vatani alaka elbette daha gevşektir. Bu memleketin iyiliği için yüreği tutuşacak bir ahlaki seviyede olanlar çok değildir. Bunlar vergi kaçırmayı açıkgözlük sayıyorlar...
>
> Bu gibiler iyi ahlakta olan memurları da ne yapar eder baştan çıkarmaya çalışırlar, bin türlü dolaplarla aldatırlar. İşte bu gizli münasebet, Türkler aleyhine ve azlıkların lehine bir imtiyaz yaratır. Aşağı yukarı aynı mevkide olan Türk ve azlık ticarethanelerinin ve fabrikalarının aynı senelere ait kazanç vergileri şöyle bir gözden geçirilsin, derhal görülecektir ki kazanç, muamele ve istihlak vergileri gibi türlü türlü vergilerde azlıkların ve Levantenlerin tediye nispeti umumi olarak daha aşağıdadır.
>
> ... bir taraftan fevkalade vatani bir ihtiyaca, diğer taraftan içtimai adalet esasına dayanan bu çok nazik vergiye ait yükün asıl nimet görenlere yüklenmesi ve asıl vurgunculara el uzatmanın yolunu mutlaka bulmalıyız.
>
> Bunun için de klasik usullerin bir tarafa bırakılmasından ve birtakım karine ve kıyaslamalara göre hareket edilmesinden başka çare yoktur.
>
> Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı, her türlü ticari sahanın temsil kudretini haiz dürüst adamları bu heyetlerde vatani vazife almalıdır. Bunlar defterler filanlar ile beraber birtakım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödetmeye imkân hazırlamalıdır. Za-

ten asıl vurguncular yüzlerce sayılacak kadar az olduğu için çıkar yollar bulunabilir.[10]

Ahmet Emin Yalman, bir sonraki makalesinde "gizli kapitülasyonlara" karşı çıkan ve azınlıkların vergilendirilmesini onaylayan bir Türk işadamının mektubuna yer veriyordu.[11] Varlık Vergisi'nin kanunlaşmasından iki ay öncesinde "Tüccarlardan Polis" adlı makalede ise yazar, Türk tüccarlarının rüşvetçi azınlıkları ihbarının gerekliliğini vurguluyordu:

> Azlıklara mensup bir kısım tüccar, bahşiş vermeyi daha iyi bildikleri veya kendilerinden bahşiş almak daha az tehlikeli olduğu için bir nevi kapitülasyon imtiyazlarına sahip bulunuyorlar. Azlıkların kanun harici muamele görmesi ve vergi kaçırabilmesi devam edip giderse, Türk milletinin harici kapitülasyonları kaldırmak için sarf ettiği emekler, döktüğü kanlar heba olur.[12]

Yukarıda nakledilen alıntılarda Ahmet Emin Yalman, Varlık Vergisi'nin tarh ve tahakkuk aşamalarını, uygulandığı biçimiyle öneriyor ve daha önemlisi azınlıkların hedeflenmesi için bir an önce girişimde bulunulmasını istiyordu.

Yalman'ın önerilerindeki gerçekleşme oranı şaşırtıcıdır. Yalman da Varlık Vergisi Kanunu çıktıktan hemen sonra yazdığı bir yazıda bu "başarısını" şöyle tescilliyordu:

> Türk milletindeki beka azmine güven ve iman duyduğum içindir ki vurgunculuk yolundaki gidişe karşı günün birinde şiddetli bir aksülamel baş göstereceğini elle koymuş gibi biliyordum.[13]

Şimdi bu noktada tarih içinde Ahmet Emin Yalman'ı "aklayan" anılarına/yazılarına geri dönmekte yarar var. Yazar anılarında Varlık Vergisi'ne geliştirdiği "muhalif" tavrı öne çıkarmaktadır.

Yalman, Varlık Vergisi'nden neredeyse yirmi beş yıl sonra yayımlanan anılarında, vergiyi "ırkçı" ve "adaletsiz" olarak tanımlıyordu. Varlık Vergisi'ni önerdiği yazılarında "klasik usullerin" bir kenara

10. *Vatan*, 29.5.1942. Benzer bir yorumu Faik Ökte de yapmaktadır: "Milli harpten sonra düşülen hataların başında ecnebi sermayesi düşmanlığı gelir, bu belki de kapitülasyon rejiminin bir aksülameli idi." F. Ökte, a.g.e., s. 20.

11. *Vatan*, 30.5.1942.

12. *Vatan*, 2.9.1942.

13. *Vatan*, 9.2.1943.

bırakılması gerektiğini vurgulayan yazar, anılarında "eşitlik gibi her vergide ön planda bulunan bir prensibe kimsenin aldırmadığını" belirtiyordu.[14]

Bu arada Yalman'ın Varlık Vergisi'ne karşı duruşunu dayandırdığı bir anısına da değinmekte yarar var. Yazar, Amerikalı "çok değerli bir fikir adamı"yla yaptığı münakaşa sonunda "gaflet uykusundan" uyandığını söylüyor. Bu "gaflet uykusundan uyanış" için de tarih olarak "Amerika seyahatinden döndüğü günleri" gösteriyor.

Yazarın kitabından Amerika'ya 1942 yılının eylül ayında gittiğini öğreniyoruz. Yazar aralık ayında da Türkiye'ye dönüyor. Ahmet Emin Yalman'ın Varlık Vergisi'ne "dürüst bir gazeteci gözüyle"[15] bakmasını sağlayan tartışma da bu dönüşün hemen ertesinde gerçekleşiyor. Yani Yalman'ın 1943 yılı başından itibaren Varlık Vergisi'ne karşı tavır almasını ya da –dönemin istibdat koşulları nedeniyle– en azından tarafsız kalmasını bekleyebilirsiniz. Oysa Yalman, 1943 yılının şubat ayında Varlık Vergisi Kanunu'nu "vurgunculuğa karşı şiddetli bir aksülamel" olarak nitelendiriyor ve övüyordu.

Dolayısıyla Yalman'ın anılarındaki bu bölümü kişisel "resmi tarihi" olarak yazdığı düşünülebilir. Varlık Vergisi'ne karşı çıkışını onun "gaflet uykusundan uyanması" ya da "dürüst gazetecilik ölçüleriyle" gerekçelendirmesi en azından yazarın, o dönemki yazılarıyla çelişiyor.* Bu nedenle de Yalman'ı dönemin konjonktürü içinde değerlendirmenin daha doğru olacağını söyleyebiliriz.

c) Varlık Vergisi için fişlemeler başlıyor

Varlık Vergisi Kanunu'nun TBMM'de kabul edilişi öncesinde bakanlığın yapmış olduğu çalışmalara daha ayrıntılı biçimde değinilmesi gerektiği kanısındayız. Çünkü ilerki bölümlerde de değinileceği gibi Varlık Vergisi Kanunu'nda "Bu vergi azınlıklara yönelik olarak uygulanacaktır" gibi bir madde yoktu. Dolayısıyla bu keyfiyetin azınlıkları hedefle(yebil)mesi için önceden bir hazırlık yapılması gerekiyordu.

14. A. E. Yalman, a.g.e., s. 1251.

15. A. E. Yalman, a.g.e., s. 1253.

* Yalman ABD seyahatinden döndükten iki ay kadar sonra arka arkaya dört gün boyunca, Varlık Vergisi'ni desteklemek ve övmek için bir dizi makale yazdı. Makalelerin başlıkları şöyleydi: "Türk Türklüğe Faydalı Olandır", *Vatan*, 8 şubat 1943; "Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık", *Vatan*, 9 şubat 1943; "Ya Hep, Ya Hiç...", *Vatan*, 10 şubat 1943; "Hükümet Mekanizmamızın Geçirdiği İmtihan", *Vatan*, 11 şubat 1943.

İşte bu hazırlığın çok çarpıcı aşamaları vardı. Hükümetin bilinçli bir politika güttüğü de ancak bu süreçle ilk ipuçlarını veriyordu.

1942 yılının eylül ayı içinde CHP grubunda ve TBMM'de fevkalade kazançların vergilendirilmesi konusunda görüşmeler sürüyordu. Aynı günlerde Maliye Bakanlığı ekalliyetler (azınlıklar) hakkındaki ilk önbilgileri defterdarlıklardan istemeye başladı. Zira bakanlık "harp ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımızın vergilendirememekte olduğu ve bu sebeple bilhassa ekalliyetlerin büyük servetler iktisap ettiği"[16] görüşündeydi.

12 eylülde Maliye Bakanlığı defterdarlıklara bir genelge yolladı. Azınlıkların malvarlıklarının tespit edilerek bir cetvelde gösterilmesi isteniyordu. Genelge doğrultusunda çalışmalar yapan vergi daireleri, "harp zamanında fevkalade kazanç sahibi olanları" dört kategoride sınıflandırdı.

Bunlar M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönme) ve E (Ecnebi) gruplarıydı. "M" grubu, yalnızca Müslüman tüccarları kapsıyordu. "G" grubu ülkede yaşayan etnik-dini karakterini koruyan ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermeni, Rum ve Yahudi yani gayrimüslim vatandaşlardı. "D" grubu, geçmişte azınlıklar ya da başka bir ulusun vatandaşları arasında Müslümanlığı kabul etmiş olanlardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle Museviler arasında bu tipteki değişimlere sıkça rastlanmıştı. "E" grubu ise, Türkiye dışındaki başka bir ülkenin uyruğunda olup da Türkiye'de ticari ve kültürel faaliyet gösteren kimselerdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde "Levantenler" ve "Latinler" olarak bilinen azınlık toplulukları bu kategoriye giriyordu.

Genelge doğrultusunda çalışmalar yapan vergi daireleri azınlıkları ve malvarlıklarını tek tek, isim ve adres bazında listeledi.[17] Ancak asıl ciddi çalışmalar, Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldıktan sonrasında gerçekleştirildi. Devletin elindeki dev bir mekanizma topyekûn olarak azınlıklara dönük bir "istihbarat" faaliyeti yapmaya başladı.

"G" kategorisindekiler için hazırlanan dosyalara, her mükellef için çeşitli vergi dairelerinden alınan raporların yanı sıra, bankalardan alınan imzasız, tasdikli bilgiler eklendi. Gayrimüslimlerin bankalardaki paraları belirlendi. Ardından, CHP il ve ilçe örgütlerinden raporlar istendi ve bunlar da dosyalara kondu. Piyasanın

16. F. Ökte, a.g.e., s. 49.

17. F. Ökte, a.g.e., s. 48, 72, 73.

"güvenilir" tüccarlarından azınlıklarla ilgili toplanan bilgiler de eklendi.

Son olarak dönemin Milli Emniyet (istihbarat) Teşkilatı istihbarat raporları da eklenince "fişleme" işlemi tamamlanmış oldu. Bütün bu istihbarat çalışması azınlıkların vergi matrahının belirlenmesinde karine olarak kullanıldı.

d) Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması

3305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu 11 kasım 1942 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu bölümde kanunun TBMM'de kabul edilişini ve basında kanunla ilgili olarak çıkan ilk yorumları aktarmak istiyoruz.

Varlık Vergisi Kanunu ilhamını belirli bir modelden ya da bir komisyonun hazırlık çalışmalarından almıyordu. Aynı dönemde dünyanın başka ülkelerinde de benzer adla vergiler toplanıyordu. Ancak Varlık Vergisi gerek uygulanışı, gerekse hükümleri itibariyle benzerlerinden ayrılıyordu.

Kanun bizzat Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun eseriydi.[18] Kanunun hazırlanmasında Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli ve Maliye Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan da hazır bulunmuştu. Ancak bu kişilerin katkıları, daha çok, kanunun bir metin haline getirilmesi ve lafzi olarak mali bir söyleme oturtulmasıyla sınırlıydı. Teknik düzeydeki bu katkı, kanunda zahiri olarak azınlık-Müslüman ayrımını ortadan kaldırmak gibi bir "fayda" sağlamıştı. Ancak bu "eşitlik" yalnızca kanun maddelerinde kaldı.

Kanun, öncelikle CHP grup toplantılarında "gizli oturum"da görüşüldü. Bu oturumun zabıtları yayımlanmamıştır. Tek parti döneminin atmosferinde CHP grup toplantıları, Meclis'in asli fonksiyonunu ikame edecek ölçüde etkin ve sık kullanılıyordu.

"Gizli olarak yapılan parti meclis grubu toplantılarında ele alınan konular ve yapılan konuşmalar hakkında basına ve dışarıya bilgi sızdırılmazdı. Zaman zaman basına yapılan açıklamalar ya oldukça kısa ya da önem arz etmeyecek derecede olurdu."[19]

Ancak o dönemde milletvekili olan yazar Faik Ahmet Barutçu'nun anılarından "asli" amacın bu gizli oturumda konuşulduğunu öğreniyoruz. Saracoğlu, bu oturumda, milletvekillerine, kanu-

18. E. Karakuş, a.g.e., s. 65; K. Boratav, a.g.e., s. 256.

19. Bu dönemde yayımlanan *Millet* dergisinde çıkan bir yazı gizli oturumlardan yansıyan ruh halini şöyle anlatıyordu: "Mahrem içtimalarda yapılan münakaşalar da bugün inanılmayacak kadar dikkate şayan olmuştur (...) Fakat. Halk Partisi, bütün bu iç oluşları büyük ve korkunç bir 'mahrem' perdesi altında mason locası gibi kendi içinde saklıyor, harice bir şey aksettirmiyordu." Aktaran: O. Akandre, a.g.e., s. 130, 251 no'lu dipnot.

nun muhtekirleri, harp zenginlerini ve özellikle azınlıklardan olan vurguncuları hedeflediğini söylüyordu. Başbakana göre, böylece piyasaya egemen olan yabancılar ortadan kaldırılarak Türk piyasası Türklerin eline verilecekti.[20]

Tek parti döneminin başbakanı bu hamleyle özellikle parti içinden çıkabilecek "çatlak" sesleri önlemeyi amaçlıyordu. Milletvekillerine kendi Türk ve Müslüman seçmen tabanına bir zarar gelmeyeceği teminatı verilmiş oluyordu. Zira haziran ayı içinde "Fevkalade Kazançlar Kanunu Tasarısı" CHP parti grubuna geldiğinde "birçok münakaşalara yol açmıştı".[21] Bu kez "direncin" zayıflatılması için böyle bir garantinin verilmesi gerekiyordu.

Bu dönemde Meclis'te bağımsızlardan dört azınlık milletvekili vardı. Azınlıklar kapalı kapılar ardında yapılan hazırlıklardan haberdar olmuşlardı. Tedirgindiler. Sonunda hep birlikte Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun kapısını çaldılar. Azınlık cemaatleri önderlerinin teklifi açıktı:

"Efendim, siz ne kadar vergi toplamayı düşünüyorsunuz?.. 300 milyon mu toplamak istiyorsunuz? Siz bunu bize bırakın, biz bunu (kendi aramızda) toplayalım (ve) hükümetimize verelim!"

Başbakan Saracoğlu, "Biz bu teklifi nasıl kabul ederiz? Biz modern bir devletiz" gerekçesiyle bu öneriyi reddetti. Bu görüşmeyi aktaran Saracoğlu'nun özel kalem müdürü Fuat Bayramoğlu'na göre, eğer Saracoğlu bu teklifi kabul etseydi, zımnen bu verginin azınlıklardan tahsil edileceğini kabul etmiş olacaktı.[22]

CHP grubunda yapılan tartışmalardan sonra Varlık Vergisi Kanunu, TBMM'nin 11 kasım 1942 tarihli oturumunda görüşüldü. Saracoğlu yaptığı konuşmada ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yararlanılacak önlemler paketini tanıtıyordu.

On maddelik bu pakette, memur maaşlarından iaşe sorununa dek birçok konu ele alınmaktaydı. Ancak bu önlemlerin en önemlisi hiç kuşkusuz Varlık Vergisi Kanunu'ydu. Saracoğlu, Varlık Vergisi'nin amaçlarını şöyle sıralıyordu:

> Tedavülde 700 milyon TL var (...) bu, iş için tedavüle (dolaşıma) çıkan paranın bir kısmını, vergi olarak geri çekmekten ibarettir ... uzun tetkiklerden sonra bu kanun layihası (tasarısı) başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: tüc-

20. F. A. Barutçu, a.g.e., s. 263; F. Ökte, a.g.e., s. 53.

21. C. Koçak, a.g.e., s. 479.

22. A. Aktar, a.g.m. (1996).

carlar, emlak ve akar (mülk) sahipleri, büyük çiftçilerdir.

... harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu Varlık Vergisi'nin yükünü bittabi onlar taşıyacaktır. Verdikleri vergi ve yaptıkları iş malum olan bu sınıf mensupları hakkında kazandıkları paraların komisyonca takdir edilen bir kısmını vergi olarak istemekte tereddüt duymuyoruz.

İkinci matrahımız hanlar, hamamlar, apartmanlardır. Bunların sahipleri bu vergiyle mükellef kılınmışlardır. Bunlar komisyonlarda tayin edilen parayı ödemeye mecburdurlar.

Üçüncü matrah sahibi büyük çiftçilerdir. Bu mükellefiyet hiçbir zaman bir çiftçinin varlığının yüzde 5'ine tecavüz etmeyecektir.

... hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık sağlamaktır. Bu böyle olmakla beraber kanunun tatbikinde Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerindeki halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure (ister istemez) satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal (yumuşama) husule getirilmesi gibi tali faydaların tahassul edilmesi (ortaya çıkarılması) imkân haricinde addedilemez.[23]

Saracoğlu'nun bu konuşmasından sonra milletvekilleri Varlık Vergisi Kanunu hakkındaki görüşlerini açıkladı. Ancak asıl görüşmeler CHP'nin gizli oturumunda yapıldığı için, Meclis'te yapılan konuşmalar yalnızca kanunu onaylar nitelikteydi.

Müstakil Grup adına bir konuşma yapan Ali Rana Tarhan, Varlık Vergisi'ni onaylayarak, hükümete teşekkür ediyordu. Manisa Milletvekili Refik İnce'ye göre, "Varlık Vergisi için, hukuk prensiplerine muhalif olduğu yolunda varit olacak itirazlara cevap olarak şunu söylemek gerekir: Hukuk, hayatın icaplarını takip ettiği gündür ki şayandır". Milletvekilinin henüz vergiye dönük hiçbir eleştiri ya da muhalefetin olmadığı günlerde, böylesi bir gerekçeyle ortaya çıkışı anlamlıydı.

Bu arada İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir'in "mevcudiyet ve servet anlamında kullanılan varlık sözcüğü verginin içeriğini ortadan kaldırdığı için Varlık Vergisi'nin 'Aşırı Kazanç Vergisi' olarak tanımlanması" şeklindeki önerisi reddediliyordu.[24]

Varlık Vergisi Kanunu, 11 kasım 1942'de oturuma katılan 350 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edildi. CHP grubundaki gizli oturumda yapılan uzun ve hararetli tartışmaların aksine, karar oybirliğiyle alındı. Ancak oylamaya sonraki yıllarda Demokrat

23. *TBMM Zabıt Ceridesi*, d. 6.1.43. İnikat (11.11.1942), s. 24-26.

24. *TBMM Zabıt Ceridesi*, d. 6.1.4.3. İnikat (11.11.1942), s. 24-26.

Parti'nin çekirdeğini oluşturacak 76 milletvekili katılmamıştı.*

Kanunun Meclis'te kabulü sırasında ve kanun tasfiye edilinceye kadar geçen sürede, o dönemin basınında Varlık Vergisi Kanunu'nu onaylayan ve hükümetin uygulamalarını destekleyen yazılar çıktı. Hükümet uygulamalarına karşı son derece duyarlı olan basının, Varlık Vergisi için böylesine kayıtsız şartsız destek vermesi ilginçti.

Tan gazetesi yazarı Sabiha Sertel bu desteği Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun, kanun metninin Meclis'te görüşülmesinden kısa bir süre önce gazete başyazarlarıyla yaptığı özel toplantıda Varlık Vergisi Kanunu'nun basın tarafından desteklenmesi "gerektiği" şeklindeki uyarısına bağlıyordu.[25] Tek parti yönetiminin, İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarıyla daha da artan etkinliği düşünüldüğünde bu "uyarının" yeterli olduğu düşünülebilir. Ancak yine de kanuna yönelik kuşkular –ileride gösterileceği gibi– yapıcı bir yaklaşımla dile getirilecektir.

e) Varlık Vergisi Kanunu hükümleri

Varlık Vergisi Kanunu'nun 1. maddesi, kanunun "servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere mükellefiyet tesis edildiği" ifadesiyle başlıyordu.

2. maddede "mükellefiyet tesis edilenler" dört grupta toplanmıştı:

a) Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri.

b) Büyük çiftçiler.

c) Sahip oldukları binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi irat (gelir) toplamı 2 500 TL ve arsalarının vergide kayıtlı değeri 5 000 TL'den yukarı olup bu miktarın indirilmesinden sonra geri kalan irat ve kıymetlerle vergi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar.

d) 1939 yılından itibaren kazanç ve buhran vergilerine tâbi bir iş ya da teşebbüsle uğraştığı halde, 1939 yılından beri bir defaya mahsus bile olsa ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veya tavassut karşılığı para ve mal almış olanlar.

3. madde, ikinciye bağlı olarak yukarıda yazılı dört gruptan iki daha fazlasına dahil olan mükelleflerin, her birinden ayrı ayrı mükellef tutulacaklarını ve kamu kuruluşlarında çalışanların maaş

* Oylamaya katılmayan milletvekilleri arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Reşat Nuri Güntekin, Celal Bayar, Hasan Âli Yücel, Mahmut Esat Bozkurt ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi dönemin önde gelen isimleri vardı.

25. S. Sertel, a.g.e., s, 259-261. Cihat Baban da basının denetim altında olduğunu, hatta politik eğilimlerin bile hükümet tarafından belirlendiğini söylüyordu. C. Baban, a.g.e., s. 288.

ve ücretlerinin Varlık Vergisi'nden muaf olduğunu ifade ediyordu.

4. madde, Arazi Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinde yazılı bina ve arsa sahiplerini Varlık Vergisi'nden muaf tutmaktaydı.

5. maddeye göre vergi gerçek ve tüzelkişiler adına tarh olunacak; hisseli ve hissesiz şirketlerde hisseye bakmaksızın, şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınacaktı.

6. madde, verginin miktarını açıklıyordu. Vergi miktarı, komisyonlar tarafından belirlenecekti. Komisyonlar yükümlülük derecesini; her yükümlü adına, 1941 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir ya da tasfiyeye takaddüm eden son yılda tarh edilmiş veya tahakkuk edilmiş vergi miktarlarını, çiftçilerde ise yükümlünün zirai vaziyetini ve gayrimenkul sahiplerinin de irat ve vergi miktarını gözden geçirmekle beraber bunlarla bağlı olmaksızın edinecekleri *kanaate göre* takdir edecek ve vergi miktarını saptayacaklardı.

Kanun, komisyonlara olağanüstü bir yetki veriyordu. Vergi yükümlülerinin örneğin, gayrimenkul sahiplerinin vergi miktarının komisyonun insafına yani kanaatine bırakıldığı görülüyordu.

Verginin tarhını sağlayacak komisyonların oluşum biçimi 7. maddede gösterilmişti.

Servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etmek üzere her il ve ilçe merkezinde, mahallin en büyük mülkiye memuru bu komisyonlara başkanlık edecekti. Yani takdir komisyonlarının başkanı kaymakam ya da valilerden oluşuyordu. Oylamalarda eşitlik olması halinde başkanın oy verdiği tarafın kazanması hükmü getirilmişti.

Komisyonun diğer üyelerinin seçimini ise kanun şöyle açıklıyordu: "En büyük mal memurundan ve ticaret odaları ile belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan müteşekkil bir ve icabına göre müteaddit komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraatten anlayanlar arasından iki aza seçilir."

Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tespit ettikleri sırada, ortakların da servetlerinin derecesini ve fevkalade kazançlarını araştırarak bunların da mükellefiyetlerini takdir etme hakkına sahipti. (Mad. 8)

Vergi tarhı için belirlenen süre on beş gündü. Bu sürede işini bitiremeyen komisyonların memur olmayan azaları değiştirilerek yerlerine son meclis seçiminde ikinci seçmen olanlar arasından dört üye, belediye başkanlığınca seçilecek ve komisyonun üst sayısı tamamlanacaktı. (Mad. 9)

Yükümlülerin saptanmasında komisyonlarca unutulmuş olanlar varsa, bu kez komisyonların dağılmasından en geç iki ay içinde unutulanların adları gelir daireleri tarafından saptanarak yeniden oluşturulacak komisyonlara bildirilecek ve komisyonlar en geç on beş gün içinde bu yükümlülerin vergi borçlarını saptayacaklardı. (Mad. 10)

Komisyon kararları değişik biçimlerde ilan ve tebliğ olunacaktı. *Komisyon kararı nihai ve kesindi.* Bu kararlara karşı idari ve adli yargı organlarında dava açılamayacaktı. Ancak bir yükümlü adına yükümlülük konusundan dolayı mükerrer vergi tarh edilmiş olduğu takdirde bunların arasından en yüksek olanı uygulanarak diğerleri iptal edilebilecekti. İptal işlemi yükümlülerin başvurusu üzerine komisyonların görev yaptıkları mahallin en büyük memuru tarafından yapılacaktı. (Mad. 11)

Yükümlüler vergilerini tebliğ tarihinden on beş gün içinde ödemek zorundaydı. Bu sürenin geçmesini beklemeden gerekli gördüğü takdirde, mahallin en büyük mal müdürü –gerek gördüğü– yükümlülerin menkul ve gayrimenkul mallarıyla alacak hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilirdi. Bu sürede yatırılmayan vergiler için birinci hafta yüzde 1 ve ikinci hafta için yüzde 2 zam uygulanacaktı.

İlan tarihlerinden itibaren bir ay içinde borçlarını ödemeyen yükümlüler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar bedeni yeteneklerine göre, askeri mahiyete haiz olmayan genel hizmetlerde ya da belediye hizmetlerinde çalıştırılacaktı. Bunlara verilecek ücretin yarısı borçları için kesilecekti. Kadınlar ve elli beş yaşından büyüklerin borçları hakkında da Tahsil-i Emval Kanunu uygulanacaktı. Ancak kadınların çalıştırılmayabileceği gibi bir madde kanunda bulunuyordu.

Çalışma yükümlülüğünün uygulama biçim ve yönteminin hükümetçe daha sonra çıkarılacak bir talimatnamede saptanması kararlaştırılmıştı.

İlk on beş gün içinde vergilerini ödemeyen yükümlüler, bu zaman içinde vergileri miktarında hazine bono ve tahvilatı ya da banka-teminat mektubu sundukları takdirde, bunlar hakkında Tahsil-i Emval Kanunu ve çalışma yükümlülüğü uygulaması bir ay süreyle geri bırakılabilecekti. (Mad. 12) Yani yükümlünün borcunu ödeyeceğine ilişkin sağlayacağı garantiler, çalışma kampına gönderilmemesini sağlayabilecekti.

Madde 13 ile 12. maddede yazılı karar ve muameleler kâfi olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılamazdı.

Varlık Vergisi'yle yükümlü tutulanların ikametgâhlarında gerek kendilerine, gerek karı ve kocalarına ya da kendileriyle birlikte oturan usul ve füruu ile kardeşlerine ait dükkân, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda ya da vergide bunların herhangi biri adına kayıtlı olan gayrimenkul mallar ve yasaya göre alınacak vergi ve zamların yasal güvencesi hükmünde olup bu malların satılmasında da Tahsil-i Emval Kanunu hükümleri uygulanabilecekti.

Ayrıca her türlü gayrimenkul satışında bunların Varlık Vergisi yükümlülüğüyle ilgisi olmadığı ilgili gelir dairesince saptanıp onaylanmadıkça tapuda tescil yapılması yasaklanıyor, yapılanlar da hükümsüz sayılıyordu.

Varlık Vergisi Kanunu'na göre tahakkuk ettirilmiş olan vergiler için 1943 mali yılından itibaren beş yıllık bir zamanaşımı belirlenmişti. Verginin tahsili için yapılacak her nevi takip muameleleri zamanaşımını kesebilecekti. (Mad. 15)

2. Varlık Vergisi Kanunu uygulaması

Yukarıdaki hükümlerden de anlaşılacağı gibi, kanun metni "hukukun" doktrinel ve evrensel ilkeleri açısından tartışmalı olsa da etnik bir ayrımcılığı içermiyordu. Bu ayrımcılık uygulama aşamasında ortaya çıktı.

Bu bölümde Varlık Vergisi Kanunu'nun on altı aylık uygulama sürecini ele alacağız. Özellikle kanunda "lafzi" olarak yer almayan ancak fiili olarak azınlıkları hedefleyen tasarrufların, kanunun içeriğine oranla daha fazla önem taşıdığı kanısındayız. Uygulama yine olgusal bir dizi halinde ele alınacaktır.

a) Verginin tarh edildiği on beş günlük süredeki gelişmeler

Varlık Vergisi Kanunu'nun Meclis'te kabul edilişi sonrasında basın aracılığıyla oluşturulan kamuoyunda, Varlık Vergisi, haksızlıkları, yasadışı kazançları, karaborsayı, fiyat artışını ve döneme ilişkin tüm sorunları çözüme kavuşturacak bir "kurtarıcı" olarak beklentilere yol açmıştı.[26]

26. Ş. Refii Suvla, "Varlık Vergisi", *Akşam* (13.11.1942); Ethem İzzet Benice, "Varlık Vergisi", *Son Telgraf* (13.11.1942); Aka Gündüz, "Varlık Vergisi'ne Dair", *Yeni Sabah* (13.11.1942); Ahmet Hamdi Başar, "Musa'nın Adaleti", *Cumhuriyet* (8.12.1942); Necmettin Sadak, "Zenginlik Ayıp Değil, Harp Kazancı Suçtur", *Akşam* (27.11.1942); Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisi", *Tan* (17.12.1942); Yunus Nadi, "Varlık Vergisi Bir Ceza Değil, Bir Vazifedir", *Cumhuriyet* (17.12.1942).

Kanunun Meclis'te kabul edilmesinden hemen sonra, komisyonların oluşması için çalışmalar başlatıldı. Zira on beş gün içinde bütün yükümlülerin tek tek vergi matrahlarının belirlenmesi gerekiyordu.

Komisyonlar altı kişiden oluşacaktı. Başkanlığı illerde vali, ilçelerde kaymakam üstlenecekti. Komisyonda maliyeyi defterdar ya da mal müdürü temsil edecekti. Diğer üyeler ise meslek örgütlerinden temsilciler arasından (ticaret odası, ziraat odası üyeleri) oluşturulacaktı.

Komisyonların böylesine güçlü oluşu ve kamuoyunda azınlıkları hedefleyeceğine ilişkin rivayetler özellikle azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki işadamlarının bazılarını tedirgin etmişti. Örneğin, İzmir Ticaret Odası'ndan, Varlık Vergisi Komisyonu için istenen iki üyenin belirlenmesinde sorunlar yaşandı. Komisyona adaylık için önerilen isimler sağlık durumlarını gerekçe göstererek görevden çekiliyordu.[27]

Her ne kadar komisyonun elinde Müslüman (M) ve gayrimüslim (G) ayrımına göre oluşturulmuş cetveller var ise de* Milli Emniyet, Vergi Daireleri, CHP teşkilatlarının istihbaratlarından oluşan bu cetvellerin, hazırlanışı sırasında ortaya çıkan yanlış saptamalar nedeniyle etkinliği şüpheliydi. Kaldı ki kanun, vergi miktarının nihai olarak komisyonların kanaatiyle oluşacağını vazediyordu.

Komisyonların isim isim ortaya çıkmasıyla birlikte CHP üyeleri tarafından oluşturulduğu görüldü.[28] Ayrıca komisyonlar bütünüyle Müslüman Türklerden düzenlenmişti.[29]

Komisyonların hem böylesine kudretli hem de Müslüman Türklerden oluşan homojen yapısını değerlendiren yabancı araştırmacılar, Varlık Vergisi'yle azınlıkların hedeflenişini, komisyonlardaki bu Müslüman Türklerin "fanatizmi"yle açıklamaktadır.[30]

Buna karşılık bir başka görüşe göre de komisyonda iki memur dışındaki diğer dört üyenin (iki belediye ve iki ticaret odası temsilcisinin) mülk sahibi sınıfları temsil etmesi ve bunların karşılıklı ilişkileri, "nispeten ılımlı" bir uygulamaya yol açmıştı.[31]

27. M. Güçlü, a.g.e., s. 32.

* Bkz. bölüm II.

28. F. Ökte, a.g.e., s. 59.

29. J. Glasneck, a.g.e., s. 270.

30. E. Clark, a.g.m., s. 32.

31. K. Boratav, a.g.e., s. 260.

Ancak bu yaklaşım, uygulama pratiği dikkate alındığında yeterince inandırıcı değildir. Zira değerlendirme bölümünde de değinileceği gibi, Varlık Vergisi salt bir kaynak aktarım olarak algılanmamalıdır. Kanunla, ticaret sermayesinin "Türkleştirilmesi" de amaçlanmıştı. Bu amaç paralelinde Müslüman Türk mülk sahiplerinin, ticari yaşamdaki rakipleri olan azınlıkları, piyasadan çekilmelerini sağlayacak biçimde vergilendirdikleri/mülksüzleştirdikleri, bu nedenle de vergi oranlarının azınlıkların –sermaye birikimleri bir yana– servetlerini katbekat aştığı görülmekteydi.[32]

Komisyonların Varlık Vergisi mükelleflerinin ne kadar vergi ödeyeceklerine ilişkin hesaplamaları için sadece on beş günleri vardı. Böylesine kısıtlı bir zaman diliminde –teorik olarak– ülke nüfusunu oluşturan 18,1 milyon vatandaştan kimlerin vergiden muaf olacağına, kimlerin hangi tür menkul ve gayrimenkul mülkiyeti olduğuna karar verilmesi gerekiyordu.

Böylesine çok yönlü ve incelikli bir hesaplama tekniği için zamanın ne kadar kısıtlı olduğu gözlerden kaçmamıştı. Gazeteci-yazar Necmettin Sadak, Varlık Vergisi'ni bir "devrim" olarak nitelendirdiği makalesinde vergiyi övmekle birlikte, kuşkularını da dile getiriyordu:

> Varlık Vergisi bir inkılâp kanunudur. Benzeri yoktur. Vatandaşa yükleyecekleri az çok ağır vergilerle yalnız vicdanlarına karşı sorumlu olan komisyonlar dikkatli incelemeler yapmak zorundadır.[33]

Sadak, on beş günlük sürenin yetersizliğini ölçülü bir dille eleştirirken, örnek olarak gayrimenkul sahiplerinden de alınacak olan vergiyi gösteriyordu:

> 1939 sayımlarına göre İstanbul'da 107 381 bina vardı. Her bina için bir dakika süre harcansa, 10 saatte 600 bina eder.

Yazarın hesaplarını benzer şekilde geliştirdiğimizde, takdir komisyonlarının 24 saat aralıksız çalıştığını varsaysak bile, 15 günde sadece 21 600 bina için vergi miktarı belirlenebiliyordu. Yani İstanbul'daki gayrimenkullerin neredeyse beşte biri için bir hesaplamadan söz edilebilirdi.

İstanbul için toplam üç komisyon kurulmuştu. Bu serviste çalışan ekip toplam üç müfettiş ve on bir memurdan oluşmaktaydı.[34]

32. M. Singer, a.g.e., s. 12, 13, 54.

33. *Akşam*, 7.12.1942.

34. *Cumhuriyet*, 13.11.1942.

Yani tüm iyimser tahminlere karşın, komisyonlar salt gayrimenkul sahiplerinin vergilendirilmesi aşamasında bile zamanlama sorunuyla karşı karşıyaydı.

Bu irrasyonel zamanlama, sonraki yıllarda dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte tarafından da itiraf ediliyordu: "Bina ve arazi kayıtları tetkikatı Varlık Vergisi'nin en çetin tarafı olmuştur."[35]

Yükümlünün, vergiye matrah olan kazanç vb varlıklarının takdiri, verginin tarhiyatında karşılaşılan sorunların başında yer almıştı. Yani komisyon hangi kritere göre yükümlünün ödeyeceği vergi miktarını saptayacaktı? İşte asıl soru(n) buydu, istihbarat teşkilatının, vergi dairelerinin, CHP teşkilatlarının bilimsel ve yasal olmayan duyum ve tahminleri üzerinden bir veritabanı oluşturulmuştu. İşte bu noktada komisyon üyelerinin uyguladıkları yöntemi Varlık Vergisi'nin asli pratisyeni olan İstanbul Defterdarı Ökte, "keyfiyet" gibi inanılması güç bir örnekle açıklıyordu.[36]

Takdire dayanan bir sermaye vergisinin ne feci şartlar içinde, ne kadar ezbere taayyün ettiğini (belirlendiğini) anlamak için bu odadan bir dakika için geçmek kâfiydi. Ara sıra konuşmalar oluyordu:

"– ... ne kadarlıktır?
– 500 000.
– Milyonluk.
– Ne biliyorsun?
– Sen ne biliyorsun?
– Ortalama bir rakama git..."

Varlık Vergisi miktarlarını belirleyen/tahmin eden komisyonların odasından sızan bu konuşma münferit değildi. İddialara göre, Faik Ökte'nin kendisi de benzer bir keyfiyetle hareket edebiliyordu.

Savaş yıllarında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin mikrop sterilizasyonunda kullandığı etüvün, ilk yerli üretimini gerçekleştiren ve orduya bu ürünü satan Mihran Yarman'ı makamına çağıran Faik Ökte, askeri ihaleden çekilmesini ister. Zira bu ihaleye bir yakını da katılacaktır. Yarman'ın bu öneriyi reddetmesinden sonra Varlık Vergisi oranları açıklandığında, Ermeni kökenli Yarman ailesinin tam 1 milyon lira vergi ödeyeceği ortaya çıkar. Öfkesini Faik Ökte'nin odasına yaptığı ani baskınla ortaya koyan Mihran Yarman hemen o gün Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmek üzere Moda'daki toplama merkezine götürülür. Yarmanlar, vergi ora-

35. F. Ökte, a.g.e., s. 68. On beş günlük sürenin vergi tahakkuku açısından yetersiz olduğuna dikkati çeken bir başka yazı için bkz. Zekeriya Sertel, *Tan*, 13.11.1942.

36. F. Ökte, a.g.e., s. 75.

nının çok yüksek oluşunu ve soluğu Aşkale'de almalarının nedenini Ökte'nin ihaleyle ilgili intikam alışına bağlar.[37]

Varlık Vergisi takdir komisyonlarının çalıştığı o on beş günlük sürede Türkiye gergin ve sessiz bir bekleyiş içindeydi. Zira vatandaşların istikbali, kararlarına itiraz edilemeyen, karşı konulmaz bir kudreti barındıran bu komisyonların elindeydi.

Bu güce dikkati çeken yazar Ziyaeddin Fahri, komisyonların çalışmalarında adalet duygusunu öne çıkarmaları uyarısında bulunuyordu. Yazar, benzer bir komisyonun Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulduğunu hatırlatarak, daha sonra bu komisyonun yozlaşması nedeniyle, ihtikârla (vurgunculukla) mücadele etmeyi amaçlayan men-i ihtikâr komisyonlarına halkın güveninin azaldığını anlatıyordu: "Bizzat men-i ihtikâr komisyonu ihtikâr yapıyor ve halk arasında menba-ı ihtikâr olarak anılıyordu."[38]

Ziyaeddin Fahri'nin bu dolaylı uyarısı kamuoyuna sızan duyumlar açısından anlamlı bir eleştiriydi.

b) Komisyonlar nasıl çalışıyordu?

Komisyonlara yörenin en büyük mülki amiri olan kaymakam ya da vali başkanlık ediyordu. Kendi bölgelerinden en yüksek vergi tahsilatı yaparak, Ankara'nın gözüne girmek isteyen mülki amirler çoğunluktaydı.

Ancak özellikle İstanbul'da Vali Lütfi Kırdar örneğinde olduğu gibi kimi valiler de vergi oranlarını düşürmeye gayret ediyordu. Örneğin, Vali Kırdar, komisyon üyelerinden Ferit Hamal'ın mükellefler için sık sık "milyon, milyon" şeklindeki bağırışlarına kızıyor ve "Ferit Bey, Ferit Bey, insaf edin, insaf. Bu heriflerin hepsi mi milyoner? İçlerinde 900 000 liralık kimse yok mu?" diye çıkışıyordu.[39]

Vergi tarhını yapacak olan ekipler, başlangıçta gayrimüslimler (G) ve Müslümanlar (M) için ayrı ayrı oluşturulmuştu. Ayrıca bu iki ana başlığın alt başlıkları olarak, BM (Beyannameli Müslim), FM (Fevkalade Müslim), İM (İratlı Müslim), AŞ (Anonim Şirket) gibi sınıflara ayrılmışlardı.[40]

Bu aşamada okura bir kez daha Faik Ökte'nin verginin oluşum/hesaplama ve uygulama bağlamında biricik kaynak olduğu-

37. *Gülay Dinçel*, a.g.m.

38. *Cumhuriyet*, 26.11.1942.

39. F. Ökte, a.g.e., s. 95.

40. F. Ökte, a.g.e., s. 101, 110.

nu hatırlatmakta yarar var. Ökte, dönemin İstanbul defterdarıydı. Yani verginin neredeyse asıl laboratuvarının başındaki isimdi. Bu vergiyle ilgili resmi başkaca hiçbir veri ve belge bulunmadığı için Varlık Vergisi araştırmacıları açısından yegâne kaynak onun sonraki yıllarda eleştirel ve özsavunma diliyle yazdığı *Varlık Vergisi Faciası* kitabı oldu. Bu nedenle de verginin teknik ayrıntılar konusunda Ökte'nin bu çalışmasına sık sık atıfta bulunmaktan başka bir çaremiz yok.

Vergilendirmede uygulanan baremler için sağlıklı bilgiler mevcut değildi. Tıpkı Varlık Vergisi'nin hazırlanmasında olduğu gibi, vergilendirme oranlarının belirlenmesi de "merkezi" olarak saptanmıştı. Vergi oranları Başbakan Saracoğlu'nun emriyle son şeklini almıştı.[41] Örneğin, Ankara'dan gelen bir talimatla gayrimüslimlerin vergileri beş ile on misli artırıldı. Vergi oranları konusundaki eldeki tek veri olan Faik Ökte'nin çalışmasında ise yazar aşağıdaki oranları "hatırında kaldığı" şekliyle vurgulamaktadır:[42]

– Anonim Şirketlerde M ve G ayrımı yapılmaksızın 1941 safi kazancından, 1942 senesinin vergi ve zamlar çıkarıldıktan sonra kalan miktarının yarısı kadar vergi alındı.

– Fevkalade Müslim (FM) grubunun vergisi, son harp senelerinde elde ettikleri tahmin olunan kazanç yükünün 1/8'i kadardı.

– Fevkalade Gayrimüslim (FG) grubunun vergisi, son harp senelerinde temin ettikleri kazancın yarısı kadardı. Vergi bütün varlıkların yarısına kadar da çıkabilirdi.

– Aile anonim şirketlerinde ve kolektif şirketlerde şeriklerin (ortakların) M veya G olduklarına göre vergileri ayrı belirlendi.

– Büyük çiftçilerin vergisi, varlıklarının yüzde 5'i kadardı.

– Emlak sahibi gayrimüslimlerin, fevkalade sınıfa girmeyenlerinden, emlak gelirinin 1 500 lirası üstünde kalan kısmı kadar bir vergi istendi. Yani 5 000 lira değerinde iratlı mülkü olan bir gayrimüslimden 3 500 lira vergi istendi.

– Küçük seyyar satıcılardan genellikle 500 lira vergi istendi. Aylığı 40-50 lira arasındaki hizmet erbabı, vergiden muaf edildi. Ancak el sanatı erbapları arasında, sadece gayrimüslimlerden vergi tahsil edildi.

İleriki bölümlerde görüleceği gibi Varlık Vergisi'ni varlıklı sınıfların vergilendirilmesi olarak gören ve gelir dağılımını sağladığı gerekçesiyle olumlayan görüşlerin çelişkisi işte bu noktada orta-

41. F. Ökte, a.g.e., s. 86.

42. F. Ökte, a.g.e., s. 86-92.

ya çıkıyor. Zira Varlık Vergisi, gayrimüslimlerin en yoksul kesimi olan seyyar satıcılar, işçiler, hademeler ve şoförler gibi meslek gruplarından yaklaşık 26 000 kişiye de uygulandı. Buna karşılık aynı meslek gruplarından olan Müslümanlar ise vergiden muaftı.

Gayrimüslim yoksulların vergi oranları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 13
Gayrimüslim çalışanlar ne kadar vergi ödedi?

Aldığı ücret (TL)	*Ödediği vergi (TL)*
1-100	500
101-150	750
151-200	1 000
501-600	3 500
601-700	4 000
701-800	4 500
800-1 000	5 000

1 000 liralık ücretten sonraki her 500 lirada, vergiye 1 000 lira zam konuldu.

Mihver tebaası, Yahudiler, yani Nazi Almanyası, İtalya, Romanya ile Bulgaristan gibi ülkelerden kaçıp Türkiye'ye sığınanlar, muhtekirler (vurguncular) ve dönmeler de Müslüman ve gayrimüslim ayrımında, iki tarafın ortasında bir vergi oranına tâbi tutuldu. Örneğin, dönmeler Müslüman vergi mükelleflerinin iki misli vergilendirildi.

Benzeri bir ayrım gayrimüslim müteahhitler ile komisyoncular için de geçerli oldu ve bu gruptakiler de en yüksek vergi oranları dikkate alınarak vergilendirildi.

Komisyonların önüne her vergi mükellefi için hazırlanmış bir vergi tahmini geliyordu. Çoğunluğunu maliye kökenlilerin oluşturduğu "teknik büro" tarafından hazırlanan bu oranlar, komisyonda görüşülüyor ve kesin rakamda mutabık kalındıktan sonra mürekkepli kalemle cetvele işleniyordu.

Komisyonlar, vergilendirme işlemleri sırasında "kayırma", "torpil", "rica", "hısımlık" gibi isteklerle karşılaştı. Komisyonlar bu yaklaşımlardan büyük ölçüde etkilendi.[43]

Bu etkileniş özellikle Ecnebi (E) kategorisi olarak bilinen ya-

43. M. Singer, a.g.e., s. 12. Faik Ökte ise kitabında bu "ayrıcalıklılar" için oldukça geniş bir liste veriyor (s. 95-99). Ancak bu listede "kayırmaların" neredeyse tamamının Müslüman ve Türk mükellefleri kapsadığı dikkati çekiyor.

bancı uyrukluların vergilendirilmesinde ortaya çıktı. Bir dış politika sorununa dönüşen yabancıların vergilendirilmesi, Ankara'nın bütün kararlılık gösterilerine karşın istenildiği şekilde uygulanamadı. İleriki bölümlerde ayrıntılı biçimde bu konuya yeniden değinilecektir.

Komisyonlar çalışmalarını bitirdiğinde mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarları vergi dairelerine asılan cetvellerle ilan edildi. Tek nüsha halinde asılan bu cetvellerin önü bir anda ana baba gününe dönmüştü. Azınlık cemaatleri kendilerini hedeflediğini bildikleri bu vergiyi önleyememişlerdi.* Azınlıkların üzerine kasvetli bir tedirginlik çökmüştü.

> Yeni çıkan Varlık Vergisi Kanunu tam metnini satan şahsın çevresindeki kalabalığın Musevilerden meydana geldiği gözlenmiştir. Kitap Musevice basılsa çok para kazanılır.[44]

c) Varlık Vergisi'nin ilanı

Varlık Vergisi'nin vergi dairelerinde ilanıyla birlikte "takke düşmüş" ve her şey ortaya çıkmıştı. Verginin asıl hedefi gayrimüslim azınlıklardı.

Bu aşamada, verginin ilan edilişinden hemen sonrasında iki önemli gelişme ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, vergi oranlarının haksız ve gerçekçi olmadığı şeklindeki itirazlar ve tepkilerdi.

İkincisi ise, verginin on beş günlük süre içinde nakden ödenmesi zorunluluğundan doğan ve mükelleflerin para arayışlarının bir sonucu olarak dönemin gazetelerinde sık sık rastladığımız gayrimenkul satış ilanlarıydı. İtirazlar basına ne kadar az yansımışsa, satış vb ilanlar da o derece fazla yer tutuyordu.

Azınlıklar hüzünlü bir itiraz süreci başlatmıştı. Hüzünlüydü zira kanunun en önemli maddelerinden biri komisyonların belirlediği vergiye itirazın mümkün olmamasıydı. Yani beyhude bir çabayla yapılan itirazlar Ankara'dan duyulmuyordu.

Vergiye yapılan itirazların, kanunun 11. maddesi uyarınca etkinliğini yitirmesi, mükelleflerin arayışlarını "beklentiye" dönüştürmüştü. Ortada bir haksızlık vardı ve mutlaka "birileri" bunun farkına varacak "düzeltecekti". Bu iyimser beklentinin hükümetçe farkına varılması üzerine yapılan açıklamada hükümetin kararlılığı vurgulanıyordu. Vergiye yapılan itirazlar tahsilatı durdurmayacaktı.

Kanunun ilgili maddesine karşın, verginin tahsili süresinde va-

* Bkz. 22 no'lu dipnot.

44. *Akşam* ve *Cumhuriyet*, 21.11.1942.

tandaşlar yoğun bir biçimde itirazlarda bulundu. Verginin ilanından hemen sonraki günlerde, tarh edilen vergiye itiraz eden 3 000 dilekçe, TBMM'ye, 4 000 dilekçe, Maliye Vekâleti'ne ve 19 500 dilekçe de İstanbul Defterdarlığı'na verildi.

Bu dilekçelerden bir bölümüne, Varlık Vergisi 15 mart 1944 tarihinde yürürlükten kaldırıldıktan sonra 1947 yılının başlarına doğru yanıt verildi.[45]

Gözdağı verilenler sadece vergi mükellefleri değildi. Vergi oranlarına itiraz edenlerin avukatlarına da dönük bir yıldırma kampanyası başlatıldı. Varlık Vergisi'ni vermeyen avukatların barodan çıkarılması kararı verildi.[46] Ayrıca gayrimüslim avukatlara da çok yüksek oranda Varlık Vergisi uygulanmaya başlandı.[47]

Bu aşamada Türk hukuk literatürüne *Medeni Kanun Şerhi* çalışmasıyla katkıda bulunan ve dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'nun da hocalığını yapan Gad Franko'dan söz etmek gerekiyor.

Gad Franko, 420 000 lira Varlık Vergisi istenen bir avukat olarak öne çıktı. Franko, vergi tutarını ödemek için sahibi olduğu Karaköy'deki Bahtiyar Han'ı satışa çıkardı. On beş gün içinde vergi tutarını nakit olarak ödemek zorundaydı. Ancak Franko'nun bu on beş günlük mehil müddeti dikkate alınmadan malları haczedildi. Altmış iki yaşındaki Franko, Aşkale'ye taş kırmak üzere gönderildi.[48]

Franko, taş kırdığı Aşkale'den bir zamanlar öğrencisi olan Başbakan Saracoğlu'na şu mesajı yolladı:

"Saracoğlu'na söyleyiniz, devlet vatandaşının her şeyini hatta canını isteyebilir ama olmayan bir şeyi istemeye hakkı yoktur."

Bu mesajdan yirmi gün sonra Gad Franko serbest bırakıldı. Ancak bütün malvarlığı icrada satılmıştı. Yeniden hayata sıfırdan başladı. Ancak bu hukuk adamı hâlâ bir tehlike olarak algılanıyordu. 13 nisan 1943'te İstanbul Cumhuriyet Savcılığı, Gad Franko'nun "ötede beride Varlık Vergisi ve hükümetin manevi şahsiyetiyle ilgili tecavüzkâr mahiyette sözler sarf ettiği" gerekçesiyle disiplin cezasına çarptırılmasını istedi. Savcılık, baroya yazdığı tam on bir yazıyla ısrarcı bir tutum sergiledi. Zira Gad Franko,

45. *Cumhuriyet*, (8, 9, 14.1.1943). Bu arada vergilere itiraz etmek için avukat tutanlar hemen icraya verildi. Böylece diğer itiraz edeceklere de gözdağı veriliyordu. F. Ökte, a.g.e., s. 114.

46. *Cumhuriyet*, 12.2.1943.

47. Bkz. Ek I, Parseh Gevrekyan'la yapılan söyleşi.

48. Gad Franko'yla ilgili bu bilgiler, "Varlık Vergisi Kıskacında Bir Avukatlar Ailesi" adıyla *Baro Gündemi* dergisinde yayımlanan makaleden alınmıştır. Aralık 1997, s. 38-40.

Varlık Vergisi'ni, "kurun-ı vustai" yani "Ortaçağ kanunu" olarak niteliyordu. Baro, kararını Varlık Vergisi yürürlükten kaldırıldıktan sonra, 30 mart 1944 tarihinde açıklayabildi ve soruşturmaya gerek olmadığını bildirdi.

Franko, sonraki yıllarda, bir handa kiralık bir odada avukatlığını sürdürdü. Oğlu Avukat Emil Franko'nun deyişiyle, babası kurucusu olduğu Cumhuriyet'e küskün bir vatandaş olarak 1952'de öldü.*

d) Merkez üssü İstanbul

Varlık Vergisi'yle ilgili listeler açıklandığında İstanbul'un asıl merkez seçildiği ortaya çıktı. Zira gayrimüslim azınlığın en yoğun yaşadığı kent burasıydı. Aşağıdaki tablo o yıllarda yaklaşık 900 000 nüfusu olan kentte kimlerin Varlık Vergisi ödeyeceğini göstermesi

Tablo 14
Varlık Vergisi mükelleflerinin kökenlerine göre dağılımı

Mükelleflerin kökeni	*Mükellefler*	*Yüzde*	*Tahakkuk (TL)*	*Yüzde*
Müslümanlar (M)	4 195	7	25 600 409	7
Gayrimüslimler (G)	54 377	87	289 656 246	83
Diğer (G-M-E)	4 003	6	34 226 764	10
Toplam	*62 575*	*100*	*349 483 419*	*100*

açısından son derece çarpıcı veriler ortaya koyuyor.[49]

Listeler açıklandığında "rekortmenin" de İstanbul'dan çıkması doğaldı. Dönemin etkin gazetelerinden *Cumhuriyet*, Varlık Vergisi oranlarının açıklandığı günlerde (17 aralık 1942) azınlık işadamlarıyla yaptığı söyleşiyi yayımlıyordu:

En yüksek tahakkuk, gemi armatörü Barzilay ve Binjamen kum-

* Gad Franko, tek partili yılların çok tanınan bir entelektüeli olarak biliniyordu. Yazdığı iki ciltlik *Medeni Kanun Şerhi* kitabı halen ABD'de Kongre Kütüphanesi'nde bulunuyor. 1926 ile 1941 yılları arasında ısrarlı çabasıyla yayımını üstlendiği *Hukuki Bilgiler Dergisi*, Cumhuriyet'in yeni yeni şekillenen hukuk biliminde çok önemli bir işlev üstleniyor. Bu aşamada, Gad Franko'yu popüler romanı *Salkım Hanımın Taneleri*'nde bir roman kahramanına dönüştüren Yılmaz Karakoyunlu'nun Gad Franko tiplemesi ile, "gerçek" arasındaki dramatik çelişkiye bir kez daha dikkati çekmek gerekiyor. Romandaki Gad Franko, Saracoğlu'nun hataları olsa da tamamen haksız olmadığını düşünen, başbakanın Türkçülüğünü savunan ve Aşkale'deki çalışma kampından İstanbul'a döndüğü dakikalarda vergisini ödemeyenleri "güruh" olarak tanımlayan birisidir. Bir roman kahramanı ile "gerçek" hukuk dışında ortak bir yan bulmak neredeyse olanaksızdır. Yılmaz Karakoyunlu'nun romanlarının eleştirisi için bkz. Ek 3.

49. F. Ökte, a.g.e.'den derleyen A. Aktar, a.g.m. (1999).

panyasına aittir ve iki milyon TL'dir. Daha sonra Bezmenler bir buçuk milyon TL ile ikinci sıradadır. Binjamen ile yapılan röportajda "Kimi silah omuzda hudutları bekler, kimi servetini vatan uğruna seve seve feda etmek mevkiinde kalır. Bu sonuncu vazife birçok emsalimiz gibi bizim firmamıza da düşmüş oluyor. Bu hizmete ne kadar ağır olursa olsun seve seve katlanacağız" demiştir. İzak Kohen ise yaptığı açıklamada "Firmamıza kesilen vergiyi ağır bulmadığımı söyleyemem. Fakat onun böyle ağır oluşu bize asıl vazifemizi unutturamaz. Vatan mademki böyle istiyor, böyle olsun" demiştir.

Vergi rekortmeni Binjamen'in yaptığı açıklamada, vergiyi "bir vatan borcu olarak" nitelemesine karşın "servetlerin feda edilmesi" şeklindeki saptaması dikkat çekiciydi. Tek partili yılların demokrasi ve eleştiri kültürü daha fazlasına izin vermiyordu.

Listeler açıklandığında sadece Binjamen ailesinin bile İstanbul'daki kamu kuruluşlarının toplamından daha fazla vergi ödeyeceği görülüyordu. Örneğin, Sümerbank 140 000 lira, İETT 674 000 lira, Emlak Bankası 34 000 lira, Şirket-i Hayriye 13 500 lira, Denizbank 6 000 lira ve paranın patronu TC Merkez Bankası sadece 12 000 lira Varlık Vergisi ödeyecekti.[50]

Listenin ilk sıralarında 1 milyonun üstünde vergi ödeyecek 11 mükelleften 9'u gayrimüslimdi. Diğerleri ise dönmeydi.

e) İzmir'de Varlık Vergisi[51]

İzmir tarihsel olarak azınlıkların Anadolu'daki başlıca yerleşim mekânlarından biriydi. Türkiye'nin dışa açılan bu penceresinde yüzyıllardır Levanten, Rum ve Yahudi aileleri yaşıyordu.

1935 nüfus sayımlarına dayanarak yaptığımız hesaplamaya göre İstanbul ili nüfusunun yaklaşık yüzde 22'si, İzmir ilinin ise yüzde 6'sı gayrimüslimlerin konuştuğu dillerden birini konuşmakta ya da bu dinlerden birine mensup bulunmaktaydı.[52]

İstanbul'dan sonra azınlıkların en çok vergi ödediği il burası oldu. Bu kentte de üç komisyon kuruldu. İzmir merkezde 2 798 mükellefe 25 057 500 lira, kazalarda da 1 779 mükellefe 1 890 260 lira vergi tarh edildi.

Altı vergi şubesinde toplanan mükelleflerden, ilk belirlenen 289'unun 115'i Müslüman, 174'ü ise gayrimüslimdi. Yerel basın

50. M. Güçlü, a.g.e., s. 35-39.

51. M. Güçlü, a.g.e., s. 42-56. İzmir ve Ankara ile Türkiye genelindeki Varlık Vergisi tahsilat oranlarına ilişkin verilerde bu ciddi çalışmadan yararlanılmıştır.

52. T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (1939) s. 66 ve 70'ten hesaplanmıştır.

savaş yıllarında en çok parayı gayrimüslimler kazandığı için en çok vergiyi de onların ödeyeceğini duyuruyordu.

Vergi dairelerine ilk para yatırmaya gidenler düşük miktarlı ödemede bulunacak olan Müslüman vergi mükellefleri oldu. İzmir basınına göre Müslüman ahali böylece vergi kanununa verdiği desteği gösteriyordu. İzmir, Varlık Vergisi'nin nakit olarak ödenmesi gereken on beş günlük süresinde 17,5 milyon liralık bölümünü ödedi.

f) Ankara'da Varlık Vergisi

Ankara'da Nevzat Tandoğan başkanlığında kurulan iki komisyon vergi oranlarını belirledi. Komisyonların Ankara için öngördüğü vergi oranı 16 713 000 liraydı.

Yazar Muhammet Güçlü, Ankara ve İstanbul Varlık Vergisi listeleri incelendiğinde Ankaralı tüccar ve işadamlarının korunduğu görüşündedir. Zira aynı varlığa sahip İstanbullu mükelleflerin vergisi, Ankaralılara oranla birkaç kat daha yüksekti.

5 000 liranın üzerinde vergi ödeyecek olanlar listesindeki ilk sırada, o yıllarda ülke ekonomisinin lokomotifi rolünü üstlenen Toprak Mahsulleri Ofisi vardı ve ödemesi gereken vergi 2 548 000 liraydı. Ankara mükellefleri listesinde 119 Müslüman ve 29 da gayrimüslim ilk sıraları işgal ediyordu.

Verginin tahsilatı döneminde borcunu ödemek için piyasaya mal süren mükellefler nedeniyle, Ankara'da pirinç, fasulye, nohut ve mercimek gibi gıda maddelerinin fiyatlarında kiloda 10-15 kuruşluk bir ucuzlama görüldü.

Ankaralı mükellefler toplam 15 143 000 lira Varlık Vergisi ödedi. Anadolu'da yapılan ödemelerde gayrimüslimler yine başlıca hedefti. Ancak taşrada ağırlıklı olarak, partili olmayan Müslüman tüccarlar hedeflenmişti:

> Orada Halk Partisi'ne kayıtlı veya kayıtlı olmayan tüccarlar vardı. Halk Partili tüccarlar, kanundan canları yanmadan sıyrıldılar. Halk Partisi'ne karşı olan veya parti ile ilişkisi bulunmayan tüccarlar hatırı sayılır miktarda vergi ödemeye davet edildiler. Ne var ki hepsine de ödenebilecek kadar vergi takdir edilmişti.[53]

53. F. Karanis, a.g.e., s. 211.

Tablo 15
Anadolu'da il il Varlık Vergisi*

İl	*Tarh edilen*	*Ödenen*
Afyon	840 098	803 098
Ağrı	381 250	358 850
Antalya	889 109	866 339
Amasya	311 160	311 160
Aydın	1 615 548	1 493 876
Balıkesir	2 274 410	2 109 292
Bilecik	388 249	374 835
Bingöl	78 200	56 800
Bitlis	23 750	17 750
Bolu	673 965	651 308
Burdur	206 491	202 311
Bursa	11 060 589	5 534 264
Çoruh	90 900	78 150
Çanakkale	2 344 082	1 601 114
Çankırı	180 430	176 430
Çorum	300 750	298 750
Denizli	1 046 252	983 257
Diyarbakır	1 008 500	806 724
Edirne	1 037 250	683 343
Elazığ	344 289	244 530
Erzincan	127 587	126 437
Erzurum	1 029 019	913 166
Eskişehir	1 204 345	1 189 445
Gaziantep	834 379	779 817
Giresun	443 735	430 955
Gümüşhane	115 177	109 177
Hakkâri	5 626	5 626
Hatay	3 253 440	1 978 794
İçel	6 232 515	5 242 337
Isparta	306 712	302 176
Kars	783 950	763 585
Kastamonu	462 791	438 321
Kayseri	1 132 286	1 010 063
Kırklareli	450 741	296 115
Kocaeli	1 808 070	1 522 269
Konya	1 898 820	1 798 174
Kütahya	1 064 256	1 057 419

* Kaynak: M. Güçlü, a.g.e., s. 63-85.

Malatya	421 006	379 021
Manisa	2 234 074	2 099 019
Maraş	373 200	348 871
Mardin	324 250	322 282
Muğla	840 515	833 485
Muş	63 450	60 176
Niğde	681 122	640 107
Ordu	548 350	470 881
Rize	145 341	90 664
Samsun	2 390 975	2 177 577
Siirt	167 651	157 031
Sinop	264 392	257 392
Sivas	891 923	736 845
Tekirdağ	655 726	543 791
Tokat	794 270	773 736
Trabzon	609 721	494 103
Tunceli	50 520	47 455
Urfa	969 310	864 058
Van	113 300	108 300
Yozgat	453 250	386 592
Zonguldak	1 716 727	1 442 922

g) Tahsilat süreci

Verginin 12. maddesi doğrultusunda, on beş gün içinde mükelleflerin vergi tutarını nakden ilgili vergi dairesine yatırması zorunluluğu, vergi ilanından hemen sonra mükellefler arasında panik doğurdu. Bunun üzerine hükümet, vergi ödeme süresini iki hafta daha uzattı.[54]

Yine 12. madde hükümlerine göre, vergi tahsil süreci beklenmeden Tahsil-i Emval Kanunu uyarınca kimi mükelleflerin, vergi ödemeleri beklenmeden mallarına haciz kondu. Mallarına haciz konulanlar hakkında elimizdeki tek bilgi, bu hükümlerin Beyoğlu'nda mücevheratçı, altın ve benzeri ticarethane sahipleri ile Burla Biraderler adlı firmaya uygulandığı şeklindedir.[55]

Vergi tahsil süresi boyunca basında sık sık illerde tahsil edilen vergi miktarları açıklanıyordu. İstanbul'da verginin cezasız ödenme süresinde ancak üçte birinden az bir kısmının, yaklaşık 110 milyon liranın tahsil edildiği görülüyordu.[56]

54. K. Boratav, a.g.e., s. 262.

55. F. Ökte, a.g.e., s. 105.

56. *Cumhuriyet*, 6.1.1943.

Mükellefler vergiyi ödemekte isteksizdi. Bunun üzerine hükümet, mükelleflerin nakit sıkıntılarını çözümlemek amacıyla, borcunun yüzde 20'sini ödeyenlere milli bankaların kredi açacağını duyurdu. Mükellefler emlak, emtia, senet ve tahvilat üzerinden kredi alabileceklerdi. Başvuru yapan mükelleflerin haciz işlemleri durdurulacaktı.[57]

Ancak uygulamada 15 000 kişinin Emlak ve Kredi Bankası'na ve 3 000 kişinin de Emniyet Sandığı'na kredi talebinde bulunduğu, yani uygulamanın sınırlı kaldığı görüldü.[58] Ayrıca uygulamada kısa vadeli olan kredilerin yüksek oranlı faizleri nedeniyle karşılık gösterilen menkul ve gayrimenkuller bankaların eline geçti.[59] Ancak asıl sorun mükelleflerin güvensizliğiydi. Zira henüz "mükellef avı" sona ermemişti. Unutulanlar ya da malvarlığını gizleyenler olabilirdi. İşte bu aşamada mallarını bankalara karşılık gösterenlerin verdiği bilgiler, bu kamu bankaları tarafından Maliye ve vergi takdir komisyonlarına istihbar edildi. Yani bu kamu kurumları vatandaşların güvenlerini boşa çıkardı.

Azınlıklar vergi ödemek için para toplamaya çalışırken yeniden vergi tuzağına düşüyordu. Yeni bir gayrimenkul ya da Türk ortaklarla kurulmuş bir şirketin varlığı, yepyeni mükelleflerin ortaya çıkması demekti. Maliye de bu fırsatı kaçırmadı ve yeni listeler açıkladı. İşte bu gerçeğin farkına varan azınlıklar bankalardan uzak durmaya başlamıştı.

Gerçekten de bu süreçte oluşturulan ek komisyonların yaptığı iki aylık araştırmalar sonunda, sadece İstanbul'da "unutulan" 902 vergi mükellefi için 4 312 750 TL vergi tarh edildi.

Verginin ödenmesi için verilen on beş günlük ek sürenin bitimiyle birlikte mükellefler gecikmeler için ceza ödeyeceklerdi. Belirlenen ceza oranları ise ilk hafta için yüzde 1, ikinci hafta içinse yüzde 2'ydi. İşte bu aşamalarda da eğer mükellef vergisini yatırmamışsa, kendisine ve birinci dereceden yakınlarına ait olan menkul ve gayrimenkuller haczedilecek, sonra da icra marifetiyle satışa çıkarılacaktı.

Bu arada kimi evlere birden çok Varlık Vergisi tarh edildiği görülüyordu. Farklı vergi daireleri tarafından birbirinden habersiz yollanan bu vergi tutarları arasında dramatik çelişkiler vardı. Örneğin, Yahudi kökenli diş hekimi Eli Şaul anılarında, eşinin ailesine bir tane 2 000 liralık, bir tane de 7 000 liralık vergi tarh edil-

57. *Cumhuriyet*, 25.12.1942.

58. *Cumhuriyet*, 17.1.1943.

59. F. Ökte, a.g.e., s. 161, 162.

diğini belirtiyor. Varlık Vergisi Kanunu'nun 11. maddesine göre, gelen Varlık Vergisi tutarlarından en yüksek olanı hangisi ise o ödenecekti.[60]

Verginin cezalı olarak tahsili süresi de bittiğinde "vergi borcu 10 000 TL'nin üzerinde olanlardan" yapılan tahsilat miktarı yalnızca 89 933 000 lirayı bulmuştu.[61] Oysa Türkiye genelinde bu vergiyle toplanması öngörülen tutar 465 384 000 liraydı. Yani verilen bütün sürelere ve ceza uygulamalarına karşın öngörülenin sadece yüzde 20'lik bir oranı tahsil edilebilmişti.

Özellikle de yüksek oranlarda vergilenen mükelleflerde ödememe eğilimi belirgindi. Örneğin İstanbul'daki 110 milyon TL'lik hâsılatın ancak 63 milyonu bu mükellefler tarafından ödenmişti. Yani 10 000 liranın üzerinde vergi ödemesi gerekenlerden 63 milyon toplanabilirken, daha düşük gelir grubundan vatandaşların ödediği vergi miktarı 47 milyon lira olmuştu. İstanbul'daki toplam 61 673 vergi mükellefinden ancak 20 000 kadarı borcunu ödemiş, geriye kalan 40 000'i aşkın kişi henüz ödemede bulunmamıştı. Ödemede bulunmayanların sayısı Ankara'da 600, İzmir'de ise 1 700 kişi olarak belirlenmişti.[62]

Basın, vergi ödenmesini özendirmek için propaganda nitelikli örnekler yayımlıyordu:

> "Hamiyetli Türk vatandaşları vergisini şöyle ödemektedir: Milaslı Emin Sağır, kendisine yazılan 2 000 TL'yi hazırladı. Sonra Allah rızası için iki rekât namazını kıldı, parasını ödeyip makbuzu cebine koyduktan sonra vatana, millete ve kahraman Türk ordusuna dualar ederek Maliye'den ayrıldı.[63]

Öte yandan basın sık sık vergisini ödememek için dış ülkelere kaçan azınlıklardan örnekler veriyordu: "Vergisini vermek istemeyen iki Yahudi sınırda yakalandı."[64] "Daha sonra 10 gayrimüslim mükellefin, vergi ödememek için yurtdışına kaçtığı belirlendi. Bu mükelleflerin ödemesi gereken toplam vergi miktarı 279 000 TL idi."[65]

60. E. Şaul, a.g.e., s. 86.

61. *Cumhuriyet*, 21.1.1943; F. Ökte, a.g.e., s. 141.

62. C. Koçak, a.g.e., s. 538; *Cumhuriyet*, 29.1.1943.

63. *Cumhuriyet*, 14.1.1943.

64. *Cumhuriyet*, 14.1.1943.

65. M. Güçlü, a.g.e., s. 174.

Varlık Vergisi'nin cezalı ödeme de dahil bütün mehil müddetlerinin dolduğu gün Başbakan Şükrü Saracoğlu istenen tahsilat miktarına ulaşamamanın düş kırıklığıyla azınlıkları hedefleyen ünlü konuşmasını yaptı:

> ... Bu memleket tarafından gösterilen *misafirperverlikten* (altını biz çizdik - R.A.) faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.[66]

3. Varlık Vergisi'nin tahsilatı sürecindeki gelişmeler

a) Ecnebi (E) mükellefler

Varlık Vergisi'nin tarh edildiği 4 gruptan biri de resmi yazışmalarda "'E' grubu" olarak anılan Ecnebiler, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan yabancı uyruklulardı.

"E" grubu mükelleflerin, vergi tarhının yapıldığı süreçte, ilk etapta –ecnebi oldukları gerekçesiyle– zorunlu borçlanmaya tâbi tutulmaları düşünüldü. Ancak daha sonra bu tasarıdan vazgeçilerek Varlık Vergisi mükellefi haline getirilmelerine karar verildi.

Ecnebilerin vergilendirilmesinde ölçü olarak "'M' grubu" yani Müslüman mükellefler kadar bir oran öngörüldü. Bunun tek istisnası Mihver Devletleri Almanya, Avusturya, Romanya, Bulgaristan vb tebaasında olan Musevilerdi. Nazilerden kaçarak malını, canını, her şeyini Türkiye Cumhuriyeti'ne emanet eden, daha önemlisi pasaportunu taşıdıkları ülkenin hiçbir çıkarını korumayacağı aşikâr olan bu mültecilere de Varlık Vergisi "bütün şiddetiyle" uygulandı. Onlar için belirlenen Varlık Vergisi oranı gayrimüslim azınlıklarla aynıydı.

Oysa devletler hukukunun en temel prensiplerinden biri, "hiçbir ülkenin, diğer ülke tebaasından, kendi tebaasına tatbik ettiği ölçülerin üstünde vergi alamayacağını" söylüyordu. Ancak antisemit politikaları nedeniyle kendi vatandaşlarına sahip çıkmayan Mihver Devletleri'nin tebaasına bu hüküm uygulanmadı.

Ecnebilerin vergilendirilmesinde ortaya çıkan ilk sorun pratikti. Ecnebilerin ikamet adreslerinin olmaması nedeniyle, ancak yüzde 10'una yakın bir bölümü saptanabilmişti. Tek karine, Türk olmayan isimlerinden yola çıkılarak ecnebi olanları saptamaktı. Ancak isimlere göre yapılan ayrımdan, bazı Rum vatandaşlar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çıkarken, yüzyıllardır bu topraklar üzerinde yaşayan, özellikle İtalyan pasaportu taşıyan Levan-

66. *Cumhuriyet*, 21.1.1943.

tenler başta olmak üzere, bir kısmının da yabancı ülke pasaportu taşıdıkları görülmüştü.[67]

Yani Mihver tebaası olanların gayrimüslimler, yabancı ülkelerin pasaportunu taşıyanların da Müslümanlar kadar vergilendirilmesi projesi geçersiz hale gelmişti.

Verginin ilanından hemen sonra ecnebilerin, vergilerinin belli bir oranını ödedikten sonra ödemeyi durdurdukları görüldü. Ödeme yapılan oran farklı uluslardan ecnebilerin tamamı için neredeyse aynıydı. Zira Mihver Devletleri'nden sığınanlar hariç, Mihver ve Müttefik ülkelerin bütün konsoloslukları arasında Varlık Vergisi'ne "ortak bir tavır" takınılmıştı. Bu nedenle de bütün ecnebiler söz birliği etmişçesine belli bir oranda vergiyi ödedikten sonra geri kalan miktarı ödemeyi durdurmuştu.

Bu ortak tavrın tek istisnası vardı: Nazi Almanyası. Almanya savaşta olduğu İngiliz Büyükelçiliği'nin baskısıyla hükümete tavır almış gözüküyordu. Ancak Alman Konsolosluğu, antisemit ideolojisi doğrultusunda tavrını "siyasal ortamın asla bulanmamasını, Yahudilere ve Rumlara bundan bir kolaylık doğmamasını sağlayacak" şekilde Türk hükümetinin bu kararını destekler şekilde bir tutum sergilemeye karar vermişti.[68]

İşte bu aşamada Alman Dışişleri Bakam Ribbentrop, Ankara büyükelçisi Von Papen'e bir telgraf gönderdi. Telgrafın tarihi 5 aralık 1942'ydi. Yani Varlık Vergisi tahsilatının başladığı günlerdi. Dışişleri Bakam Ribbentrop, "büyükelçiye özel" telgrafında aynen şunları söylüyordu:

> 20 kasım tarihli ve A 6154 numaralı raporunuza cevaben, Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak için size 5 milyon altın Alman markı iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana raporla durumu bildirmenizi rica ederim.[69]

"Söz konusu para, Ribbentrop'un 7 aralık 1942 tarihinde Orient Bank Müdürü Lebrceht'le yaptığı görüşmede gündeme geldi ve 'propaganda sorunları' için banka, 5 milyon markı tahsis etti."[70]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ele geçirilen bu mektubun cevabi raporu, yani kimlere para ödendiği, ne yazık ki yayımlanma-

67. F. Ökte, a.g.e., s. 81-82.

68. J. Glasneck, a.g.e., s. 81-82.

69. Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri (1977), s. 87; J. Glasneck, a.g.e., s. 272.

70. C. Koçak, a.g.e., s. 673.

dı. Dolayısıyla Von Papen'in bu 5 milyon Reich markı kimlere verdiği bilinmiyor. Ancak o dönemde Almanya'yla ticaret yapan işadamları, silah yapımında kullanılan ve Almanya'ya büyük ölçekte ihracatı yapılan krom sanayicileri ve Nazi Almanyası'na destek veren basın kuruluşları bu parayı almış olabilir.

Zira Ribbentrop, Von Papen'e yolladığı bir başka mesajda savaşın başlangıcında yani 1941'de Türk basınının İngilizler tarafından satın alındığını, bu nedenle Almanya karşıtı yayınlar yapıldığını belirterek, "Eğer arzu ederseniz birkaç milyon döviz gönderebilirim" diyordu.[71]

Söz konusu parayla ilgili "örtülü" bir tartışma ise dönemin Turancı basını içindeki polemikle ortaya çıktı.

Irkçı-Turancı ideolojiyi savunanlar kendi aralarında bölünmüşlerdi. Bu bölünme kimi zaman mahkemelere bile yansıyacak hakaretlere varıyordu. Irkçı-Turancı yayın politikasıyla bilinen *Bozkurt* dergisi, diğer Turancı dergilerle yaptığı polemikte, "bazı milliyetçilerin davaya ihanet ettiklerini ve yabancı ülkelerden para aldıklarını" iddia etti. Dergiye verilen paralar kişisel amaçlar için kullanılmıştı. Bunu yapanlar hükümetin ajanlarıydı.

Oysa aynı dönemde tek parti yönetimi bu hareketleri dikkatle izliyordu. Hükümetin yaklaşımı ise farklıydı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin azınlıklardan sorumlu 9. Büro'sunun hazırladığı "Azınlıklar Raporu"nda bir "moda cereyanı" olarak nitelenen Irkçı-Turancı akımların "dışarıdan menfaat temin ettikleri" vurgulanıyordu.[72]

Yani hem tek parti yönetimi hem de Irkçı-Turancı akımın bir bölümü, aşırı sağcı çevrelerin "dış ülkelerden para temin ettiği" yönünde iddialara sahipti. *Bozkurt* dergisinde yayımlanan bu yazıdan sonra *Tan* gazetesi, *Bozkurt* dergisine çağrıda bulunarak bu sahte Türkçülerin kimler olduğunu sordu. Derginin yanıtı, "kol kırılır yen içinde kalır" türündendi. Zira dergi bu sorunun kendi sorunları olduğunu ve bu tür sorunlara dışarıdan müdahale edilemeyeceği görüşünü savunuyordu.[73]

Bu arada yapılan gizli bir anlaşmayla Von Papen'in hükümete "el koymadan kurtarılacak kişilerin son derece gizli" bir listesini verdiği ve Almanya'nın çıkarlarını koruduğu iddia edildi.[74]

71. Cüneyt Arcayürek'ten aktaran M. Güvenir, a.g.e., s. 99.

72. F. Bulut, a.g.e., s. 172; R. Akar, a.g.m., *Birikim*, 1998, sayı 110.

73. C. Koçak, a.g.e., s. 673. Değerli yazar Cemil Koçak çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Irkçı-Turancı akım ve aralarındaki polemikler hakkında ayrıntılı bilgi veriyor. Bkz. C. Koçak, a.g.e., 1. cilt:, s. 660, 2. cilt, s. 210.

74. J. Glasneck, a.g.e., s. 272.

Dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte ise Almanya vatandaşlarının ödediği vergi oranlarındaki nispi fazlalığa gerekçe olarak o devirde "kendimizi" Müttefiklere yakın bulmamızı gösteriyordu.[75] Ökte'nin tırnak içine aldığımız "kendimiz" kavramında, Ankara'nın temayüllerini mi yoksa Varlık Vergisi'ni uygulayan kadroların eğilimini mi kastettiği belirsizdir. Ancak anlaşılan o ki Ökte'nin ne Almanya'daki bu gizli yazışmalardan ne de Von Papen'in hükümetle yaptığı gizli anlaşmadan haberi vardı.

Bu arada konsoloslukların doğrudan hükümete yaptığı baskılar, verginin dünya kamuoyunda doğurduğu tepki ve İngiltere'nin vergiyi ve Almanya'yla ilişkileri protesto etmek için silah sevkıyatını durdurması gibi etkenler, ecnebilerin vergilerinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştu.

Bu amaç doğrultusunda Dışişleri Bakanlığı tarafından bir komisyon oluşturuldu. Komisyon, ilgili devletin konsolosluğu tarafından hazırlanan mükellef isim, adres ve servetlerini içeren listelerle birlikte, emsal Müslüman (M) grubuna ilişkin örnekleri ve mükellefe uygulanacak azami vergiyi gösteren listeleri de incelemek suretiyle ecnebi (E) grubu mükelleflerin vergilerini "M" grubuna paralel olarak yeniden düzenledi.

İngiliz Konsolosluğu'nun İstanbul'da ticaret ve sanayi erbabı arasında yaptığı karşılaştırmalı listeler şöyleydi:[76]

Mükellef	*Ödeyeceği vergi (TL)*
G. Mavroudis (Türk vatandaşı/Rum)	105 000
Stavropoulos Bros (Türk vatandaşı/Rum)	220 000
Anavi Fils (Türk vatandaşı/Yahudi)	500 000
Crespi Fils (Türk vatandaşı/Yahudi)	95 000
Süleyman Işıkzade (Türk vatandaşı/Müslüman)	9 000

Otomobil yedek parçaları

Mükellef	*Tahmini sermayesi (TL)*	*Ödeyeceği vergi (TL)*
Ototürk (Türk vatandaşı/Yahudi)	65 000	150 000
Christos Amand (Türk vatandaşı/Rum)	25 000	75 000
Bedri Tok (Müslüman Türk)	60 000	2 000
Nihat Bozkurt (Müslüman Türk)	60 000	10 000

75. F. Ökte, a.g.e., s. 125.

76. A. Alexis, a.g.e., s. 217-219.

Yün ticareti

Mükellef	*Tahmini sermayesi (TL)*	*Ödeyeceği vergi (TL)*
J. Eskenazi (İngiliz vatandaşı/Yahudi)	20 900	90 000
J. Eskenazi Fils (İngiliz vatandaşı/Yahudi)	70 000	120 000
S. Souraski (İngiliz vatandaşı)	229 379	750 000
Hüsameddin Eren (Türk Müslüman)	500 000	30 000
Mustafa Yücat (Türk Müslüman)	300 000	20 000

Armatörler

Barzilay ve Binjamen (Türk vatandaşı/Yahudi)
Sahip olduğu tonaj: 19 300, beş gemi
Ödeyeceği vergi: 2 000 000 TL
Kalkavanzade (Türk Müslüman)
Sahip olduğu tonaj: 21 550, beş gemi
Ödeyeceği vergi: 60 000 TL

Genel ticaret

Mükellef	*Tahmini sermayesi (TL)*	*Ödeyeceği vergi (TL)*
Isaac Modiano (İngiliz vatandaşı/Yahudi)	97 000	2 000 000
Vehbi Koç (Türk vatandaşı)	2 000 000	60 000

Beyoğlu'ndaki restoranlar

Kitnon Pavlovich (İngiliz vatandaşı/Rum)	
Majestic Restaurant'ın sahibi	15 000
Abdullah Lokantası (sahibi Türk)	5 000
Narin Restaurant (sahibi Türk)	3 000

Komisyoncu firmalar

Leon N. Stelianides (İngiliz vatandaşı/Rum)	10 000
Facil Verdi (Türk Müslüman)	4 500
Hilmi Nail Barlo (Türk Müslüman)	5 000

Emlakçılar

Mükellef	*Yaklaşık değeri (TL)*	*Ödeyeceği vergi (TL)*
Mary Rizzos (İngiliz vatandaşı/Rum)	73 000	25 000
Agopyan ve Heirs (İngiliz vatandaşı/Ermeni)	176 000	100 000
Said Karamanoglu (Türk Müslüman)	1 000 000	20 000

Konsoloslukların verdiği listeler dengesizliği açık seçik ortaya koyuyordu. Komisyona bildirilen bu listelerden sonra daha önce belirlenmiş olan vergi miktarları tecil edildi. Ancak konsoloslular yukarıdaki verilerden hareketle Müslüman (M), gayrimüslim (G) ve ecnebi (E) grubu mükellefler arasındaki ticari ortaklıklara ait vergilere de itiraz etmeye devam ettiler.[77]

Uygulamada ise, Türkiye'de yaşayan, ancak yabancı pasaportu taşıyan yerli Ermeni ve Rumlardan zaten verginin bir kısmı icra yoluyla tahsil edilmişti. Ayrıca konsoloslukların belirlediği tutarlar üzerinden vergilendirilen bir kısım mükellef bu oranı da ödemedi ve buna rağmen, konsoloslukların yoğun baskısı nedeniyle bu kişiler icraya verilemedi.

Komisyon tarafından yapılan düzeltmelerle "E" grubunun toplam vergi tutarının yüzde 36'sı tecil edildi. Vergi tutarı 5 000 TL'den yukarı olanların ödemesi gereken tutar, 73 697 652 TL'den 48 591 590 TL'ye indirildi. Bu tutarın da 42 548 878 TL'si tahsil edilebildi. Aşağıdaki tablo vergi tutarı 5 000 TL'den yukarı olan ecnebileri kapsamaktadır.

Tablo 16
"E" grubu mükelleflere ilişkin toplam sonuçlar

Milliyet	*Mükellef*	*Vergi (TL)*	*Muaddel vergi (TL)*	*Tahsilat (TL)*	*Bakiye (TL)*
Alman	107	4 241 100	43 241 100	2 204 309	880 469
Amerikan	2	666 000	411 000	-	411 000
Bulgar	29	766 500	473 400	239 032	234 368
Fransız	32	2 859 500	1 948 593	999 473	949 120
İngiliz	73	6 447 470	2 828 049	1 953 032	630 517
İsviçreli	29	1 551. 282	1 242 227	787 366	504 861
İtalyan	357	23 645 600	18 143 170	13 581 603	4 561 573
Sovyet	13	177 000	67 250	36 533	30 717
Yunanlı	541	17 039 450	8 609 018	5 370 549	3 241 544

Kaynak: F. Ökte, a.g.e., s. 125.

Varlık Vergisi'nin ecnebi (E) grubuna uygulanış biçimi, hükümetin kararlılığını ve "herkese eşit davranılması" yani kimsenin kayırılmaması ilkesini zedeler nitelikteydi.

Zira verginin tarh edildiği ilk aşamada konsoloslukların tepkisine karşılık "Arkadaş, ben Osmanlı Devleti'nin sadrazamı değ-

77. F. Ökte, a.g.e., s. 121-122.

lim. Bana böyle tekliflerde bulunamazlar"[78] diye tepkisini ortaya koyan Başbakan Şükrü Saracoğlu ve hükümetinin, daha sonra baskılara boyun eğmesi ve yabancı uyrukluları gözeten kararları büyük tepkilere yol açmıştı.

Yazar Ahmet Emin Yalman'a göre, "ecnebilere hususi ölçüler uygulanması ve ecnebilerin imtiyazlı mevkie çıkarılması vatandaşlarda ıstıraplar uyandırmıştı(r)".[79]

Oysaki yazar konsoloslukların hükümete başvuruda bulunduğu günlerde, ecnebi (E) grubuna eşit muamele uygulanacağından "emin" olarak şöyle demekteydi:

> Varlık Vergisi'ne tâbi insanlar hakkında ecnebi hükümetlerin himaye ve teşebbüste bulunacağı ileri sürülerek tehdit teşebbüsleri de yapıldı. Şöyle düşündük, eğer ecnebi bir hükümet böyle bir hareketi aklına getirirse, bizim varlığımıza ve istiklalimize susamıştır... Ecnebiye emek, nakil ve vasıta hizmetini görebilecek unsurlar eğer varsa ve bir ecnebi hükümet bunlardan yararlanmayı tasarlamışsa, böyle unsurların yeri, toprağımızın haricinde olması gerekir."[80]

Konsoloslukların Varlık Vergisi'ne müdahalesini "varlığımıza ve istiklalimize susamak" olarak algılayan yazarın düş kırıklığı açıktır. Bir başka eleştiri de Varlık Vergisi'ni uygulayan Defterdar Ökte'den gelmektedir: "Varlık Vergisi'nin en affedilemeyen tarafı, ecnebi vergileri üzerinde bize cebren yapılan tadillerdir."[81]

Bernard Lewis ise ecnebilere yapılan "kıyağı" utanç verici buluyordu.

Türk vatanseveri için Varlık Vergisi'nin en önemli yanı, Türkiye'nin egemenliğini ve vakarını düşünmesiydi... Yabancı baskısıyla bu vergileri düzeltmekle de Atatürk Cumhuriyeti'nin hükümeti çok önce kaldırılmış olan kapitülasyonların en utanç verici ve küçültücü durumlarına yeniden düştü.[82]

b) Varlık Vergisi tahsilatında çeşitli kişi ve kuruluşlara yapılan indirimler

Varlık Vergisi'nin tahsilatı sırasında, siyasal ilişkiler ve siyasal nüfuz kullanımıyla çeşitli kurum ve şahıslara indirim yapıldığı

78. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 234.

79. *Vatan,* 14.3.1944.

80. *Vatan,* 8.12.1942.

81. F. Ökte, a.g.e., s. 213.

82. B. Lewis, a.g.e., s. 300.

gözlenmiştir. Bu indirimler –yukarıdaki bölümde ele alınan ecnebilere yapılan indirimlerle birlikte– vergiye yönelik tepkileri artırmış ve keyfi uygulamaların en tipik örneğini oluşturmuştu. Aşağıda bu uygulamadan çeşitli örnekler verilmektedir:

— Gayrimüslim grubundan çeşitli mükelleflerle ortaklık kurmuş olan Vehbi Koç, bu ortaklarından ötürü kimi şirketleri için oldukça yüksek olan Varlık Vergisi oranlarına itiraz etti. Kendine takdir edilen vergiye, "Müslüman (M) grubu ve ortaklıkları", şeklinde yeni oranlar hazırlayarak, başbakana başvurdu. Daha sonra tahsilat işlemi Koç'un hazırladığı oranlar doğrultusunda yürütüldü. Böylece Vehbi Koç'un 1 milyon TL olan vergisi 600 000 TL'ye indirildi.[83]

– Müslüman (M) grubundan 378 mükellefin vergileri üzerinde yapılan inceleme sonunda 6 832 372 TL vergi tecil edildi. Bu tecil işlemlerinde dönemin Maliye Bakanlığı müsteşarı Zeki Siderman'ın rol oynadığı öne sürüldü.[84]

– Gayrimüslim (G) grubundan ise 37 mükellefin toplam 2 255 550 TL'lik vergisi incelenmiş ve vergi 1 316 516 TL'ye indirilmişti. Gayrimüslimlere yönelik bu tecil işlemleri, kamuoyunda Müslüman mükelleflere yapılacak tecil işlemleri için bir kılıf oluşturduğu şeklinde yorumlandı. Gerçekten de, gayrimüslimlerin ödemesi gereken vergi tutarının 279,9 milyon TL olduğu düşünülürse, tecil oranının ancak yüzde 0,03 olduğu görülmekteydi.

– Bu arada gazetecilerin vergileri asgari düzeyde tutuldu. Böylece hükümet, basında vergi aleyhine doğabilecek tepkileri kontrol altına almayı amaçlamıştı. Hatta bu ayrıcalık, azınlık gazeteleri için de geçerliydi. Örneğin, kendisine 10 000 TL Varlık Vergisi tarh edilen Ermenilerin *Jamanak* gazetesinin sahibinin Başbakan Saracoğlu'na başvurusuyla gazetenin vergisi tecil ediliyordu.

– Varlık Vergisi'nin tarhiyatında ortaya çıkan temel sorunlardan biri de "G", "M", "E" grubu mükellefler arasında kurulan ticari ortaklıkların vergilendirilmesi oldu. Özellikle gayrimüslim mükelleflere yönelik yüksek oranlar nedeniyle ortaya çıkan tarhiyatın ticari işletmelerin tasfiyesine yol açması karşısında önlem alınması gereği doğmuştu.

Zira sonuç olarak Vehbi Koç örneğinde olduğu gibi azınlıklarla ortaklık kuran Müslüman ve ecnebi şahıslar da bu uygulamadan olumsuz etkileniyordu. Bu nedenle ecnebi (E) grubunun çıkarlarını kollayan konsolosluklar ve Müslüman (M) grubundan seç-

83. V. Koç, a.g.e., s. 69; F. Ökte, a.g.e., s. 129, 130.

84. Bu bölümdeki iddialar, aksi dipnotlarda belirtilmedikçe Faik Ökte'nin kitabından alınmıştır.

menlerin çıkarlarını kollayan milletvekillerinin girişimleri sonucunda şirketlerin vergileri üzerinde tadilat yapıldı. Tadilatta şahıs şirketleri için Müslüman (M) ve ecnebi (E) grubu mükelleflerin payları yeniden ayarlanarak tecil edildi. Yalnızca ecnebi (E) ve Müslüman (M) grubundan oluşan şirketler Müslüman (M) esasına göre yeniden ayarlandı.

– Adana ve çevresinde Müslüman (M) grubuna ait bazı mükelleflerden ağır vergi istenmesi üzerine, yerel milletvekillerinin himayesiyle CHP'nin kudretli genel sekreteri Hilmi Uran tarafından, mükelleflerden alınması gereken vergilerle ilgili hükümete bir liste sunuldu. "Hilmi Uran listesi" adı verilen bu listeyi dönemin gelirler genel müdürü Ferit Melen tanımak istememiş, ancak milletvekillerinin yoğun baskısıyla tahsilat işlemleri gevşetilmişti.

Örnekler çoğaltılabilir. Ancak görüldüğü gibi Varlık Vergisi, uygulamada istenirse keyfiyete dayanabiliyor ve dönemin siyasi konjonktüründen etkilenebiliyordu. Kayırma ve torpillerle daha da yozlaşan bu uygulamalar, Varlık Vergisi nedeniyle bütün malvarlıklarını yitirenler açısından daha da katlanılmaz bir hale dönüşüyordu.

4. Varlık Vergisi cezalandırıyor: Çalışma kampları ve icralar

Bu bölümde, Varlık Vergisi'nde çok önemli bir aşama ele alınacaktır. Kanunun 12. maddesi hükümlerinin uygulandığı bu süreçte, en tartışmalı ve toplumsal sonuçları sonraki yıllara da yansıyan "icra-haciz" ve "zorunlu çalışma kampı" uygulamaları değerlendirilecektir. Vergisini ver(e)meyen mükelleflerin çalışma kampına gönderilmesi ve bu kişilerin tamamıyla gayrimüslim olması, benzeri görülmemiş ayrımcı bir uygulama olarak Türk maliye tarihindeki önemini koruyacaktır.

Ayrıca mükelleflerin malvarlıklarının haczedilmesi ve sonra da icra yoluyla tasfiyesi, "ekonominin Türkleştirilmesi" gibi politik tercihlerin yanında, özel girişimcilerin yatırım eğilimini etkilemesi gibi ekonomik ve azınlıkların göç edişi gibi demografik bir dizi sonuçlarıyla da önem taşımaktadır.

a) Çalışma kampları

Varlık Vergisi'ne özgü en tipik uygulamalardan biri "zorunlu çalıştırma" kararları oldu. Zorunlu çalıştırma sınırlı sayıda mükellefe uygulandı. Faik Ökte'ye göre vergisini vermeyen 1 400 ki-

şi zorunlu çalışmaya tâbi tutulmuştur. Ancak çalışma kamplarında on ay yaşayan Parseh Gevrekyan'a göre kamplarda kalan azınlıkların sayısı 6 000-8 000 kişiyi buluyordu.*

Ancak sadece İstanbul'da 40 000'i aşkın mükellefin vergisini zamanında ödemediği düşünülürse, çalışma kamplarına gönderilenlerin sayısının sınırlı tutulduğu söylenebilir.

O halde "kanunun genelliği" ilkesine karşın bu sınırlı uygulamayla ne amaçlanmıştı? Öncelikle mükelleflere "gözdağı" verildiği düşünülebilir. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında "Yahudi toplama kampları" psikozundan yararlanılarak azınlıkların vergilerini ödemeleri sağlanacaktı.

Bu ruh halini yansıtması açısından, çalışma kampına gönderilmek için trene bindirilen bir Yahudi vatandaş ile İstanbul Defterdarı Faik Ökte arasında geçen aşağıdaki konuşma çarpıcıdır.[85]

> Yahudi vatandaş: "Yolda kaçacağım."
> Faik Ökte: "Ben tavsiye etmem."
> Yahudi vatandaş: "Bizi yolda temizleteceğinizden korkarım!"
> Faik Ökte: "Katiyen varit değildir."
> Yahudi vatandaş: "Sana inanmıyorum!"
> Faik Ökte: "Zamanla inanırsın!"

Azınlıklar arasında yaygın olan bu psikolojik çöküntüye yol açan, savaş yıllarının konjonktürünün yanı sıra, hiç kuşkusuz kesin çizgilerle çizilmiş ayrımcılıktı. Gayrimüslimlerle birlikte çalışma kampına ya da o "meçhule giden" trene hiçbir Müslüman bindirilmedi. Bu nedenle de azınlıkların katledilmek üzere trenlere bindirildiklerini düşünmeleri doğaldı.

Varlık Vergisi tarhiyatının ilanından hemen sonra basında zorunlu çalışmayla ilgili olarak haberler çıkmaya başladı. Ancak bu haberler "tahminlere" dayanıyordu. Zira hükümet bu vergiyle bağlantılı olarak çalışma zorunluluğuna ilişkin talimatnameyi henüz yayımlamamıştı. Kamuoyundaki belirsizliği basında çıkan haberler körüklüyordu:

> Vergisini vermeyenlerin çalıştırılacakları yerler belli oldu. Bunlar:, Deveboynu Geçidi, Van ve civarı, Erzurum Zigana Dağı, Bitlis, Elazığ, Kop Dağı, Diyarbakır, Siirt ve Palu'dur."[86]

* Bkz. Ek I, Parseh Gevrekyan'la yapılan söyleşi.

85. F. Ökte, a.g.e., s. 151.

86. *Cumhuriyet*, 16.12.1942.

Yine aynı günlerde basın, çeşitli projelerde çalıştırılmak için insan gücüne duyulan ihtiyaçtan söz ediyordu: "Zigana Dağı'nın açılması için 100 000 kişiye ihtiyaç var."[87]

Hükümet 7 ocak 1943 tarihli toplantısında 19 288 numaralı çalışma mükellefiyeti talimatnamesini kabul etti. Daha sonra 20 ocak 1943'te çıkarılan bir ek kararnameyle de elli beş yaşın üzerindekiler için de uygulamanın aynı biçimde yürütüleceği karara bağlandı. Talimatname şu maddeleri içeriyordu:[88]

Talimatnamenin 1. maddesine göre, zorunlu çalışmaya tâbi tutulacak olan mükellefler derecelendirilmişti. Kamplara ilk gidecek olanlar hiç ödemede bulunmayanlardı. Sonra sırasıyla kısmen ödemiş olanlar, menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek hususunda iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar ve gayrimenkulden dolayı mükellef tutulmuş olanlar zorunlu çalışmaya tâbi tutulacaklardı.

Kadınlar dışındaki sevk edileceklerin sevklerinin zabıta marifetiyle yapılacağı konusu ikinci maddede belirtiliyordu. Yani sevk edilecekler polis tarafından gözaltına alınacaklardı.

5. madde, kadınların da zorunlu çalıştırılmaya gönderilmesiyle ilgiliydi. Kadınların çalıştırılmasıyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu kararı alındığı takdirde, kadınların belediye hizmetlerinde çalıştırılacakları belirtiliyordu. Ancak Bakanlar Kurulu böyle bir kararı hiç almadı. Buna karşılık Elizabeth Agopyan adındaki bir kadın gözaltına alındıktan sonra toplama merkezine getirildi. Agopyan, Aşkale'ye gönderilmedi. Büyük bir olasılıkla ailesinden bir erkek mükellefin teslim olması için rehin alınmıştı. Hükümet kadın mükelleflere gözdağı vermekle yetiniyordu. Varlık Vergisi borcunu ödemeyen 120 kadın mükellefin iş merkezlerine sevki geciktiriliyordu.[89]

Zabıta marifetiyle çalışma kamplarına gönderilecek olanların yolculuk sırasındaki bütün iaşe masraflarının yine mükellefler tarafından ödeneceği ise 8. maddede belirtiliyordu.

Çalışma kampları, özlem, korku ve kaygı duyguları üzerine inşa edilmişti. Bu nedenle de hiçbir mükellef ikamet etiği ya da ticari teşebbüsünün bulunduğu vilayet dahilinde istihdam edilemeyecekti.

Mükelleflerin çalışma tarzına, Bayındırlık Bakanlığı karar verecekti. Mükelleflere çalıştırıldıklarına göre bir de ücret ödenme-

87. *Cumhuriyet*, 20.12.1942.

88. *Resmi Gazete*, 8.1.1943.

89. M. Güçlü, a.g.e.

si gerekiyordu. 12. maddede zorunlu çalıştırılacak olanlara verilecek ücretin miktarının Maliye ve Bayındırlık bakanlıklarınca müştereken kararlaştırılacağı bildiriliyordu.

Daha sonra ücret tutarları açıklandı. Mükellef, çalışması karşılığı günde 250 kuruş alacak ve bunun 60 kuruşu yiyecek, yatacak vb masrafları için kesilecek, geriye kalan da Varlık Vergisi borcuna karşılık mahsup edilecekti.[90]

15. maddede hükümet bir kararlılık gösterisi yapmayı amaçlamıştı. Bu maddeye göre zorunlu çalıştırılacaklar, Varlık Vergisi borcunun tamamını ödeyinceye kadar çalışmak zorundaydı.

Zorunlu çalıştırma uygulamalarına bakıldığında, bu yaptırım, tek tek kişiler üzerindeki cezai niteliğinden çok genel olarak vergi tahsilatını hızlandırıcı bir faktör olarak düşünülmüştü. Uygulamada, ilk kafileyle Aşkale'ye gönderilen mükelleflerin borçlarına bakıldığında bu gerçek daha da belirgin şekilde ortaya çıkıyordu. Örneğin, mükelleflerden Yorgaki Muratoğlu'nun borcu 600 000, Paskalidis'in 450 000 ve İzaksiyan'ın ise 500 000 liraydı. Yani bu mükelleflerin borçlarının "tamamını" ödemeleri için günlüğü 1 liradan ortalama 1 600 yıl çalışmaları gerekiyordu!..

Bu çelişkinin farkında olan *Vatan* gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'a göre, "Varlık Vergisi'ne tâbi bir kısım adamların varlığı olmadığından bahsedilmektedir. Halbuki bu gibiler hakkında asıl maksat işçi ihtiyacını karşılamaktır".[91]

Varlık Vergisi ödeme süresinin bittiği 21 şubat 1943 tarihinden hemen sonraki gün, zorunlu çalışma için mükelleflerin "toplama merkezlerine gönderilmek üzere gözaltına alınmasına" başlandı.

İstanbul için iki toplama merkezi belirlenmişti: Anadolu yakasında Moda'daki Halk Eğitim Merkezi binası ve Sirkeci-Demirkapı'da oluşturulan bir mekân. Polisler tarafından gözaltına alman vergi mükellefleri nezarethanelere atılıyor, gözaltındaki mükellef sayısı yeterli olduğunda ise bu toplama merkezlerine gönderiliyordu.

Moda'daki ilk 32 kişilik mükellef grubun Moda Palas ve Apergis pansiyonlarında kalması basının tepkilerine neden olmuştu. "Neden bunlara bu kadar iyi davranılıyor?" eleştirileri vardı. Sirkeci-Demirkapı'daki ambardan bozma odayı ise mükelleflerden İngiliz Elçiliği'nin avukatı Eskinazi'yi ziyarete giden elçilikten Albay Binns şöyle anlatıyordu:

90. *Ayın Tarihi*, 1942, sayı 142.

91. *Vatan*, 6.12.1942.

> Kapısında polislerin nöbet tuttuğu bu oda, yaklaşık 13,5 metre boyunda ve 7,5 metre enindeydi... Mükellefler evinden getirmiş oldukları battaniye vs. ile (yatak şiltesi hiç yoktu!) bu platform boyunca ve platformun altında kendilerine yatacak yer yapmışlardı. Odada sobanın dışında, tek bir parça bile mobilya yoktu.[92]

İstanbul Emniyet Müdürlüğü, gayrimüslimlerin gözaltına alınması için 1 komiser, 2 komiser muavini ve 65 polis memurundan oluşan özel bir ekip kurmuştu.[93]

Toplama merkezinin ilk konukları –verilen direktifler doğrultusunda– vergisi 50 000 TL'nin üzerinde olanlar ve vergisinin yüzde 30'unu ödememiş olanlardı.

Zorunlu çalışma kararları mükelleflerden yalnızca gayrimüslim olanlara uygulandı. Göstermelik olarak zorunlu çalışmaya tâbi tutulması kararlaştırılan bazı Müslüman mükellefler toplama merkezlerine sevk için toplandı, ancak daha sonra hiçbiri çalışma kamplarına yollanmadı:

> Yalnız muayyen maksatlarla bazı Müslümanlara yüksek vergiler tarh edilmişti. Şimdi de bunlardan borcunu vermeyenler hakkında çalışma mükellefiyetini tatbik edecektik. Bu zulüm olacaktı... Neticede davayı kazandık.[94]

Dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte kimi Müslüman işadamlarından yüksek vergi istenmesini "muayyen maksatlara" bağlıyordu. Yani bu olağanüstü bir uygulamaydı. Ancak daha önemlisi vergisini ödemeyen Müslümanların zorunlu çalışma kamplarına gönderilmemesini "kazanılan bir dava" olarak görüyordu. Ökte'nin anıları Varlık Vergisi'nin üzerinden sekiz yıl geçtikten sonra yayımlamıştı ve "hâlâ" bu "çifte standart" içeren yaklaşımını koruyordu. Zira Müslüman mükelleflerin çalışma kamplarına yollanmasını "zulüm" olarak nitelerken, aynı duyarlılığı azınlıklardan esirgiyordu.

Alınan karara göre, ihtiyarlar, kadınlar, hastalar, ecnebiler ve vergisi 5 000 TL'den aşağı olanlar zorunlu çalışmadan istisna edilecekti. Ancak talimatnamede bu yönde bir madde yoktu. Yani bu tasarruf yine "teknisyenlerin" takdiriyle gerçekleşmişti.

Zorunlu çalışma yeri olarak Aşkale (Erzurum) seçilmişti. "Aş-

92. A. Aktar, a.g.m.; A. Alexis, a.g.e., s. 223.

93. M. Güçlü, a.g.e., s. 88.

94. F. Ökte, a.g.e., s. 154.

kale'dekiler Trabzon transit yolunda Aşkale'ye 22 km mesafedeki Kop Dağı eteklerindeki 1 721 rakımlı Pırnakkabın köyünde çalıştırılacaktı(r)."[95] Ancak daha sonra mükelleflerin çalışacağı yerler "iş merkezleri" adıyla çeşitlendi. Örneğin, Erzurum'da Çiçek istasyonu böylesi bir yerdi ve mükellefler burada taş kıracaktı.[96]

21 ocakta vergisini vermeyen 17 kişinin toplama merkezine sevk edilmesiyle faaliyete geçildi.[97] Ertesi gün bu sayı 32'ye çıkacaktı.

Kadıköy Halkevi'nde toplanan mükelleflerle basın son derece ilgiliydi. Basının azınlık mükelleflere karşı kullandığı dil ise "alaycı" ve "kızgın" bir söylem içeriyordu:

> (Mükellefler) kol kola girip ağız ağıza vererek hareketli münakaşalara dalıyorlardı... Halbuki yapacakları şey ne kadar basitti. Borçlarının hepsini değilse bile bir kısmını ödemek. Fakat para hırsı gözlerini öylesine bürümüştü ki, varlıklarının vergisini değil, zerresini bile ödemeye yanaşmadılar.[98]

Toplama merkezlerine azınlıkların alınmasıyla birlikte basında çıkan haberler ürkütücü bir rakama işaret etmekteydi: "Yalnızca İstanbul'da vergisini vermeyen 40 000 kişi vardır."[99]

Aynı gazetede çıkan bir haber de kadın mükellefleri ilgilendiriyordu: "Kadın mükellefler kocasının bulunduğu il dışında sokaklarda temizlik işlerinde çalıştırılacaklar."

Gazetede çıkan haber ancak dokuz ay sonra gerçekleşti:

> İstanbul'da iki kadın mükellef kampa alındı. Mükellefler Anadolu'da temizlik işlerinde çalıştırılacaklardır.[100]
>
> Türkiye genelinde Varlık Vergisi borcunu ödemeyen kadın mükellef sayısı 850 olarak belirlenmiştir.[101]

Daha sonra tamamı gayrimüslimlerden oluşan 32 kişilik ilk kafile Aşkale'ye doğru trenle yola çıkarıldı. Bu kişilerin 815 lira tu-

95. *Yeni Sabah*, 2.2.1943.

96. M. Güçlü, a.g.e., s. 91.

97. *Cumhuriyet*, 22.1.1943.

98. *Cumhuriyet*, 23.1.1943.

99. *Cumhuriyet*, 29.1.1943.

100. *Cumhuriyet*, 23.4.1943.

101. *Akşam*, 18.1.1943.

tan tren masrafları hükümet tarafından ödendi. Kafilenin sorumlusu müfettiş Emin Kalafat'tı.[102] Hemen ertesi gün 10 000 kişinin daha sırada olduğu duyuruldu.

İkinci kafile 10 şubat 1943'te Aşkale'ye gönderildi. İstanbul ve Ankara'da halk, sevkıyat sırasında mükellefleri görmek için garlarda izdihama neden oldu. Basın yükümlülere "karşı bir dil" kullanmayı sürdürüyordu:

> Aşkale yolcularının hepsi gayet mazbut giyinmişlerdi... Hele içlerinden biri vardı ki omzunda çantası ve kalın bastonu ile şimdiden Kop dağlarında kar kürelemeye hazır vaziyet almıştı (!)[103]

Daha sonra azınlıklar art arda kafileler halinde Aşkale'ye gönderildi. İstanbul'dan gönderilen ve basında ad ve borçlarıyla teşhir edilen bu mükellefler 10 kafile halinde 410 kişiyi bulmuştu. Daha sonrakilerin sevkıyatı basında duyurulmadı.

İzmir'de ise toplama merkezi olarak merkezde Büyük ve Küçük Salepçioğlu hanları ile Buca'da, Tepecik'te, Karantina'da ve Karşıyaka'da birer bina belirlenmişti. Daha sonra bunlardan sadece Tepecik'teki bina toplama merkezi olarak kullanıldı. Toplama merkezlerine gelen ilk 27 kişilik kafilenin tamamı Musevi'ydi. İzmir'de toplam 88 mükellef toplama merkezine alındı. Bunlardan 7'si borcunu toplama merkezinde ödedi. 81'i ise çalışma kampına (Sivrihisar) yollandı.[104]

b) Çalışma kamplarında hayat

Çalışma kamplarına ilişkin en ayrıntılı bilgi ve gözlemleri sunan kaynak, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yazarı Feridun Kandemir'in yaptığı röportajlardı.

Kandemir, gazetesi tarafından "hususi suretle" mükelleflerle birlikte aynı trene bindirilerek Aşkale'deki çalışma kampına gitti. On iki gün boyunca yayımlanan bu röportajlar, kamplar ve mükelleflerin ruh halini yansıtması açısından büyük önem taşıyor.*

Bu bölümde Kandemir'in *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımla-

102. M. Güçlü, a.g.e., s. 90.

103. *Cumhuriyet*, 12.2.1943.

104. M. Güçlü, a.g.e., s. 110-111.

* Feridun Kandemir'in röportajları *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 28 ocak ile 8 şubat tarihleri arasındaki sayılarında yayımlandı. Anlatımdaki akışı bozmamak için sık sık dipnotlara başvurmayacak ve bu tarihli gazetelerden –yazarın diliyle– yaptığımız özeti sunacağız.

nan haberlerini bütünüyle onun kaleminden çıkan cümlelerle ele alacağız.*

Tarih: 28 ocak 1943

27 ocak akşamı Kandemir mükelleflerle birlikte trene bindi. Mükelleflerin akraba ve dostları onları uğurlamaya gelmişti. Tren hareket ettiğinde, "nihayet hakikatle karşı karşıya gelmenin verdiği acı bir uyanışla sessiz sedasız birbirleriyle bakıştılar ve rastgele sırtlarından çıkardıkları battaniyelere sarılı çantalarını yerleştirmeye başladılar". Vagonlarda elektrik yoktu. Üç tane petrol lambası aydınlatıyordu. Avukat Sekip Adut, "Elektrik de mi yok?" dedi.

Vagonlarda ara borular da soğuktan donmuştu. Tren bir türlü ısınamıyordu. Diğer yolcular, "Bu misafirlerin uğursuzluğundan biz üşüyeceğiz" diyorlardı. Kar henüz Bostancı'da bile yolları kapadığı için tren ihtiyatlı gidiyordu. Pendik'e varıldığında iki küçük çocuk koşarak gelip vagonun önünde durdu.

Kandemir sordu: "Ne yapıyorsunuz?"

Soğuktan tir tir titreyen çocuklar yanıt verdi: "Bugüne kadar sırtımızdan geçinip zengin oldukları halde şimdi vergilerini vermekten kaçan şunları görmeye geldik."

Fosur fosur sigaralarını içen azınlıklar Hereke'ye geldiklerinde, hep birlikte acıkmış gibi yemek paketlerini çözdüler. Ağızlarını

* Aşkale'deki azınlıkların yalnızlık duygularını ve çaresizliklerini anlattıkları ve o günlerde yazılmış bir şiiri burada anmak, o ruh halini anlamayı kolaylaştırabilir:

HATIRA

Aşkale yurdumda yok bizi anan
Kuleye benzeyen dağına bakan
Soluksuz kalıyor yokuşu çıkan
Günümüz zehirdir hicranlar derin

Tanrı'yla konuşmak isteyen aza
Bu dağı tırmanır düşe ve kalka
Burada yaşamak haza bir cefa
Dilerim Tanrı'dan yalnızca veda

Ümitler kesilir, azalır derman
Berbattır ederse böylece devam
Diyorlar, cesur ol, kendine güven
Cefaya katlanır hayatı seven

Eylülde kesilir hemence sıcak
Bu dağın rüzgârı buzdan bir bıçak
Diyorlar, bu kış da karlı olacak
Gönlümüz serapa ye'sle dolacak

Kıymayın kardeşler bizimki de can
Acılar fânidir bugünlük barın
Göze hor görünen yağmurlu karın
İstanbul dünyanın en güzel şehri

İstanbul dünyanın en güzel şehri
Beyoğlu bu şehrin en latif semti
Şimdilik anmıyor terk etti bizi
Hasreti yakıyor aylardan beri

Bülbüller güllükte heceler aşkı
Mehtapla nurlanır zulmetler gamlı
Rüyayı andıran geceler aşklı
Hatıra kalacak bugünler acı

(Mihran Yarman, Kop Dağı, 2 mayıs 1943, aktaran, G. Dinçel, a.g.m., s. 30.)

oynatıyorlar ancak yazar, dünyada bu kadar iştahsız yemek yiyiş görmediğini söylüyor. Tren kaloriferle adamakıllı ısınıyor ancak çalışma kampına giden azınlıklar, "günahlarının yükü altında ezilmiş gibi hâlâ buz gibi yüzleriyle titreşiyorlar" vehmini veriyorlar. "Acaba vicdan azabı duymaya, nadim (pişman) olmaya başladılar mı?" Yazar bu sorunun yanıtını ertesi gün aramaya karar veriyor.

Tarih: 29 ocak 1943

28 ocak sabahı Kandemir suiniyet erbabıyla (kötü niyetlilerle) aynı vagonda Aşkale'ye gidiyor. Suiniyet erbabı, kendi ifadelerince hayli asap bozukluğu ve korkulu rüyalarla geçen gecenin sabahında, Beylikahır'da uyanıyorlar. Artık kar dinmiş, pırıl pırıl bir güneş treni aydınlatmaktadır.

Aşkale yolcuları kahvaltılarını yapar ve yemekli vagona geçer. Kandemir, Avukat Gad Franko'yla sohbet eder. Franko, vergisini ödeyememesinin nedeni olarak Karaköy'de kendisine ait olan Bahtiyar Han'ı gösterir. Vergi borcunu ödemek için hanı ipotek ettirip, elde ettiği 100 000 lirayı vergi dairesine yatırmıştır. Hanın değerinde satılması halinde borcunu tamamıyla kapatacağına inanmaktadır. Hanın satılması işini kardeşi Marsel'e vermiştir. Ancak Marsel de vergi mükellefidir ve borcu 300 000 lirayı aşmaktadır.

"Bugünlerde o da bu yolun yolcusu olacak. Çantasını hazırladı bile" der. Kafile içinde en bitkin durumda olan odur.

Trendeki mükellefler özellikle iki aileye kızgındır. "'Ah Kazancıyanlar, ah Tarantolar...' diye başlarını sallayarak İstanbul'da son gün yola gelip, borçlarını ödeyen bunlara ne kadar kızgın olduklarını açıkça anlatıyorlar."

Kızgınlıklarının nedenini Avukat Sekip Adut şöyle dile getiriyor:

"Daha yakalanmadan evvel de kaç defa söyledim, yavrum son dakikayı beklemeyiniz. Verebilirseniz, satınız, savınız veriniz. Bu işin şakası makası yok. Ama kime laf anlatabilirsin ki, beklediler, beklediler, bıçak kemiğe dayanınca akılları başlarına geldi. Veriyoruz, veriyoruz diye bağırdılar. Hey mübarekler! Ne beklerdiniz? Şimdi ne oldu, yaptığınızı beğeniyor musunuz? Âlem ne zannedecek? İşte çorap söküğü gibi başladı, bunların hepsi zengin, fakat inat edip vermiyorlar, sıkıyı görünce bak görürsün, birer birer nasıl sökülecekler, demeyecekler mi? Ah bu Tarantolar, hem boşu boşuna günlerce azap çekip, kendilerine ettiler, hem de bizi büyük bir şüphe altında bıraktılar. Yazıklar olsun onlara..."

Yolculardan Leon Faraci içlerinde en sessiz olanı, "Ben bu parayı vereceğim. Sonra da İstanbul'a geri döneceğim. Fakat piyasaya rezil olacağım. Âleme maskara olacağım. 'Vardı da vermedi herif' diyecekler diye korkuyorum, onu düşünüyorum" diyor.

Muhafızlar geliyor ve Aşkale yolcularını vagonlarına davet ediyor. Gün bitiyor.

Tarih: 30 ocak 1943

Aşkale yolcuları Sivas'ta... Ankara'dan geçildiğinde çoğunda verdikleri itiraz dilekçelerinin kabul olacağına ilişkin bir umut vardı. Ancak bazılarını karşılamaya gelen birkaç kişi "kurtuluş müjdesi yerine, fındık, üzüm getirdiler".

Kandemir, yolcuların fotoğraflarını çekmek istediğinde, ilkin kuyumcu Nalisbet geldi. "Ailelerimiz gazetede görür de kavuşmuş gibi sevinirler, çekiverin" diyerek poz verdi.

Aşkale'de en çok elektrik olup olmadığını merak ediyorlardı. Eğer elektrik yoksa, mutlaka akümülatörlü radyo getirtmek lazım diyorlardı. Bir de tavla ve bezik kâğıtları olmadığına hayıflanıyorlardı.

O sırada kondüktör gelip biletlerini sordu. Bozalto sinirlendi:

"Biz toptan malız be kuzum. Konşimentolar da, biletler de nah orada." Bozalto'nun gösterdiği yerde kafilenin muhafızı vardı.

Bobor Benbasat, etiketinin üzerinde kocaman "Bobor'un malıdır" yazısı olan rakısını yudumlarken arkadaşlarını teselli ediyor:

"Beterin de beteri var be kuzum. Öyle ya şu şimendifer olmasaydı, şimdi biz Aşkale'ye nasıl gidecektik? Yine şükür olsun halimize."

Aşkale yolcuları sabaha karşı saat 3'te Kayseri'ye varıyor. Bobor, hemen trenden iniyor. Bu kez ucuz ve nefis pastırma arıyor. Büfeci, "Bizde öyle şey yok! Taş yerinde ağırdır" yanıtını veriyor. Bobor, "taş yerinde ağırdır" lakırdısına çok bozuluyor. Kandemir, yanına gidip soruyor:

"Neden kızdın?"

Bobor:

"Nedeni var mı? Bundan sonra ömrümüz hep taşla baş başa geçmeyecek mi?"

Sabahın ilk saatlerinde 25-30 köylü demiryolunu küreklerle kardan temizliyor. Kandemir o anı şöyle anlatıyor:

"Bizimkilerin bir anda nutukları tutuldu. Renkleri uçtu. Cigaraları, fincanları ellerinde, lokmaları boğazlarında kaldı. Karların

içinde durmadan kazma kürek sallayan bu köylülere dakikalarca hareketsiz bakakaldılar."

O sırada Sivas'tan ötesinde karın yolları kestiği haberi geldi. Gece Kayseri'den bindiği için karşısında oturanların kim olduğunu bilmeyen babacan bir yolcu, "Adam sen de" diye kahkahayı attı. "Bu trende 32 tane mal varmış. Topunu birden indirir yolu açtırıveririz, tasa çekmeyin."

Babacan yolcunun yüzüne bile bakmaya cesaret edemeyerek, sanki hemen yakalarına yapışacakmış gibi birer birer yerlerinden kalkan 32 kişi ağır adımlarla vagonlarına çekildi.

Tren yoluna devam ediyordu. Soğuktan donmuş Kızılırmak sağda kalmıştı.

Tarih: 31 ocak 1943

Tren Sivas'ı geçti. Vagonların pencerelerine kadar yükselmiş kar yığınları arasında yoluna devam ediyor. Gözün alabildiğine uzanan geniş sahalarda bir tek siyah noktaya tesadüf etmek artık imkânsız. Suiniyet sahibi vergi mükellefleri artık daha az konuşuyor. Hepsi palto ve battaniyelere sarınmış vaziyette. Yarı uykulu bir halde konuşmadan oturuyorlar. Ve Armağan istasyonunda ilk kez atlı kızakları görüyorlar. Şaşkın bir halde buz üstünde uçarcasına giden kızaklara bakıp aralarında konuşuyorlar. 640 000 lira borçlu Nesim ve Leon kardeşler, kazandıkları muhteşem servetten âdeta pişmanlık duyuyorlar:

"On sene evvel İstanbul'da Halil Ali Biraderlerin yanında iki memurduk. 1933'te piyangodan 10 000 lira kazandık. Ticarete başladık. Keşke işin tamahına gitmeyerek bu kadar para kazanmasaydık. Kazanmak kolay ve zevkli idi. Fakat şimdi vermek güç geliyor."

Bir başka köşede Mordahay Kastarno ise karlı dağlara bakıp, "Eyvah gittikçe karlı dağlara gömülüyoruz. Bu soğuğa nasıl tahammül edeceğiz?" diye üşüyen ellerini ovuşturuyor.

Artık kafile ertesi günü Aşkale'de olacak.

Tarih: 1 şubat 1943

Yolcular sabaha karşı saat 6'da Aşkale'de oldu. Her kafadan bir ses çıkıyordu:

"– Yanlış olmasın? Daha gelmedik. Burası küçük bir köy...

– Hamal var mı?

– Eyvah, çantanın kayışı koptu. Ah bu Rebeka, yine çürük malı bana sokmuş...

– Sıcak bir çay bulabilsek bari..."

Ortalık zifiri karanlık. Petrol lambası ancak istasyon binasının kapısını aydınlatıyor. Müthiş bir ayaz var. Mükellefler sıraya girdi ve yol fen memuru Suad Sesen, kafileyi İstanbul'dan gelen polislerden teslim aldı. Bir jandarma müfrezesi kontrolündeki mükellefler, ikişer ikişer sıraya girdi. Önce bir kahvehanede mola verildi. Çaylar içildi.

Sonra Varlık Vergisi talimatnamesi gereği mükellefler sağlık muayenesinden geçirildi. Hiçbirinde hastalık ve sakatlık yoktu. Hepsi turp gibiydi. Mükelleflere tifo aşısı yapıldıktan sonra Aşkale'nin 22 kilometre batısında, Kop Dağı'nın eteğindeki Pırnakkabın köyüne gitmek için kafile yola dizildi.

Sırtlarında çantaları ve ellerinde bavulları olduğu halde, ikişer ikişer yürümeye başladılar. Yol tam 22 kilometre, İstanbul'dan Yeşilköy'e kadar bir şey... Gazeteci Feridun Kandemir ise kızağa "kurulmuştur". Yaya giden mükellefler ona ters ters bakıyorlar. Hava sıcaklığı eksi 18 derece. Yol karla sertleşmiş. Biraz kenardan yürüyenler bellerine kadar kara saplanıyor. Yolun bu haline alışık olmadıkları için bata çıka yürümeye devam ediyorlar.

Kafile ancak hava kararırken Pırnakkabın köyüne ulaşıyor. Aşkale'den başlayan şose yol buraya kadar yapılmış. Yolun bundan sonrasını kafiledekiler yapacak.

Suiniyet erbabına köy odası hazırlanmış. Döşeme tahtası üzerinde mükelleflerin yatacağı şilteler var. İçlerinden biri söyleniyor:

"Göndermezler diye para aramadım. Şimdi halt ettim..."

Mükelleflerin kullanacağı kazma ve kürekler odanın bir ucunda yığılmış. Nikolaki Karamanoğlu arkadaşı Yorgi Canbazoğlu'na yığını gösteriyor:

"Bak Yorgi, bunlar senin sattığın mallara benziyor. Keşke satmaz olaydın."

Mükellefler şaşkınlıkla birbirlerine bakıyorlar. Üstleri başları karla örtülü, bembeyaz olmuş. Dizlerine kadar buz tutmuş. Hiçbirinde konuşacak hal yok. İlk defa feci hakikati anlar gibi oluyorlar. Dışarıda bir buçuk metre kar var.

Ve yarın ilk iş günü...

Tarih: 2 şubat 1943

Sabah saat 7.30'da mükellefler yine ikişerli sıraya girdi. İnsanı en ufak serbest bir hareketten meneden ve tespihböceğine çeviren müthiş bir ayaz var. Mükellefler öylesine sıkı giyinmiş ki sadece burunlarının ucu görünüyor.

Mükellefler omuzlarında kazma ve kürekleriyle yola dizildiler. İstikamet, ufku bulutlarla çevrili Kop Dağı. Aylardan şubat. Kuş uçmaz kervan geçmez yollarda fötr şapkalı, kasketli, golf pantolonlu, Skoç deseniyle örülmüş atkılı ve çoraplı, yarı bellerine kadar karda ilerleyen garip kıyafetli 32 kişinin teşkil ettiği kafile Kop'a doğru yavaş yavaş yükseliyor.

Kayalardan ilerlenirken, ayaklarının kaymasıyla yüzlerce metre aşağıya yuvarlanma tehlikesine maruz kalan mükellefler birbirlerine tutunuyorlar. Hiç konuşmuyorlar. Sanki ayaz her şeyden evvel onların sesini dondurmuş.

Çalışılacak yere varıldığında askeri disiplinle ikişer metre arayla karları kürelemeleri istendi.

İlk küreği kuyumcu Nehabet salladı:

"Haydi çocuklar, bereketli olsun!"

Küreği bile doğru dürüst kullanamıyorlar. O kadar giyinmişler ki kolları bile güç kıpırdıyor. Sonra çalıştıkça giysilerini birer birer çıkarıyorlar. Bozalto paltosunun üzerine pelerin giymiş. Gad Franko'nun cebinde bir roman var:

"Ben de aklım sıra roman okuyacak vakit bulurum sanmıştım."

Avukat Sekip Adut bu soğuk havada hürriyet abidesine çıkmış gibi. Başında fötr şapka, ayağında iskarpin, bastonu da yanı başında, kara saplı, efendisini bekliyor.

Yorulanlar küreklerini kara saplıyor ve kollarını dayayarak bir an için dinleniyor. Terlerini silenler çoğalınca, muhafız erler sesleniyor:

"Haydi durmak yok!"

Saat 12'de mola veriliyor. İpek mendiller çıkıyor, terler siliniyor. Yeniden köye dönülüyor. İlk defa mükellefler için hükümetin kazanında yemekler pişiriliyor. İşe bugün başlandığı için yemek de hükümet tarafından veriliyor. İlk yemek bulgur pilavı. Yemeğin dağıtılması sırasında Yasef ile Moiz belli etmeden kendilerine daha çok yemek koyuyor. Aralarında tartışıyorlar. Yemekten sonra bir saatleri var. Her kafadan bir ses çıkıyor:

"Ah, bir şekerli kahve olsaydı. Bir vermut soda olsaydı."

Saat 1'de kafile çalışmak için yeniden yola çıkıyor. Soğuk müt-

hiş. Eksi 14 derece. Geceleri 20'yi de geçiyor. Gazeteci Kandemir o günü şu cümleyle bitiriyor:

"Henüz borcunu vermek istemeyen mükelleflerin kulakları çınlasın."

Tarih: 3 şubat 1943

İkinci çalışma gününde mükellefler biraz daha iyi kar küreliyor. Kamp komutanına yaptıkları başvuru reddediliyor. Hiç olmazsa hamlığımız geçene kadar altı saat çalışalım şeklindeki öneri, diğer yol amelelerinden hiçbir farklı muamele göremeyecekleri gerekçesiyle kabul olunmuyor.

Mükelleflerin dikkatini karda gördükleri izler çekiyor. Gad Franko muhafıza soruyor:

"Bunlar ne izleri böyle?"

Muhafız:

"Ne olacak, kurt izleri, dün akşam buradan bir sürü geçmiş."

Franko'nun benzi sararıyor:

"Buralara kurt gelir mi ki?"

"Buraları da laf mı, kapının önüne kadar gelir, açık bulursa içeri girer."

İkinci günün akşamı mükellefler için en berbat bölümdü. Bir kilometrelik yolu kardan temizliyorlar. Kampa döndükleri sırada sürekli şikâyet eden Faraci'ye, Gad Franko kızıyor:

"Yahu ne söylenip duruyorsun, paran vardı da vermediysen, aklın neredeydi? Vereceksen ver şu parayı da dön evine..."

Tarih: 4 şubat 1943

Mükelleflerin yattığı odayı beş numara bir gaz lambası aydınlatıyor. Odada gürül gürül yanan bir sac soba var. Mükellefler kendi hallerine dalmışlar. En genç borçlu David Hanuel, tahta kaşıklara tek tek mükelleflerin isimlerini kazıyor. Kampın en sessiz adamı Yorginina konuşulanları dinliyor. Tütün gümrüğünde bakkal olan Samuel Varn uyuyakalmış. Moiz Behmarat sık sık havaya bakıyor. Korkusu, bir tipi çıkması. Bu durumda küreledikleri yollar yeniden karlanacak.

İstanbul'dan yeni kafile çıkıp çıkmadığını merak ediyorlar. Gazeteci Kandemir, "Merak etmeyin, eli kulağındadır" diyor. Sekip Adut, "İnşallah" diye yanıt veriyor.

O gün nafıa takımları alay komutanı Necati Öztuna tarafından

teftiş ediliyor. Soğuktan, hastalıktan ve işten şikâyet ediyorlar. Komutan ise yeni gelecekler için yerler hazırlandığını söylüyor.

On mükellef Erzurum'da hastaneye gönderilecek. Lüzum görülürse hastaneye yatıp tedavi olacaklar. Hepsi haklarında gösterilen bu şefkate son derece seviniyorlar.

Mükellefler pazar günleri tatil yapıyor. Çalıştıkları her gün için aldıkları 250 kuruşun 95 kuruşuyla borçlarını ödüyorlar. Geri kalan ise karavana ve ekmek için kesiliyor. Mükellefler çalışmadıkları günlerde yevmiye alamıyor.

Tarih: 7 şubat 1943

Varlık Vergisi'nden suiniyet (kötü niyet) sahibi mükellefler her sabah 7.30'da kalkıyorlar. Artık üç dört günlük muntazam çalışma sonrasında daha ahenkli ve ustaca çalışıyorlar. Ellerindeki nasırlardan daha az şikâyet ediyorlar.

Ancak yine de hepsi bir an önce borçlarını ödemek ve İstanbul'a dönmek için her şeylerini feda etmeye hazır görünüyor.

Aşkale'ye gelindiğinden beri daha düşünceli görünen David Hanuel o sabah neşeyle uyanıyor. Bir karara vardığı belli. Kamp komutanıyla görüşmek için ısrar ediyor. Bütün menkul ve gayrimenkullerini satarak borcunu ödemeye karar verdiğini açıklıyor. Gazeteci Kandemir soruyor:

"Neden bu işi daha önce yapmadın da buralara kadar gelip üzüldün?"

"Kör olası şeytan" diyor, "hep bu işi şaka zannettik. Yoksa ben böyle faka basar mıydım?"

Kendisini uğurlayan diğer mükelleflere, "Darısı başınıza, benim gibi yapınız, başka kurtuluş çaresi yoktur" diyerek veda ediyor.

Bu arada İstanbul'dan gelecek kafilelerin barındırılması için koyun ağıllarının hazırlandığını öğrenen diğerleri, bu ağılların daha sıcak olduğunu öğrenince, kamp komutanına giderek kendilerinin de bu ağıllara alınmasını istiyorlar. Verilen yanıtla "Pırnakkabın amele kadrosunun" yeni bir bölgeye intikal edeceğini öğreniyorlar.

Bu arada yeni gelecek olan kafilelerin de Erzurum Deveboynu ile Tahir Dağı mıntıkalarında çalışacakları ortaya çıkıyor. Bu bölgelerde hava sıcaklığı ortalama eksi 14-16 derece. Yazın ise artı 40 dereceyi geçiyor. Yeni kafilelerin işte bu bölgede Bitlis-Siirt yolunun inşaatında çalıştırılmasına karar veriliyor.

Tarih: 7 şubat 1943

O sabah hava aniden ayazladı. Kop Dağı'nı aşan karayel ortalığı kasıp kavuruyordu.

Ancak kampta büyük bir hareketlilik vardı. Otuz iki kişilik kafileden on ikisi o gün Aşkale'ye doktora gidecekti. Gerek görülenler ise Erzurum'da tedavi altına alınacaktı. Yapılan muayenede beşinin Erzurum'a sevk edilmesine karar verildi. Beşinin ise temaruz ettiği (hastalık numarası yaptığı) ortaya çıktı. Bunlar arasında altmış iki yaşındaki Gad Franko da vardı.

Muayene gününü bitiren, David Hanuel'in konuşmasıydı:

"Azizim, bu dağda bayırda muayene, rapor, doktor sökmez. Borcu vermek lazım. Ben bu işi yapacağım. Başka çıkar yol yok. Ya parayı verip, bu diyardan gitmeli, yahut da... Bu deveyi gütmeli..."

Hükümet çalışma zorunluluğuna tâbi mükelleflerin hangi koşullarda bu yaptırımdan muaf olacağına ilişkin hükümleri ancak temmuz ayında belirledi. Bakanlar Kurulu'nun yaptığı değişiklikle çalışma talimatnamesinin 16. maddesi değiştirildi.[105]

Mükellefler çalışma mıntıkası dahilindeki hükümet ve belediye hastanelerine sevk edilecek ve buralarda tedavi edilecekti. Çalışmadan muaf tutulacak mükelleflerde şu hastalıkların tespit edilmesi gerekiyordu:

"Ağır ve ilerlemiş akciğer veremi, herhangi bir uzuvda ameliyatı kabil olmayan habis urlar, kalp hastalıkları, fazla ödemle kanda yüksek üre miktarı, karaciğer hastalıkları, çalışamayacak derecedeki felçler, melankoli ve felce dönüşmüş halleri, başkasının yardımına muhtaç vaziyetteki kaşeksi (zayıflık, organizma çöküntüsü)."

Tarih: 8 şubat 1943

O sabah soğuk eksi 28 dereceydi. Pırnakkabın âdeta kutuplara dönmüştü. Kamptaki merkeplerin burun deliklerinden şişeler gibi buzlar sarkıyordu.

Mükellefler böylesi bir soğukta çalıştırılmayacaklarını ummuştu. Ancak kendilerine, "Burada şiddetli tipi olmadıkça, çalışmak esastır" yanıtı verilmişti. Şimdi kar küreleyenler ayaklarını birazcık ısıtabilmek için zıplayıp duruyordu. Yüzleri pancar gibiydi. Nasırlanmış avuçlar ise kürek saplarını zorlukla tutabiliyordu.

Bir taraftan kar kürelemekle meşgul olan Viktor Benardate yüksek sesle söyleniyordu:

105. M. Güçlü, a.g.e., s. 170.

"İstanbul'da bir parça soğuk olsa, çocuklarım hemen etrafımı alır, baba üşürsün bugün sokağa çıkma diye boynuma sarılırlardı. Şimdi beni böyle görseler..."*

Çalıştıkça biraz olsun ısınıyorlar. Ancak tepine tepine çalıştıklarına bakılırsa, ayakları hâlâ üşüyor. Gazeteci Kandemir daha fazla dayanamayacağını düşünüp, mükellefleri çalışırken bırakıp, kampa geri dönüyor.

Onu karşılayan Gad Franko, "Yoksa bizim çocuklardan donan mı oldu?" diyerek kaygılanıyor. Leon Faraci ise, "Başımı kapıdan uzatsam buz kesileceğimi sanıyorum. Böyle ölümden beter soğuk hiç görmemiştim" diyor.

Köylüler, asıl soğuğun daha gelmediğini söylüyorlar. "Henüz tükürsen yere düşüyor. Yakında adam tükürürken dudağında donacak" diye hava tahlili yapıyorlar.

O sırada Erzurum Valisi Nuri Atay, mükellefleri ziyarete geliyor. Soğuktan yakınanlara, buralarda yaşayanların da vatan evlatları olduklarını hatırlatıyor. "Varlık Vergisi Kanunu'nun hükümleri sarihtir. Borcunuzu tamamen ödeyinceye kadar burada çalışacaksınız" diyor. Gad Franko'nun banyo yapma konusundaki isteğini ise nazarı dikkate alacaklarını söylüyor.

Ve tarih 1962...

Yukarıdaki röportajları yapan ve izlenimlerini yazan Feridun Kandemir bir gazeteciydi. Kamplardaki yaşam ve çalışma koşulları hakkındaki en ayrıntılı bilgiler onun yazdıklarıyla edinildi.

Varlık Vergisi'nin üzerinden neredeyse yirmi yıl geçtikten sonra Feridun Kandemir bu kez Varlık Vergisi'yle ilgili bir başka yazı kaleme aldı.

Kandemir bu yazıda öncelikle Varlık Vergisi'ni öde(ye)mediği için Aşkale'de zorunlu çalışmaya tâbi tutulan otuz iki kişilik ilk kafileyle birlikte gittiği kampı bu defa şöyle anlatıyor:[106]

* Dönemin en popüler mizah dergisi *Akbaba*, antisemit karikatürleriyle dikkati çekiyordu. Bu dergide yer alan "alaycı" bir şiir, Viktor Benardate'nin neler yaşadığını bilmeyenlerin "rövanşist" mantığını yansıtıyordu: "Lapa lapa kar yağarken Aşkale'ye ulaştım / Eşler, dostlar ne yapıyor diye şöyle dolaştım / Baronaçi pupa keyif, düşünmüyor Balat'ı / Hamparsun da iplik diye büküyor bir halatı! / Bay Abdullah hidayete ermiş gibi cezbede / Küme küme kuru tezek yanıyor her izbede / Kazma sapı, kürek sapı sağa sola dayalı / Hepsi rahat, bir uzunca sarhoşluktan ayalı! / Gecikenler üzülmesin, çok yer hazır bekliyor / Havalar da kar üstüne durmadan kar ekliyor / Şeref olsun diye dostlar buralara göçeli / Çakallar bir bando kurmuş, kurtlar iki geçeli." *Akbaba*, 11 Şubat 1943'ten aktaran M. Güçlü, a.g.e., s. 127.

106. F. Kandemir, a.g.m.

Kop Dağı eteğindeki üç odalı harap, ahşap baraka azmanı bina, dar geldiğinden içindekilerin koyun koyuna yatmalarını icap ettiriyor, biricik ve küçük sac soba ile ısınmak bilmiyor, doğru dürüst yiyecek bulunmuyor. Topu topu bir tanecik hela, 45 kişiye kifayet etmiyor ve üstelik de –geceyi orada bu şartlar içinde– yarı aç yarı tok tir tir titreyerek uykusuz geçirenler, sabah karanlığı, silahlı muhafızların önüne katılarak karlara bata çıka bir hayli yürütülüp, rasgele bir yerde akşama kadar saatlerce kar küremeye mahkûm ediliyorlardı.

Yani Kandemir'in o yıllarda yazdığı izlenimler bu kez bambaşka bir kamp coğrafyasını anlatıyor. 1943'te anlattığı kamptan eser yok. Yani o günlerdeki yazılarında sözünü ettiği "nefis bulgur pilavları", "hükümetin verdiği yemekler", "gürül gürül yanan sac soba"dan bu kez söz edilmiyor.

Kandemir devam ediyor:

İçlerinde altmışını çoktan geçmiş, yetmişine merdiven dayamış, kimi kalp, kimi şeker hastalığına müptela ihtiyarlar da vardı. Hele bunlar, bu yaşta, bu durumda maruz kaldıkları bu işkenceye, dişlerini sıksalar da dayanabilecek takatte değildi. Varlık Vergisi Kanunu ise bunlar için, bütün şikâyet kapılarını kapatmıştı. Bu kuş uçmaz kervan geçmez, kar ve buz deryasında, dünyadan uzak, unutulmuş, bırakılmış işkence mahkûmları halinde idiler.

Yani Kandemir bu defa, o ilk röportajlarında olduğu gibi "turp gibi mükelleflerden", "suiniyet erbaplarından", "vergisini ödemekten kaçınanlardan" söz etmiyor.

Kandemir, yirmi yıl sonra, 1962'deki Varlık Vergisi yazısında bir de özeleştiri yapıyor:

İstanbul'dan beri, devlete olan borçlarını ödememekte inat etmiş insanlar bildiğimiz ve o gözle baktığımız için ben de "meheldir, çeksinler" diyor ve gazeteme yazdığım telgraf ve röportajlarda, bir taraftan henüz sevk edilmemiş on binlerce mükellefe, Aşkale'de kendilerini bekleyen felaketi haber vererek borçlarını bir an önce ödemeye teşvik için, bu çekilenleri olduğu gibi belirterek, üstüme düştüğüne kani olduğum gazetecilik vazifesini yapmaya çalışıyordum.

Ancak Saracoğlu hükümeti Kandemir'le aynı kanaatte olmadığı için gazetede çıkan yazılardan rahatsız olmuştur. Kandemir'in yazılarında geçen "kurt sürüleri" ya da "dondurucu soğuk" türün-

den haberlerin Türkiye'yi yabancı devletler nezdinde güç durumda bırakacağı görüşü hâsıl olmuştur.

Hükümetin kızgınlığı üzerine *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yönetimi de Kandemir'i apar topar geri çağırıyor. Kandemir, Saracoğlu'nun huzuruna çıkarak, mükelleflerin ne kadar güç durumda olduğunu anlatmak istiyor. Ancak Saracoğlu o kadar kızgındır ki kendisini kabul etmiyor.

Sonraları Kandemir, başbakanla görüşüyor. Saracoğlu'nun, "Söyle bakalım kurtların, çakalların sesleri geliyor mu? Amma da korkakmışsın Kandemir" şeklindeki sitemine verdiği yanıt ilginç bir bakışı ortaya koyuyor:

"Bu mahkûmlarla beraber Aşkale'ye giderken ve orada aralarında yaşarken, arz ettiğim gibi memleket menfaatlerinin bunları mümkün olduğu kadar tazyikte ve arkada kalanları da korkutmakta olduğuna inanmış ve bu inanca göre de yazı yazmış olduğum halde..."

Kandemir'in yazılarına burada noktayı koymak gerekiyor. Yirmi yıl sonra yazdığı yazılarda, Varlık Vergisi'yle ilgili özeleştirilerde bulunan ve çalışma kamplarının "dışarıdan" bu tek tanığının gözlem ve yazılarını belki de bir kez daha –yirmi yıl sonra fısıldadığı bu gerçeğin ışığında– okumak gerekiyor.

c) Çalışma kamplarında son perde

Dönemin basınına göre Aşkale'ye sevk edilmek üzere toplama merkezlerinde kampa alınan yükümlü sayısı 2 057 kişiydi. Ayrıca 10 mükellef de Aşkale'ye gitmemek için yurtdışına kaçmıştı. Bunlardan bir kısmı toplama merkezlerinde yola çıkmadan önce borcunu ödedi ve Aşkale'ye gönderilmedi.

Kamplarda toplanan mükelleflerden 1 869'u İstanbul, 889'u İzmir ve 100'ü de Bursa kentinde yaşıyordu. Resmi verilere göre Aşkale'ye toplam 1 400 gayrimüslim mükellef gönderildi. Bunlardan 1 229'u İstanbul'daki azınlıklardandı.[107]

Aşkale'de zorunlu çalışmaya tâbi tutulan mükelleflerden 21'i (kamplarda on ay kalan Parseh Gevrekyan'a göre 25'i) yani yüzde 1,5'i, kampta hayatını kaybetti. Ölenlerin dini ve etnik kimliği farklı da olsa azınlıklar cenaze törenlerini birlikte yaptılar.

Ölüm olayları daha çok yaşlılık, hastalık vb nedenlerle meydana geldi. Aşkale'de başlangıçta çok sert ve kararlı gibi görünen zorunlu çalışma uygulaması, zamanla gevşetildi ve mükellefler günlerini bekleyerek geçirmeye başladı. Bu bekleyiş dö-

107. *Cumhuriyet*, 12.2.1943.

Tablo 17
Türkiye genelinde çalışma zorunluluğuna ilişkin sonuçlar

	Adet	*Vergi (TL)*
Sevk için kampa alınanlar	2 057	65 464 236
Aşağıda açıklanan şekilde vergisi ödenen ve kapananlar	657	27 631 313
Terkin edilen vergi	1 400	37 883 223
Vergisi ödenen ve kapananlar		
Sevkten önce vergisini ödeyenler	-	5 407 002
Kampta vergisini ödeyenler	579	11 198 686
İşyerinde ödeyenler	57	5 276 961
Şevkten sonra icrai tahsil	-	4 990 373
Ölenlerin vergisi	21	760 291
Toplam	*657*	*27 633 313*

Kaynak: F. Ökte, a.g.e., s. 157.

neminde yaşam sertten çok, sıkıcıydı. Mükellefler zamanlarının çoğunu konuşmak ve kâğıt oynamakla geçiriyorlardı. İşkence ve dayak gibi "doğrudan" insanlık dışı muamele söz konusu olmadı.[108]

Zorunlu çalışma işlemleri, 1943 yılı eylülüne doğru iyice gevşetildi. Aşkale'deki mükelleflerin bir kısmı Eskişehir Sivrihisar'a gönderildi.[109] Daha sonra da Varlık Vergisi tasfiye edilmeden önce, mükellefler ailelerinin yanına gönderilerek, "borçlarını ailelerinin yanında çalıştırılmaları suretiyle ödeyecekleri" ilan edildi. Böylece mükellefler dönüp dükkânlarını yeniden açtı.[110]

Ancak dönenler servetlerini, saygınlıklarını, güvenlerini yitirmiş olarak döndüler. Dönenlerin duyguları şiirlere şöyle yansıdı:[111]

108. E. Clark, a.g.m.; A. E. Yalman, a.g.e., s. 376.

109. *Cumhuriyet*, 22.9.1943: "900 mükellef Aşkale'den Sivrihisar'a gönderiliyor."

110. *Cumhuriyet*, 6.12.1943.

111. Z. Biberyan, a.g.e., s. 393.

Aşkale'den On Parasız Dönüş

"Garip
çok garip...
anlamıyorum, niye benden
kaçıyor artık eski dostlar
garip
çok garip..."
Şu binalar onundu bir zamanlar
şu dükkân da
şu...
dostlar ki gece gündüz sofrasındaydılar.
Şimdi
bir dostu bile yok yüzüne gülen
bir dost bir gülüş
ve o
unutmadı asla
ödünç selamını eski dostların
unutamadı
ne mümkün!..

Antan Özer, 1950

Alınan önlemlerin, başlangıçtaki sert görünümüne ve uygulamada yumuşatılmasına karşın, İkinci Dünya Savaşı koşullarındaki "toplama kamplarını" çağrıştıran bu uygulama ilhamını Nazi Almanyası'nın çalışma/toplama kamplarından alıyordu. Dolayısıyla kısa dönemde diğer mükellefler açısından tahsilatı hızlandırmış olmakla beraber, uzun dönemde hükümetin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin saygınlığına gölge düşüren en önemli boyutu oluşturdu.

Nazi kamplarını çağrıştıran bu uygulama gayrimüslimlerin vergilerini ödemeleri için elverişli bir ortam oluşturmuşsa da bu kampların gerçeğiyle yüz yüze bulunan Batı ülkeleri için Türkiye'nin imajı bambaşka oluverdi. Yabancı basında çıkan başlıklar bu dönemdeki tepkiyi yansıtması açısından anlamlıdır:

"Hayvan yine iplerini çözüyor...
Varlık Vergisi: Türk barbarlığının yeni bir örneği...
Irkçı bir uygulama: Türkiye'de Varlık Vergisi..."[112]

112. B. Lewis, a.g.e., s. 294; Ç. Yetkin, a.g.e., s. 234-235. O yıllarda İsviçre'de Türkiye büyükelçisi olarak görev yapan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Varlık Vergisi Kanunu'ndan sonra İsviçre'de Türkiye hakkındaki iyi duyguların değiştiğini ve kendisinin bunu önlemek için hayli zahmet çektiğini anlatıyor. Y. K. Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 172.

Tepkiler çoğunlukla Müttefik ülkelerden geliyordu. İngiltere gönderdiği notalarla uygulamaları protesto ederken, ABD'nin Musevi kökenli Ankara büyükelçisi de "uygulamanın ırkçı bir karakter taşıdığını" Washington'a bildiriyordu. Büyükelçi Steinhard'ın raporunda Başbakan Saracoğlu, "Hitler'e özenerek hazırladığı vergiyle ülkedeki ekalliyeti (azınlıkları) ezmekle" suçlanıyor ve "Azınlıklar, insafsız, çok defa ödenmesi olanaksız ölçülerde vergilendirilmiştir" değerlendirmesi yapılıyordu.[113]

Bu dönemde dış basında en yankı uyandıran yazılar *New York Times* gazetesinde C. L. Sulzberger tarafından kaleme alındı.[114]

Sulzberger bu yazılarında önce Saracoğlu hükümetinin bu vergiyle ilgili beklentilerini anlatıyor ve sonra da verginin azınlık iş dünyasını yok ettiğini vurguluyordu. Yazar, ecnebilerden Yunanlı, Yugoslav ve İtalyanların daha ağır, Alman, Fransız ve Bulgar vatandaşlarının daha az vergilendirildiği görüşünü savunuyordu. Varlık Vergisi'nin, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olduğunu anlatan yazar, Şükrü Saracoğlu'nun anti-Yahudi ve anti-Hıristiyan politikaları uyguladığını vurguluyordu.

Ankara, aynı zamanda gazetenin sahiplerinden biri olan Sulzberger'in yazılarından duyduğu rahatsızlığı ABD Büyükelçiliği'ne doğrudan, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu kanalıyla bildirdi. Menemencioğlu, bir de "endişesinden" söz etti. Amerikan basınında Türkiye aleyhtarı çıkan bu yazılardan sonra, Türk basınında da ABD aleyhine yazılar çıkabilirdi. Bunun üzerine ABD Büyükelçisi Steinhard Washington'dan duruma müdahale etti ve gazetenin patronu Arthur Sulzberg'le görüşerek, "bir daha *New York Times*'da Varlık Vergisi hakkında yazı çıkmayacağı sözünü aldığını" bildirdi.[115]

Bu noktada yeniden C. L. Sulzberger'in yazılarına dönmekte yarar var. Yazar Ayhan Aktar'a göre, bu yazılar gazetede yayımlandıktan dört gün sonra Varlık Vergisi'nde bazı borçların silinmesi kararı alınmış olmasını, yazıların Ankara yönetimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görüşüne dayandırıyor.[116]

Oysa ABD yönetiminin savaş koşullarında bile Ankara'nın isteklerine boyun eğdiği ve Amerikan basınında Varlık Vergisi hak-

113. E. Weisbant, a.g.e., s. 290; T. Aytul, a.g.m.

114. Cyrus L., Sulzberger, *New York Times*, "Turkey is Uneasy Över Capital Levy" (9.9.1943), "Premier Defends New Turkish Tax" (10.9.1943), "Turkish Tax Kilis Foreign Business" (11.9. 1943), "Ankara Tax Raises Diplomatic Issues" (12.9.1943).

115. A. Aktar, a.g.m. (1996); A. Aktar, a.g.m. (1999).

116. A. Aktar, a.g.m. (1996)

kında yazı yazılmaması için girişimde bulunduğu görülüyor. Türkiye'yi bu derece güçlü kılan, savaş yıllarındaki konumuydu.

Örneğin, Amerikan Başkanı Roosevelt'in Stalin'e yolladığı 25 ekim 1943 tarihli mesajda Tahran'da yapılması düşünülen konferansın yerine Ankara'yı önerdiği görülüyor. Roosevelt, Ankara'yı önerirken şöyle diyor:

"(Ankara) tarafsız topraklar içindedir. Ev sahibi olma fikri Türklerin hoşuna gidebilir. Doğal olarak ne ben ne de başkası onlara bundan söz ettik."[117]

1943'ün haziran ayında bile "Türkiye'nin savaşa aktif ya da pasif bir müttefik olarak katılması" çabasını sürdüren Roosevelt'in Varlık Vergisi'nden daha geniş bir faydacı yaklaşımı olduğu ortaya çıkıyor. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD nezdindeki nüfuzu, Amerikan kamuoyunun bakışından farklı şekilleniyor.

Bu bağlamda Aktar'ın, *New York Times* yazarının makalelerine atfettiği önem, dönemin konjonktüründe yerine oturmuyor. Varlık Vergisi'yle ilgili kilometre taşı niteliği içeren gelişmelerde Bernard Lewis'in analizi daha gerçekçi görünüyor. Zira Lewis'e göre aralık 1943'te Roosevelt ve Churchill'le görüşmek için İsmet İnönü'nün Kahire'ye gitmesinin hemen öncesinde çalışma kamplarında bulunanların İstanbul'a dönmesine karar veriliyor, 15 mart 1944'te de Müttefik güçlerin Monte Cassino üzerine başlattığı nihai saldırıya geçtikleri gün, Varlık Vergisi'nin tasfiyesine karar veriliyordu.[118]

d) Varlık Vergisi ticareti Türkleştiriyor

Varlık Vergisi'nin zahiri amacı İkinci Dünya Savaşı koşullarında kaynak sağlamak, vurgunculuğu önlemek, fiyatların düşmesini sağlamaktı. Ancak asli amaç dönemin yöneticilerinin kapalı kapılar ardında ifade ettikleri, "ticareti Türklere vermek" yani azınlıkların ekonomi içindeki gücünü azaltıp, Türk burjuvazisine kaynak transferi sağlamaktı.

Bu amacın laboratuvarı ise Varlık Vergisi tahsilatının başladığı süreçte, İstanbul'da ortaya çıktı. Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesi gereği mükellefler, komisyonlar tarafından belirlenen vergi tutarını, on beş gün içinde ve nakit olarak vergi dairelerine yatırmak zorundaydı. Bu zaman dilimi içinde vergisini yatırmayanlar, –cezalı mehil müddet de bittikten sonra– zorunlu çalışma ve mallarının haczedilmesi gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalacaktı.

117. *Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye*, 1981, s. 99-108.

118. B. Lewis, a.g.e., s. 299.

İşte bu yaptırımlara uğramak istemeyen azınlıklar hızla ellerindeki gayrimenkulleri satarak vergi borçlarını ödemeye çalıştı. İstanbul'un altı ilçesinde (Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar) tapu sicil müdürlüklerinde bu dönemde yapılan gayrimenkul satışları incelenerek yapılan bir çalışmada, Varlık Vergisi nedeniyle yapılan satışlar Tablo 18'de gösterilmiştir.[119]

Bu araştırmaya göre 1943 yılının ilk altı ayında, İstanbul'un altı ilçesinde toplam 2 742 satış işlemi gerçekleştirilmişti. Bu satışlar hisseli olduğu için kimi zaman bir hissede gözüken apartman, sinema, han, fırın gibi bir kompleks bile tek kalemde gösterilmiştir.

119. A. Aktar, a.g.m. (1996). Bu bölümde aktarılan bilgiler aksi belirtilmedikçe yazarın çalışmasına aittir.

Tablo 18
İstanbul'un Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar ilçelerinde Varlık Vergisi'yle satışlar

	Yapılan satış işlemlerinin sayısı	*Toplam satış işlemlerinin oranı (yüzde)*	*Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)*	*Satılan gayrimenkullerin toplam değeri oranı (yüzde)*	*Satılan gayrimenkullerin ortalama değeri (TL)*
Varlık Vergisi'yle doğrudan ilgili satışlar	440	16	11 077 949	48,5	25 177
Diğer satışlar	2 302	84	11 744 632	51,5	5 101
Toplam	*2 742*	*100*	*22 822 581*	*100*	*8 323*

Kaynak: Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar tapu sicil müdürlükleri arşivleri. (A. Aktar, a.g.m. (1999).

Tablo 19
Varlık Vergisi'yle ilgili olarak gayrimenkul satanlar

Varlık Vergisi'yle ilgili gayrimenkul satanlar	*Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)*	*Toplam satışlara oranı (yüzde)*	*Satılan gayrimenkul sayısı*	*Gayrimenkul ortalama değeri (TL)*
Yahudiler	4 404 820	40	151	29 170
Ermeniler	3 275 747	29,5	211	15 523
Rumlar	1 370 440	12	124	11 051
Azınlık şirketleri	1 100 375	10	10	110 037
Yabancılar	605 700	5,5	27	22 433
G ve M ortaklıkları	189 500	1,8	2	94 750
Diğer azınlıklar: Bulgar, Rus vb	37 700	0,3	7	5 385
Müslümanlar	92 642	0,8	10	9 264
Ortakları Müslüman olan şirket	1 025	0,1	1	1 025
Toplam	*11 077 949*	*100*	*543*	*20 401*

Kaynak: Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar tapu sicil müdürlükleri arşivleri. A. Aktar, a.g.m. (1999).

Mühendis: Aferin Bohoraçi, taşları güzel tanzim etmişsin.
Bohor: Elbette paşa, İstanbul'da istifçiydim!..

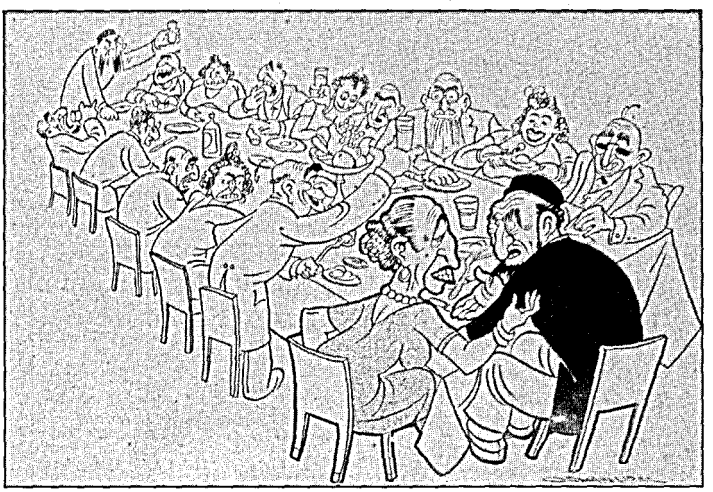

Varlık Vergisi'nde unutulanların listesi çıktı!

– Yeni liste çıktı, yeni listeee!..

– Ne titriyorsun be Salamon?.. Unutulmuş namzetlerden misin?..

– Ya sen?.. Unutulmuş zenginlerden misin?..

Yılbaşı gecesinde:

– Salamon, uykum yeldi, aydi yidelum...

– Utuur be.. Bu yümüş takimlarini birakip nereye yideceksin?.. Şimdi işiklar sonecek!..

Dönemin maliye bakanı *Akbaba* dergisinin kapağında.

Atı alan Üsküdar'dan geçemedi!..
–*Akşam*'dan–

Halkın sırtından geçinenler

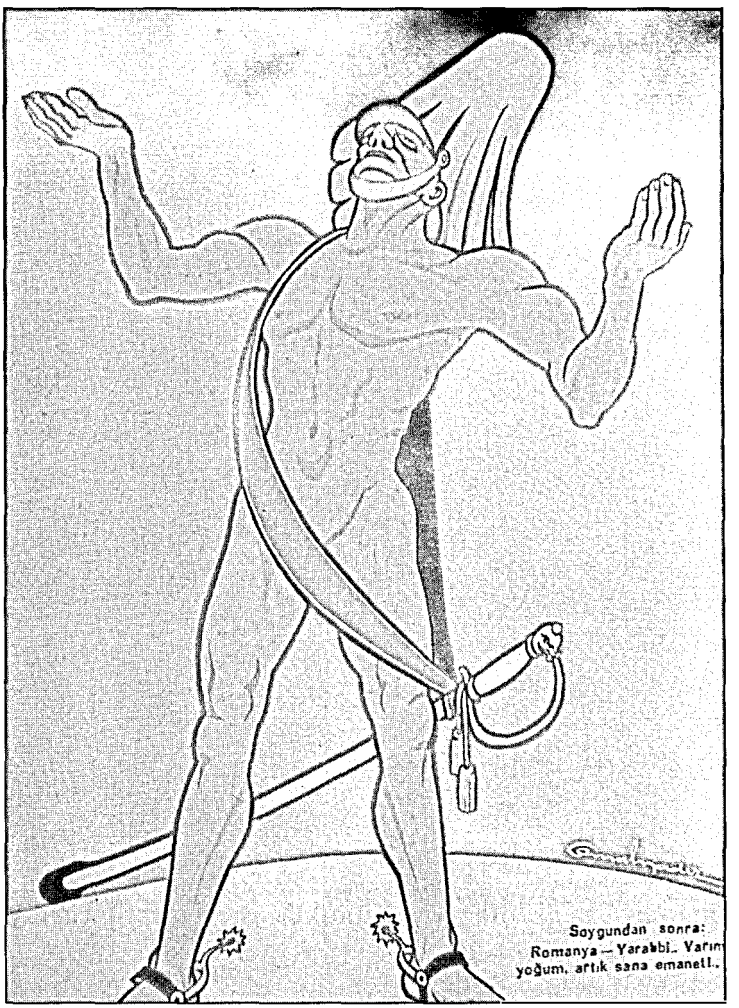

Vurguncu: Haydi, uzun etme, ikimiz de yükümüzü tuttuk!..

– Salamon, bak: Yugoslavayda yabancilari kapi dışari ediyorlarmiş...

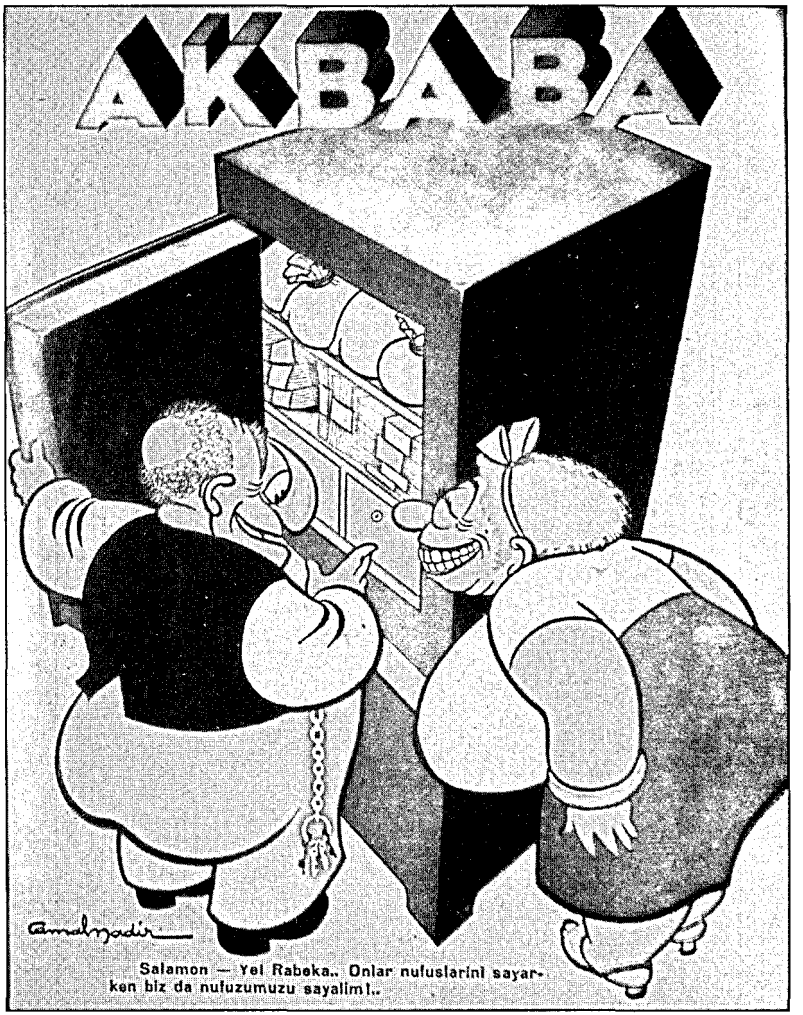
– Aman Rebeka, gazetanin o tarafini bük da bezim misafirlarin önunda koy!..

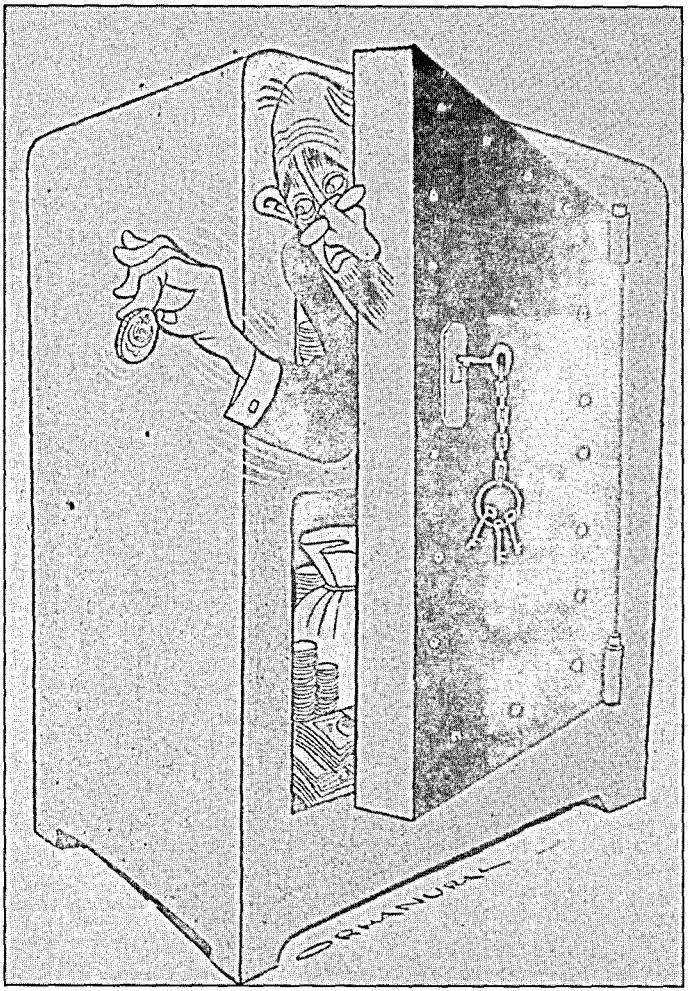
Soygundan sonra: Romanya – Yarabbi.. Varım yoğum, artık sana emanet!..

Salamon – E, yaralilar için pamuklar, sargilar, tentürdiyotlar da var!..

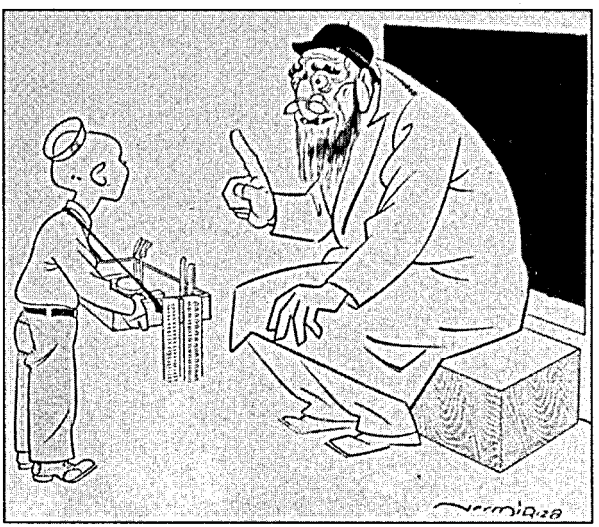
Salamon - Yel Rabeka.. Onlar nufuslarini sayarken biz da nufuzumuzu sayalim!..

Salamon tayyare ianesi veriyor!..

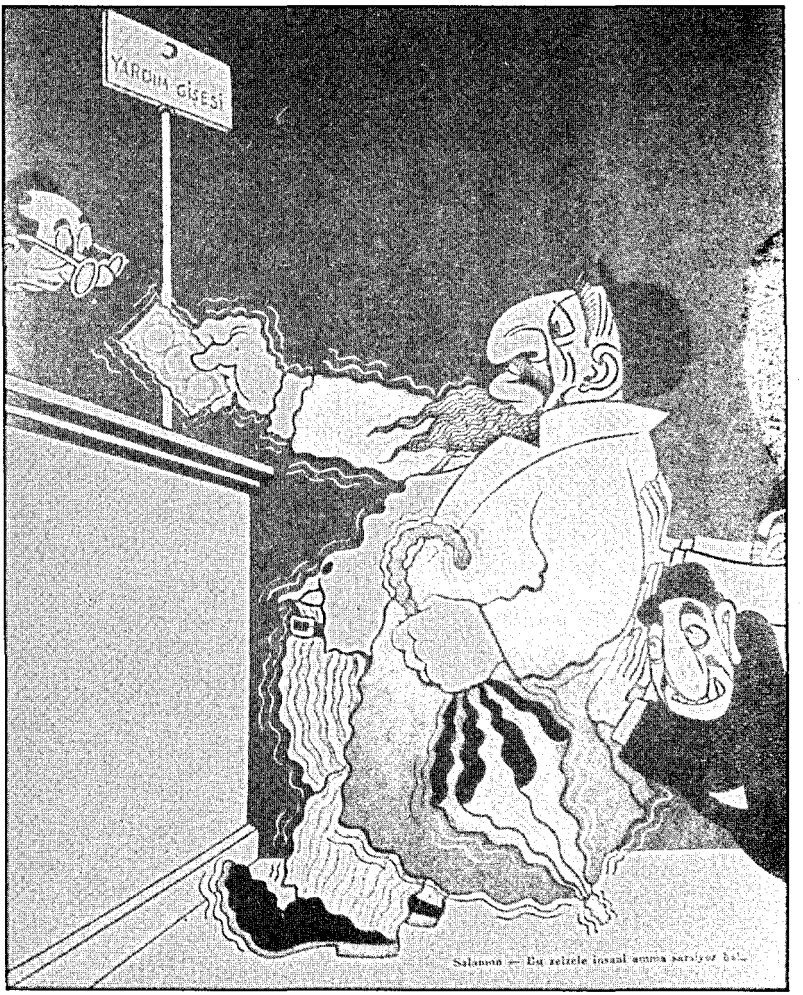
– Salamon, neden paralarını bu kadar gizliyorsun?..
– Nasin yizlemeyim be?.. Epsi pıril pıril.. Işıklarin yizleneceyini bilmiyor musun?..

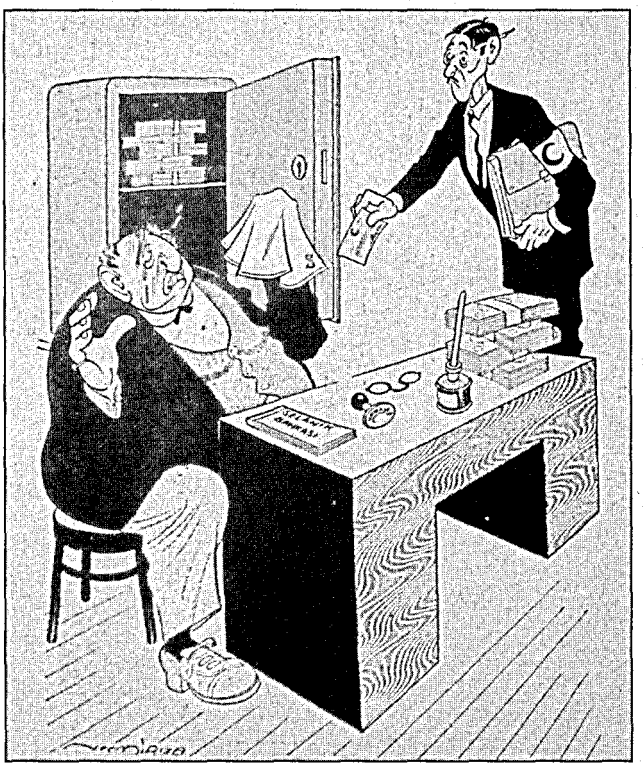
– Oğlum Salamon, hayatta, dayima namuzlu adamlarla aliş viriş et... Onlari aldatmak daha kolaydir!..

– Salamon.. Dişlerini ver da biraz da ben yiyeyim!..

Salamon – Bu zelzele insani amma sarsiyor ha!..

– Bay Salamon.. Zelzele felâketinden...

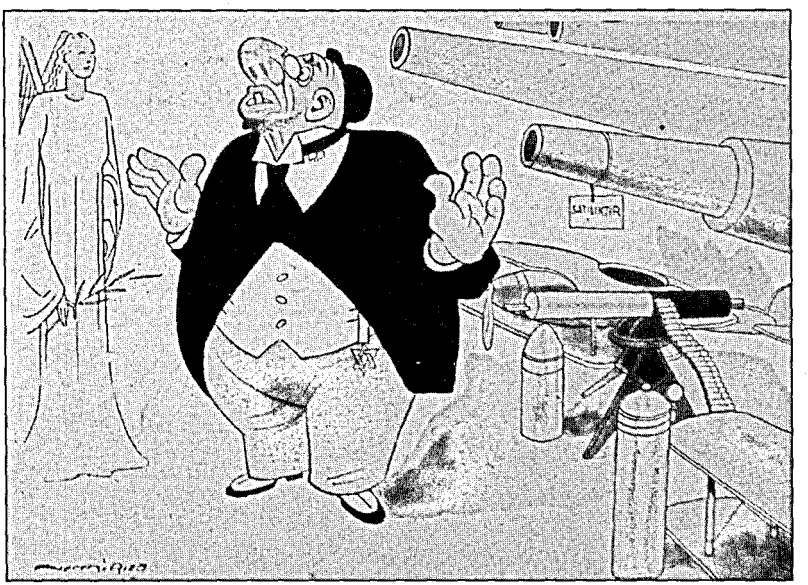
– Suuus... Soylema... Fena uluyorum!..

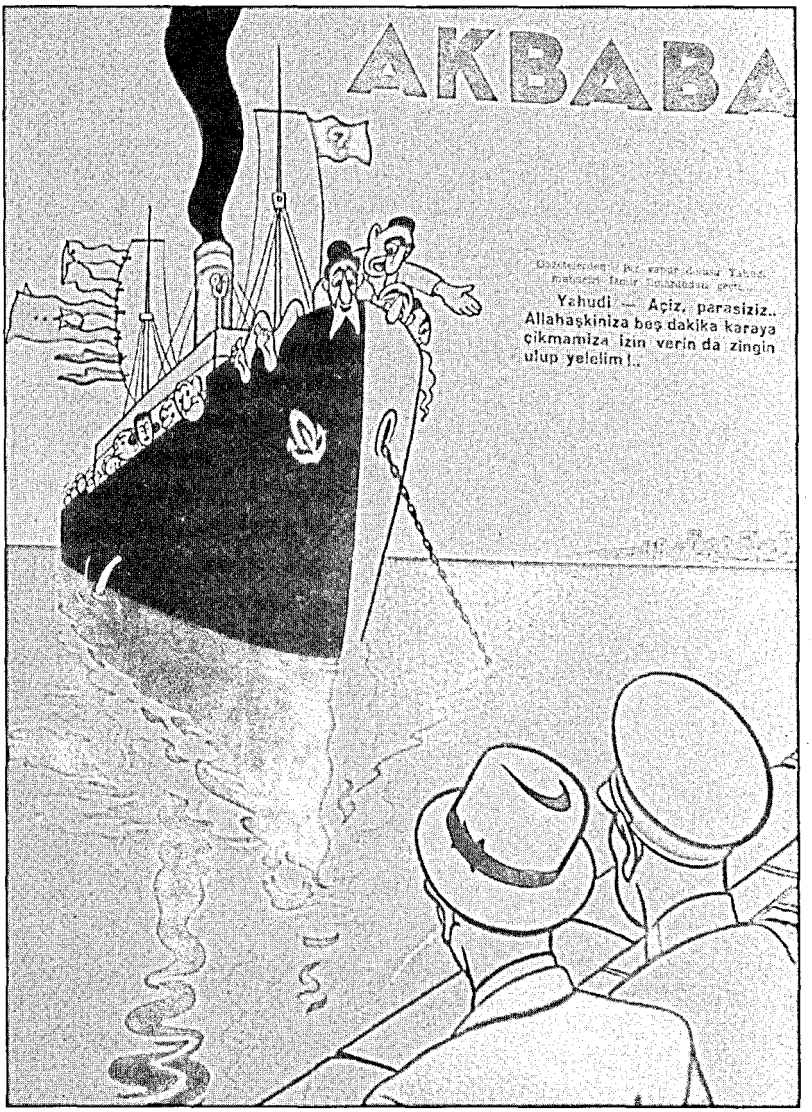
Zigfrit hattı geçildikten sonra:
Salamon – Eski tenekeler aliyoruuum!..

– Kolay yele Salamon.. Para mi sayiyorsun?..
– Hayir.. Doktor zayiflanmak için biraz spor tavsiye etti da!..

Salamon – Bana uç senelik bir muharabe lâzim.. Daha az idare etmez!..

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi – Açiz, parasiziz.. Allahaaşkiniza beş dakika karaya çikmamiza izin verin da zingin ulup yelelim!..

Nurten Yalçın özel arşivinden

. Aşkale'den: "Saçlarım halen kahverengi..."

Aşkale'den gönderdiği fotoğrafının arkasına şöyle yazmış Leon Bahar: "Pırnakaban'ın köhnemiş ortamında daha iyisini çektirmek mümkün olmadı. Sakın her tarafın bu kadar yeşil olduğun sanma... Meşhur köyümüzün medeni tek köşesinde çekildi bu fotoğraf... " Mektuplardan anlaşılan o ki; mükelleflerin en mütevazı eğlencelerinden biri de , kampın kurulu olduğu bölgedeki ırmaktan salık avlamakmış... İstanbul'da onu bekleyen karısı Jenny, Aşkale'ye gönderdiği mektuplarda üzüntüden saçlarının beyazladığını yazmış olacak ki; Leon eşini eğlendirmek için şöyle yazmış fotoğrafın arkasına: "Açık havada çektirdiğim bu fotoğrafta da görebileceğin gibi, birkaç tüy dışında saçımda beyaz yok.. Saçlarım halen kahverengi. Anlayacağın, havamdan hiçbir şey kaybetmedim... Uçup giden gençliğimden bana kalan tek iz de bu zaten..."

A

Varlık

Kızlar dayılarıyla birlikte. Leon'un Aşkale'de olduğu günlerde, karısı ve çocuklarının Nişantaşı'ndaki evi bırakıp o zamanlar köy sayılan Bebek'e taşındıkları günlerde çekilmiş... Leon o sırada Aşkale'de... Fotoğrafta büyük kız Tamar ve kardeşi Suzan, dayıları Isac ile birlikte...

Nurten Yalçın özel arşivinden

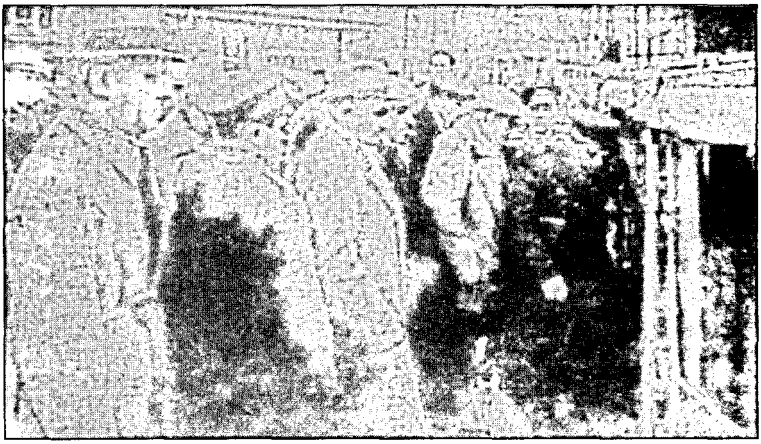
Leon Bahar
20 kur'a askerlik Kandıra'dan gönderilmiş foto.

Nurten Yalçın özel arşivinden

Nurten Yalçın özel arşivinden

Karısı Jenny Bahar.

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyenlerden bir grup kampa sevk edilirken.

Bu satışların sadece yüzde 16'sı Varlık Vergisi'yle doğrudan ilgili satışlardı. Fakat Varlık Vergisi'yle ilgili olarak satılan gayrimenkul ünitelerinin değerlerine bakıldığında bu oran yüzde 48,5'e yükselmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin Varlık Vergisi ödemek için elden çıkarmış oldukları gayrimenkuller, değer olarak diğerlerinden kıymetliydi.

Varlık Vergisi borcunu ödemek için yapılan gayrimenkul satışları da genellikle defterdarlığın gözetiminde olmuştu. Yani alıcıyla satıcı, yanlarına tapu sicil muhafızını ya da görevlendirilen memuru alarak satış işlemi için ilgili vergi dairesine gitmişler, satış işlemi bittiğinde ise paralar anında vergi dairesine yatırılarak, vergi borcu ödenmişti.

Kimi uygulamalarda ise gayrimenkulü satın alan kişi önce satıcının Varlık Vergisi borcunu ödemiş, sonra da aldığı makbuzu mal sahibine ibraz ederek gayrimenkule sahip olmuştu.

Azınlıklar gayrimenkullerine el konulmadan yani hacze ve icraya uğramadan, ellerindeki malları satmaya çalışıyordu. Zira "satışlarda el değiştiren gayrimenkullerin ortalama fiyatı 5 101 lira iken, el konulan ve mezat yoluyla satılan gayrimenkulün satış değeri ortalama 3 053 lira oluyordu". Yani maliyecilerin el koyduğu gayrimenkuller "yok pahasına" satılıyordu.

Ayhan Aktar'ın araştırmasında iki önemli sonuç daha var. Bunlardan ilki şu soruya yanıt veriyor: Varlık Vergisi için gayrimenkullerini kimler sattı?

Varlık vergisi için gayrimenkul satanların neredeyse tamamı azınlıklar ya da ortak oldukları şirketlerdi. Müslümanlar içinde dönmeler de bulunuyordu.

Varlık Vergisi ödemek için satılan gayrimenkulleri satın alan gruplar

Varlık Vergisi'yle ilgili gayrimenkul satanlar	*Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)*	*Toplam satışlara oranı (yüzde)*	*Satılan gayrimenkul sayısı*	*Gayrimenkul ortalama değeri (TL)*
Müslüman Türkler	7 434 593	67,1	450	16 521
Müslüman Türklerin şirketleri	65 500	0,6	2	32 750
Ara toplam		67,7		
KİT'ler, milli bankalar ve milli sigorta şirketleri	1 693 584	15,3	23	73 634
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1 624 530	14,7	11	147 684
Ara toplam		30		
Ermeniler	109 867	1	24	4 577
Rumlar	82 900	0,7	20	4 145
Yahudiler ve diğer gayrimüslimler	66 975	0,6	13	5 151
Toplam	*11 077 949*	*100*	*543*	*20 401*

Kaynak: Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar tapu sicil müdürlükleri arşivleri. A. Aktar, a.g.m. (1999).

Satış işlemlerinde ilk sırayı Yahudiler alıyordu. Daha sonra Ermeni ve Rumlar geliyordu. Henüz sanayinin gelişmediği o yıllarda sermaye birikiminin en önemli araçlarından biri olan gayrimenkuller böylece azınlıkların elinden çıkıyordu.

Ve ikinci önemli soru: Bu gayrimenkulleri kimler alıyordu? Tablo 20'de de görüldüğü gibi bu gayrimenkulleri satın alanlar Müslüman-Türk girişimcilerdi. Satın alınan gayrimenkullerin yüzde 67,1 gibi çok büyük oranı "Türklerin eline geçmişti".

İkinci sırada devlet kontrolünde olan kuruluşlar vardı. Bu kuruluşlar içinde devlet bankaları da bulunuyordu. Varlık Vergisi'ni ödemek için bu bankalardan kısa vadeli kredi alan azınlıklar, borçlarını ödeyemeyince gayrimenkuller bankalara geçiyordu.

Azınlıklara ait gayrimenkullerin neredeyse yüzde 98'lik bölümünün Türklere ve devlet kuruluşlarına geçmesi, dönemin basını tarafından sevinçle karşılanıyordu:

> Beyoğlu'ndaki Sahibinin Sesi binasının Sümerbank tarafından satın alınarak, Yerli Mallar Pazarları Beyoğlu Şubesi'ne tahsis olunduğunu memnuniyetle yazmıştık. Bu suretle güzel bir bina da millileştirilmiş olmaktadır.[120]

Gazetenin memnuniyeti binanın "millileştirilmiş" olmasındandı. Ancak bu bina bir yabancı uyrukluya ait değildi. Yani kavramsal olarak zaten "milli"ydi. Etnik kökeni, Türk olmayan bir Türkiye vatandaşının mülkiyetindeydi. Dolayısıyla gazetenin azınlıkları "öteki" gibi gören anlayışı son derece anlamlıydı.

Gayrimenkul satışları özellikle azınlıkların çalışma kampına gönderilmesi sürecinde yoğunluk kazandı, kamplarla ilgili korkular tahsilatı hızlandıran çok önemli bir etken oldu.

> 1943 yılının ocak ayından aynı yılın mart ayı başına kadar günlük tahsilatın 1 milyon liradan aşağı düşmediği ve Aşkale kafilelerinin ilk olarak toparlanmaya başladığı günlerde ise günlük tahsilatın 3,5 milyon lira civarında seyrettiği görülmektedir.[121]
>
> Aşağıdaki grafik gayrimüslimlerin yaptıkları mülk satışlarını gün gün olarak ortaya koymaktadır.[122]

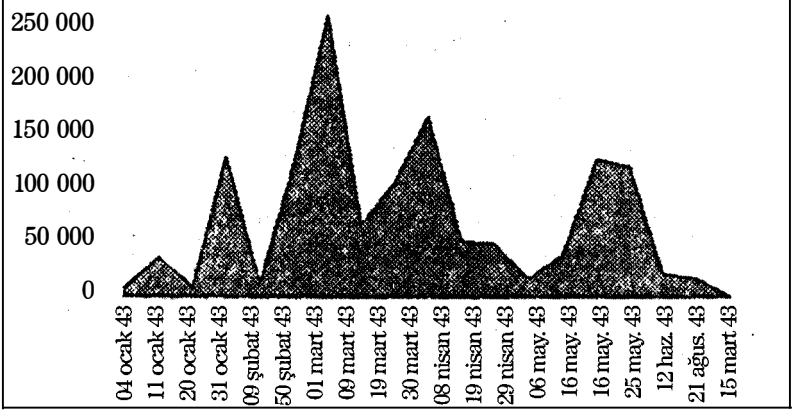
120. *Cumhuriyet*'ten (3.2.1943) aktaran A. Aktar, a.g.m. (1996).

121. A. Aktar, a.g.m. (1999).

122. A. Aktar, a.g.m. (1999).

Tablo 21

Doğrudan Varlık Vergisi'yle ilgili satışlar günlük ortalama (TL)

Grafikten de görüleceği gibi Aşkale kafilelerinin sıklaştığı şubat-mart aylarında satışlarda âdeta bir patlama yaşanmaktadır. Bu tarihler aynı zamanda Aşkale'deki yaşam koşullarının basına yansıdığı ve hükümetin kararlılığını sık sık dile getirdiği döneme denk gelmektedir. Yani azınlıklar, vergiyi ödemedikleri takdirde kendilerini de çalışma kampı akıbetinin beklediği düşüncesiyle hareket etmektedir.

e) Azınlıkların her şeyi mezatta

21 ocak 1943'te, Varlık Vergisi'nin yüzde 2 cezalı son ödeme süresi de sona erdikten hemen sonra zorunlu çalıştırma ve haciz işlemleri birlikte yürütülmeye başladı.

Varlık Vergisi borcunu öde(ye)meyenlerin menkul ve gayrimenkulleri, Tahsil-i Emval Kanunu uyarınca haciz yoluyla satışa tâbi tutuluyordu.

Kanun hükümlerine göre, gayrimenkullerin satışı, tahsilat komisyonunun kararıyla, ilgili il ya da ilçenin en büyük mülki amiri tarafından gerçekleştirilecekti (mad. 13-14). Satış bedelinden, icra masrafları ve vergi düşüldükten sonra, kalırsa bakiye borçluya verilecekti. Eğer mal için, müşteri çıkmaz ya da bedeli düşük görülürse Hazine tarafından irat kaydedilecekti.

Yukarıda kısaca özetlenen prosedür, Varlık Vergisi'nin en sancılı uygulamalarından birine dönüştü. Birçok gayrimüslim uygulama sonucunda malvarlıklarını kaybetti ya da ticari faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı.

1933 ile 1951 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem müdürlüğü görevini üstlenen Haldun Derin anılarında bu dönemde

gayrimüslimlerin muvazaalı olarak mallarını Türklerin üzerine geçirttiğini, kendisine bile böylesi bir teklif yapıldığını söylüyor.[123]

Ancak bu tür çabalar beyhudeydi. Zira gayrimüslimlerin vergi oranları çok önceden takdir komisyonları tarafından belirlenmişti. Püf noktasının "tahsilat" olduğu dikkate alınırsa, gayrimüslimlerin bu tür çabalarının tahsilatı durduramayacağı açıktı. Daha önemlisi tahsilat sürecinde bu tür devir teslimler satışı yapan Varlık Vergisi mükellefinin, vergi borcu olmadığına dair bir belge getirmesi halinde gerçekleşiyordu.

Kanunun 14. maddesi gereği mükellefin birinci derece akrabalarının menkul ve gayrimenkulleri de haczedilebiliyordu. Yani "borcun şahsiliği" ortadan kalkmış ve akrabaların mallarına da vergi borcuna karşılık el konulmaya başlanmıştı. Bu nedenle de icra işlemleri yaygınlık kazandı ve verginin yıkıcı etkisi çok daha derin oldu. Bu dönemde sadece İstanbul'da, 14'ü Eminönü, 15'i Beyoğlu, geri kalanı ise diğer bölgelerde faaliyet gösterecek 45 adet haciz ekibi kuruldu. Haciz işlemlerinin hareket kazandığı günlerde hem ekip sayısı artırılıyor, hem de komşu vilayetlerden memurlar getirtiliyordu.[124]

Borcunu ödemeyen mükelleflerin gayrimenkulleri (ev, bina, fabrika, arsa vb) ve evlerindeki eşyalar mezat yoluyla satışa çıkarılarak elde edilen gelire vergi borcu olarak el konuyordu.

İstanbul'da 885 gayrimenkul haciz yoluyla satıldı. Bunlar arasında 330 ev, 197 dükkân, 190 arsa, 80 apartman, 42 depo, 7 han, 8 fabrika, 5 fırın, 12 tarla, 2 hamam, 1 köşk, 4 han odası, 5 mağaza, 2 deniz motoru ve 3 gemi vardı.[125]

Ayrıca Varlık Vergisi'ni ortadan kaldıran 4530 sayılı kanunun kabul edildiği günlerde, 140 mükellefe ait 332 parça gayrimenkul satışa çıkarılmış ve çıkarılmak üzereydi. Daha sonra bu gayrimenkuller sahiplerine iade edildi.

Bu dönemdeki satışlara ilişkin tartışmalar, kanunun itiraz yolunu tıkamasına karşın, daha sonra çeşitli biçimlerde sürdü. Bu konudaki en tipik örnek, kamuoyunda "Taranto-Bezmen davası" olarak anılan tartışmalar olmuştur. Bu dava değerlendirme bölümünde incelenecektir.

Bu arada Maliye Bakanlığı'nın izniyle, vergisini ödeyeceğini söyleyen ve akılcı gerekçeler gösteren mükelleflere ödeme planları hazırlanarak, bu mükelleflerin icra ve satış işlemleri durduruldu.

123. H. Derin, a.g.e., s. 167.

124. M. Güçlü, a.g.e., s. 87.

125. *Cumhuriyet*, 30.1.1944; F. Ökte, a.g.e., s. 164-233.

Ancak aynı hoşgörü kimilerinden de esirgendi. Örneğin Barzilay Kumpanyası'nın başına gelenler ilginçti. Barzilaylar, Türkiye'nin Varlık Vergisi rekortmeniydi. Türkiye'nin tahıl deposu, Toprak Mahsulleri Ofisi'nden 930 000 lira vergi istenmesine karşın bu aileden istenen rakam 2 milyon liraydı. Barzilayların sahibi olduğu üç gemi toplam 800 000 lira değerle satışa çıkarıldı. Bunun üzerine Barzilaylar, ülke dışında bu gemilerin her birini 2-2,5 milyon liradan satabileceklerini bildirdiler. Ancak "mevzuat" nedeniyle bu satışa izin çıkmadı ve gemilerin ülke içinde satılmasına karar verildi. Dahası, eğer bu satışlardan borç tutarı tahsil edilemezse, sıra Barzilayların diğer gemilerine de gelecekti.

Sonraki günlerde gemilere biçilen değer olan 1,2 milyon liradan alıcı çıkmaması nedeniyle gemiler, Deniz Yolları'na devredildi. Bu tutar şirketin borçlarını ödemeye yetmediği için iki gemisi daha satışa çıkarıldı.[126]

Antakya'da 100 000 liranın üzerinde borcu bulunan Pinhas Kebudi ise İstanbul'daki depolarını satışa çıkararak borçlarını ödemeye karar verdi. İstanbul'a gitti. Ancak Antakya Defterdarlığı, İstanbul Defterdarlığı'na başvuruda bulunarak, Kebudi'nin kaçabileceğini, hemen yakalanarak toplama kampına alınmasını talep etti. Bu kişi yakalanarak Aşkale'ye sevk edildi.[127]

Faik Ökte, icra yoluyla satışa çıkarılan malların genelde normalin üstünde fiyatlarla satıldığını belirtiyor. Ökte'ye göre bunun nedeni savaş koşullarında ortaya çıkan mal darlığı ve karaborsa fiyatlarının yüksek oluşuydu. Bu nedenle de icrada satılan mallar resmi fiyatlar ile karaborsa fiyatlarının arasında gerçekleşmişti.[128]

Açıktır ki bu yaklaşım Ayhan Aktar'ın gayrimenkul satışlarıyla ilgili yaptığı araştırmadan farklıdır. Aktar, çalışmasında, Varlık Vergisi için yapılan gayrimenkul satışlarında ortalama değerin 5 101 lira olduğunu, oysa icra yoluyla yapılan satışlardaki gayrimenkul değerlerinin sadece ortalama 3 053 lirada kaldığını ortaya koyuyor.*

Satışlar sonucu elde edilen tutar, toplam verginin yüzde 1'ini ancak buluyordu. Varlık Vergisi nedeniyle yapılan icra satışlarının azınlıkların servetlerinde yarattığı toplam kayıp hiçbir zaman gerçekçi bir şekilde hesaplanmamıştır.[129]

Vergisini öde(ye)meyen mükelleflerin menkul ve gayrimenkul-

126. *Cumhuriyet*, 30.1.1944.

127. M. Güçlü, a.g.e., s. 74.

128. F. Ökte, a.g.e., s. 169.

* Bkz. "Varlık Vergisi ticareti Türkleştiriyor" adlı bölüm.

129. E. Clark, a.g.m.

lerinden sonra sıra ev ve giyim eşyalarına kadar her türlü mülkiyetine geliyordu.

İcrayla el konularak satışa çıkarılan malların çokluğu nedeniyle Kapalıçarşı-Sandal Bedesteni'nin yanı sıra, Taksim Dağcılık Kulübü, Mahmutpaşa Hamamı ve Kadıköy Muvakkithane Caddesi'nde bir ev mezat salonu olarak tespit edildi.[130]

Mezatlar ve satılacak malların listesi basından yapılan duyurularla açıklanıyordu. Maliye Bakanlığı bu dönemde gazetelere bu ilanlar karşılığı 299 888 lira ödedi.[131]

Bu mezatlardan biri şöyle anlatılıyordu:

> Apartmanda satış saat 10.30'da başlamıştı... Apartman dardı. Odalar küçüktü. Koridordan gelip geçmek güçtü. Nohut oda bakla sofa içinde en azından 100-150 kişi toplanmıştı. Hiç kimse önündeki kadının ya da adamın arkasından ilerisini göremiyor, tellalın sesi gayya kuyusundan çıkar gibi derinden ve görünmez bir yerden geliyordu. Çamurlu ayakkabılarıyla kuştüyü koltukların, kanepelerin, maroken sandalyelerin, lake masaların üzerine çıkıp, birbirlerinin omuzlarından aşarak satılan eşyayı görmeye çalışanların hepsi de kelepir mal alma sevdasına düşmüş insanlardı... Satılığa çıkarılan mallar arasında topyekûn bir yemek odası, bir yatak odası, iki oturma salonu, bir kütüphane ve istirahat odası ve bu odalardaki eşyanın kâffesi vardı. Aile albümleri elden ele dolaşıyor, resimler inceden inceye gözden geçiriliyor, kıymetli ve stil eşya ayrı ayrı tetkik olunuyor, antikalar, biblolar, yağlıboya tablolar hayran hayran seyrediliyordu.[132]

Bu mezatların asıl alıcıları Anadolu'dan gelen "yeni zenginlerdi". Satın alınan malların nakliyesinde sorun yaşanıyordu. Bu malları Anadolu'ya götürmek için tek ulaşım aracı olan Devlet Demiryolları depoları, bu tür eşyayla tıka basa dolu olduğu için artık mal kabul edemiyordu. Bu nedenle de satışlar yavaşlamıştı. İstanbul esnafı ise satılan malları pahalı buluyor ve kendi gündelik kullanımına uygun düşmeyen bu malları "Beyoğlu harcı" olarak niteliyordu.[133]

Haciz ve icra sürecinde görevlilerin "keyfi" davrandıkları, kişisel ilişkilerin ve siyasal nüfuzun önemli bir etken olduğu görülü-

130. *Cumhuriyet*, 10.2.1943.

131. M. Güçlü, a.g.e., s. 87.

132. A. Aktar, a.g.m. (1996). Söz konusu müzayedede ev eşyaları satılan, 32 kişilik ilk kafileyle Aşkale'ye yollanan dönemin ünlü avukatı Sekip Adut'tu.

133. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden (26.1.1943) aktaran A. Aktar, a.g.m.

yordu. Görevlilerin hacze gittikleri evlerdeki tutum ve davranışları, Varlık Vergisi'yle her şeylerini yitiren azınlıkların hafızasında yer eden incitici tasarruflar olarak canlılığını koruyor.*

Dönemin İstanbul defterdarı bu davranışların nedenini şöyle açıklıyor:

> Sinirlerimiz o kadar bozulmuştu ki söz dinlemeye tahammülümüz kalmamıştı. Çeşitli bahane veya mazeretle bizi oyalamak isteyen mükellefleri dinlemiyor, kızıyor, bağırıyorduk. Bünyemizin, sinir manzumemizin fazlasına tahammülü yoktu. Evlerimizde çoluk çocuk bizimle konuşamaz olmuştu. Mükelleflere sert davranışımızın esas sebebi budur.[134]

İzmir'de de benzer şeyler yaşanıyordu. Haczedilen ev eşyaları ve mallar Başdurak ve Alsancak'ta müzayede yoluyla satışa çıkarıldı. Ancak daha sonra haczedilen eşyaların satış noktalarına getirilmesi için taşıma masrafından kaçınmak amacıyla, satışların mahallinde yapılmasına karar verildi. İzmir'de yapılan müzayedelere genellikle aynı kişiler katılıyordu. Bu kişiler fırsattan yararlanarak bütün ucuz malları topluyordu.[135]

f) Varlık Vergisi'nin tasfiyesi

Varlık Vergisi, yaklaşık on altı ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 mart 1944 tarihli ve 4530 no'lu "Varlık Vergisi Bekayasının Terkinine Dair Kanun" gereğince tasfiye edildi. O güne kadar tarh edilip de tahsil olunamayan vergiler de bu kanunla silindi. Uygulamaya bakıldığında ise Varlık Vergisi'nin henüz daha birinci yılında borçların silinmesi için hazırlıklara başlanıldığı görülmekteydi. 17 eylül 1943 tarihinde Varlık Vergisi'ne ek kanun tasarısı TBMM'de görüşülerek kabul edildi. Kanuna göre 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinde yazılı olan hükümlerden vergilerini ödemeyecekleri tahukkuk eden hizmet erbabı ile gündelik gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tâbi yükümlülerin tahsil edilememiş bulunan borçlarının silinmesine maliye vekili yetkili kılındı.[136]

* Varlık Vergisi'yle ilgili sözlü tarih çalışması yapılan bir toplantıda, Rum bir kadın çocukluğunda, evlerine gelen haciz nedeniyle oyuncak bebeğinin elinden alınışını anlatıyordu. *Varlık Vergisi*, Tarih Vakfı, Sözlü Tarih Atölyeleri, 31 mart 1994.

134. F. Ökte, a.g.e., s. 188.

135. M. Güçlü, a.g.e., s. 107.

136. *TBMM Zabıt Ceridesi*, d. 7 i.f.c. 5.56. İnikat (17.9.1943).

Yasal değişiklikteki gerekçeye göre "Varlık Vergisi Kanunu'nun tatbikatından alınan neticelere göre vergi borçlarını ödemek hususunda, büyük müşkülata maruz kaldıkları anlaşılan bir kısım mükellefler hakkında bazı kolaylıklar yapılmasını temin için" bu yola gidilmişti.

Ek kanunla 23 610 mükellefin toplam 12 266 966 TL vergisi silinmişti. Dikkat çekici nokta, borcu silinenlerin çok büyük bir bölümü gayrimüslimdi. Müslüman hademe, müstahdem, hizmetliler daha önce bu vergiden istisna edilmişti.[137] Ancak bu gecikmiş bir karardı. Zira bu döneme kadar yoksul azınlıkların önemli bir bölümü borçlarını ödemeye gayret etmişti.

Verginin tasfiye süreciyle ilgili ilk girişimler 1943'te oldu. 28 aralık 1943'te İzmir Mebusu Celal Bayar, Varlık Vergisi'nin kaldırılması için bir önerge sundu. Bayar yaptığı konuşmada artık bu verginin tasfiye edilmesini istiyordu.[138]

Varlık Vergisi'nin tasfiyesi için çalışmalar, 1943 yılı sonuna doğru başlatıldı. Artık vergisini veremeyenlere uygulanan yaptırımlar hafifletilmiş, zorunlu çalışma mükellefiyetine tâbi tutulanların ailelerinin yanında, kendi işlerinde çalışarak borçlarını ödemeleri kararlaştırılmıştı. "Varlık Vergisi'nin tasfiyesi kararı paralelinde milli bankalar da emlak karşılığı kredi vermeyi durdurdu."[139]

Varlık Vergisi'nin tasfiyesi için kanun tasarısı 15 mart 1944 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlandı. Maliye Vekili Fuat Ağralı, Varlık Vergisi'nin tasfiyesine ilişkin olarak yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> Tahsilsiz kalan bekayadan bir kısmının tahsiline imkân olmadığı, bir kısmının da mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşıldığı için bu yola gidilmiştir.[140]

O gün Meclis'te 453 kişilik mevcuttan, 310 milletvekili Varlık Vergisi'nin tasfiyesi yönünde oy kullandı. Oylamaya 135 milletvekili katılmadı. Bir milletvekili ret oyu verdi.[141]

137. F. Ökte, a.g.e., s. 159-196. Bu dönemde basındaki rakamlar Ökte'nin rakamlarından farklıdır. Basına göre, 22 631 kişinin 11 741 683 lira vergisi terkin edildi. *Cumhuriyet*, 22.9.1943.

138. M. Güçlü, a.g.e., s. 133.

139. *Cumhuriyet*, 29.12.1943.

140. *TBMM Zabıt Ceridesi*. d. 7, cilt 6-7-8, içtima 29, s 44.

141. M. Güçlü, a.g.e., s. 139, 140.

Kanunla ilgili tek söz alan ise Eskişehir Milletvekili Emin Sazak oldu. Sazak şunları söylüyordu:

> Bu verginin gayet yerinde olduğunu, adaletin tam olduğunu iddia edecek değiliz... Zaruretler mahzurları mubah kılar, mamafih bunu bilerek yaptık amma daha çok adaletsizlik, daha çok yanlışlık olacağını sanıyorduk. Bu kadarla işi hallettiğimize teşekkür etmek lazımdır.
>
> ... varlığı olup da vermeyenleri ve muhtelif surette vergisini kaçıranları bu kanunla affediyoruz. Ama bunlar millet nazarında nasıl affolurlar? Bu kanun onları affederse bu gibi insanlar bu milletin içinden çıkıp gitmelidirler ... hükümet tedbir almadı fakat millet intikamını alır, linç mi eder ne eder onu bilemem.[142]

Emin Sazak'ın yaptığı konuşma "garip"ti. Konuşmanın birinci bölümünde "haksızlık ve adaletsizliğin bu kadarla atlatıldığına şükredilirken", ikinci bölümde gayrimüslimlere yönelik olarak, "bu gibi insanların milletin içinden çıkıp gitmeleri gerektiği, yoksa milletin intikamını alacağı" vurgulanıyordu.

Nitekim sonraki yıllarda Türkiye'de yaşayan azınlıkların ülkeyi terk edişi ve 1955'te meydana gelen 6-7 Eylül Olayları'nda, azınlıkların mallarının provokatörler tarafından talan edilmesi, Sazak'ın öngörülerini doğrular niteliktedir (!)

Varlık Vergisi'nin tasfiyesiyle 112 612 167 lira vergi silinirken, bunun 9 002 696 lirası Müslümanlara, 103 609 471 lirası gayrimüslimlere aitti. Gayrimüslimlerin silinen borçlarının 78 330 442 lirası ve Müslümanların 6 801 875 lirası, vergi borcu 5 000 liradan yukarı olan mükelleflere aitti.[143]

Verginin tasfiyesi sürecinde basın bu defa da "ortak" bir tavır takınarak tasfiye işlemlerini destekliyordu. Bu dönemde çıkan yazılar "Varlık Vergisi'nin değerlendirilmesi" bölümünde ele alınacaktır.

Varlık Vergisi'nin tasfiyesinden hemen sonra geniş meslek gruplarına kazanç vergisi tarh edildi.[144] Ardından Toprak Mahsulleri Vergisi'yle, Maliye'ye yeni kaynaklar yaratılmaya çalışıldı.

g) Rakamlarla Varlık Vergisi

Aşağıdaki rakamlar Türkiye'de yaşayan azınlıkların o yıllarını, çektikleri acıları, ayrımcılığı ve bir dönemin iktisat politikasını anlatmıyor. Ancak sayılar bir "amacın" ne kadar gerçekleştiğine ışık tutuyor.

142. *TBMM Zabıt Ceridesi*, aynı yer.

143. F. Ökte, a.g.e., s. 197.

144. *Cumhuriyet*, 24.3.1944.

Tablo 22
Varlık Vergisi'ne ait toplam sonuçlar

Mükellef adedi	:	1 143	
Matrah	:	465,3	milyon TL
Mükerrer vergi	:	18,6	" "
Yanlışlık	:	9,4	" "
Seyyar memurdan terkin	:	12,2	" "
Tahsilat	:	314,9	" "
Geriye kalan	:	108,7	" "

Geriye kalan 108,7 milyon liranın dağılımı ise şöyleydi:

32,9	milyon	TL	Kudretleri üzerinde vergi tarh edilenler.
27,4	"	"	Vergileri 5 000 TL'den az olanlar.
37,8	"	"	Çalışma mükellefiyeti uygulananlar.
10,6	"	"	Haklarında icra yapıldığı halde malı olmayanlar.

Kaynak: E. Tekeli, a.g.m.

Vergi ödeme oranı genelde yüzde 74,1 oldu. Tüm Türkiye'de gayrimüslimlerden toplanması öngörülen vergi tutarı 223 milyon liraydı (toplamın yüzde 52'si).

Müslümanlar 122,5 milyon TL (toplamın yüzde 29'u) ve yabancılar 79,5 milyon TL (toplamın yüzde 19'u) ödemekle yükümlü kılınmıştı.

Ve gerçekleşen rakamlara göre gayrimüslimler 166 milyon TL, Müslümanlar 115,3 milyon TL, yabancılar da 33 milyon TL vergi ödedi.

Böylece makbuz karşılığı tahsil edilen yaklaşık 315 milyon liranın yüzde 53'ünü gayrimüslimler, yüzde 36,5'ini Müslümanlar ve yüzde 10,5'ini de yerleşik yabancılar ödedi.[145]

İsviçre'de yayımlanan *Gazetta de Lausenne*'a göre "Bütün verginin yarısının yalnız 4 000 mükellef tarafından ödenmesi keyfiyeti takdire şayandı."[146] "Keyfiyetin" hedefi ise aynı gazeteye göre gayrimüslimlerdi:

> Kendilerine çok müsamahakâr davranılmış olması hasebiyle milli

145. E. Clark, a.g.m.

146. *Cumhuriyet*, 9.3.1943.

serveti büyük mikyasta ellerinde bulunduran gayrimüslimlere tarh edilen vergi nispeten ağır olmuştur.[147]

Varlık Vergisi mükelleflerinin çoğunluğu İstanbul'dandı. 61 787 mükelleften istenen vergi miktarı 317,2 milyon liraydı. Bu da Türkiye genelinde toplanması öngörülen vergi miktarının yüzde 75'i demekti.

İstanbul'dan yapılan tahsilat 211 milyon lira olarak gerçekleşti. Bu da Türkiye genelinde tahsil edilen 314.9 milyon liranın yüzde 70'i demekti.

Gayrimüslim ve ecnebiler birlikte İstanbul'da toplam 185 milyon TL ödeme yaptılar. Yani İstanbul'da toplanan verginin yüzde 84'ünü ödediler.

Gayrimüslimlerin (Levanten, Ermeni, Rum ve Yahudilerin) yaptıkları ödeme 155 milyon liraydı. Yani İstanbul'da yapılan ödemenin yüzde 70'i onlara aitti.

Buna karşılık Müslüman kesim İstanbul'da 36 milyon TL ödeme yaptı. Bu da İstanbul'da yapılan ödemelerin yüzde 16'sı demekti. Böylece İstanbul'daki gayrimüslimler Türkiye çapında verginin yarısına yakın bölümünü ödemişlerdi.

147. *Cumhuriyet*, 4.2.1943.

IV. Varlık Vergisi'nin değerlendirilmesi

Bu bölümde Varlık Vergisi'nin değişik açılardan değerlendirilmesi yapılacaktır. Önceki bölümlerde uygulaması çerçevesinde anlatılan Varlık Vergisi'yle ortaya çıkan sonuçlar, amaçlar ile varılan nokta, verginin mali yönü ve politik tercihler doğrultusunda kullanım biçimi gibi sorunlar ele alınacaktır.

a) Ne amaçlandı, ne gerçekleşti?

Varlık Vergisi'nin resmi gerekçesini Başbakan Saracoğlu, Meclis'te yaptığı konuşmada şöyle açıklıyordu:

> Genelde eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında ... doymak bilmeyen aşırı isteklerin ve vurgunculuğun geniş payları vardır. Fakat bütün bunların etkisi kadar öteki bir olay daha vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının durmadan artması ve 700 milyon TL'ye çok yaklaşmasıdır... Bu iş için tek yol tedavüle çıkarılan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir.[1]

Görüldüğü gibi karaborsa ve vurgunculuğa karşı mücadelede Varlık Vergisi'nin olumlu bir işleve sahip olacağı düşüncesinin yanında, temelde vergiyle piyasada bulunan 700 milyon liralık para arzının bir kısmının geri çekilmesi amaçlanıyordu. Ayrıca on beş günlük tahsilat süresinde vergi tutarını tamamlamak için karaborsacıların ellerindeki malları satışa çıkarması olasılığı da göz önünde bulunduruluyordu. Saracoğlu, İstanbul Defterdarı Faik Ökte'yle yaptığı konuşmada "Bu işin içinde fiyat politikası da var ... malları piyasaya dökeceğim" diyordu.[2]

1. *Cumhuriyet*, 12.11.1942.
2. F. Ökte, a.g.e., s. 52.

Şükrü Saracoğlu'na göre, "... hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber kanunun tatbikinde Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirlerin üzerindeki halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında itidal husule getirilmesi gibi tali faydaların tahassul etmesi de imkân haricinde addedilemez".[3]

Yukarıda özetlenen "resmi" gerekçelere paralel olarak basın da kanuna yönelik beklentileri dile getiriyordu. Genelde basın tarafından kanunun öne çıkarılan yanı, ahlaki boyutuydu. Basına göre kanun "bir vicdan, memleket borcu, sigorta ücretidir."[4] İhtikâr yapanlara (vurgunculara) devletin ilk ihtarıdır.[5]

Varlık Vergisi'nin "zahiri" hedefleri doğrultusunda ne derece amaçlarına ulaştığı incelendiğinde, ilk göze çarpan nokta, on altı aylık uygulama süresince, 1942 yılı sonlarında tedavülde bulunan paranın tam yüzde 43'üne denk gelen bir kısmının vergilendirildiği görülmektedir.[6]

Ancak uygulama tedavüldeki para hacminin azalması sonucunu doğurmamıştır. Aşağıdaki tablo Varlık Vergisi Kanunu'ndan hemen sonraki para hacmini göstermektedir:

Tablo 23
Varlık Vergisi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra piyasadaki para hacmi (1 000 TL)

Tarih	*Dolaşımdaki banknotlar*	*Tarih*	*Dolaşımdaki banknotlar*
28 ocak 1942	670 949	30 ocak 1943	689 810
27 kasım 1942	710 165	27 mart 1943	697 651
5 aralık 1942	731 611	27 mart 1943	710 479
12 aralık 1942	732 813	30 nisan 1943	722 357
17 aralık 1942	743 519	29 mayıs 1943	734 944
26 aralık 1942	747 782		
31 aralık 1942	733 944		

Kaynak: Z. Aral, a.g.m.

3. *Cumhuriyet*, 12.11.1942.

4. *Cumhuriyet*, 23-24.12.1942; *Tan*, 19.1.1943.

5. *Akşam*, 12.11.1942.

6. E. Clark, a.g.e., s. 36. Tahsil edilen vergi, 1941 yılı toplam milli gelirinin yaklaşık yüzde 35'iydi. M. Singer, a.g.e., s. 12, 13.

Tablodan da görüldüğü, gibi Varlık Vergisi'nin uygulandığı ilk üç ay içinde para hacminde bir azalış söz konusu iken, nisan 1943'ten itibaren para hacmi yeniden kasım 1942 rakamlarını geçmiştir. Bunun nedeni "altın ve döviz karşılığı emisyonun sürmesidir".[7] Savaş dönemi boyunca tedavül hacmine bakıldığında artış daha da belirginleşmektedir:

Tablo 24
Savaş yıllarında tedavül hacmi

Yıllar	*Milyon TL*
1939	281
1940	350
1941	490
1942	619
1943	738
1944	913
1945	941

Kaynak: E. Baydar, a.g.e., s. 78.

Çalışmamızın "Enflasyon ve ihtikâr" bölümünde değinildiği gibi Varlık Vergisi'yle "fiyatlarda azalış" ya da "karaborsanın ortadan kalkması" gibi beklentiler gerçekleşmemiştir. 12 aralık 1943'te Başbakan Saracoğlu, "pahalılığın nedeni"yle ilgili olarak verdiği demeçte, tedavüldeki para hacminin 776 milyonu bulduğunu belirterek, fiyatların yeniden yükseldiğini zımnen kabul ediyor ve pahalılık konusunda şöyle diyordu:

> Terazinin isteye isteye köylü lehine ağdırılması yüzünden doğan zorlukların ve sıkıntıların adı da pahalılıktır...
>
> Fakat bu pahalılık Türk halkının hayat seviyesinin yükselmesinden doğan bir pahalılık olduğu için acı tarafları olduğu kadar tatlı tarafları da bulunan bir pahalılıktır.[8]

Oysa basında verilen sözler hatırlatılmaktaydı. Fiyat artışlarıyla ilgili bir düş kırıklığı vardı. Vergi uygulamasının en yoğun olduğu günlerde açıkça "verginin hâlâ piyasa üzerindeki tesirinin anlaşılmamasından" yakınılıyordu:

7. Z. Aral, a.g.m.

8. *Cumhuriyet*, 13.12.1943.

> Şimdiye kadar 200 milyon TL Varlık Vergisi ödendi. Fakat klasik iktisatçıların umdukları netice hâsıl olmadı. Tedavüldeki paranın ancak 50 milyonu eksildi. Paranın kıymeti artmadı ve bittabi eşya ve erzak fiyatları düşmedi. Hatta bu bakımdan aksi netice hâsıl oldu. Hariçten yeni eşyanın ithali şüpheye düştü. Anadolu'dan şehirlere gelen erzak ise gelemez oldu. Bu yüzden erzak fiyatlarında yükselişler görüldü.[9]

Özellikle ithalat-ihracat ve ticaret gibi alanlarda faaliyet gösteren gayrimüslim girişimcilerin piyasadan çekilmesi iaşe ve pahalılık sorunlarının ön plana çıkması gibi bir sonucu da beraberinde getirdi.

Vergi borcunu ödemek isteyenlerin yasal faaliyetlerden, karaborsa faaliyetlerine "itilmeleri" yorumunun yanı sıra pahalılığın artışında Kemal Karpat, tam da "yeni zenginleri" sorumlu tutuyor:

> Vergisini ödeyemeyen pek çok küçük firma müzayedeyle satıldı. Bunları, savaş sırasında çeşitli yollarla sermaye biriktirmiş kimseler satın aldılar. Bunlar hem tecrübesizdi, hem de kazanç hırsıyla doluydular. Tecrübesizlikleri piyasada karışıklık yarattı, kazanç hırsları da hayat pahalılığının artmasına sebep oldu.[10]

Varlık Vergisi'yle "resmi" olarak amaçlananlar gerçekleşmemişti. "Resmi" olarak diyoruz, zira kanunun açıkça ifade edilmeyen ancak uygulamada görülen "piyasanın Türk tüccarına" bıraktırılması yönündeki hedefe kısmen de olsa ulaşılmıştır. (Bu konuyu "Varlık Vergisi'ni savunanlar ve diğer yorumlar" başlığı altında ele alacağız.)

> Birçok insan işinden gücünden koparılmakla kalmadı; bunların azımsanmayacak bir kısmı, yasal işlerden karaborsa faaliyetlere itildiler. Böylece Varlık Vergisi, tasarlayıcılarının kısıtlamayı ummuş oldukları yasadışı işlere katılımı artırdı.
>
> En büyük ve kalıcı zarar ise, güven ortamının yitirilmesi oldu. Çünkü başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de siyasi ve ekonomik geleceğin belirsizleşmesine koşut olarak, sermaye, yatırımları ağırdan alır.[11]

9. *Tan*, 22. 11.1942.

10. K. Karpat, a.g.e., s. 106.

11. E. Clark, a.g.m. Ayrıca bkz. T. Timur, a.g.e., s. 244; K. Karpat, a.g.e., s. 107.

b) Varlık Vergisi "ilk" değildi

Varlık Vergisi, "G" grubu olarak anılan Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşları hedeflemiş ve ağırlıklı olarak bu grup tarafından ödenmiştir. Ayrıca çalışma mükellefiyeti gibi yaptırımlar yalnızca azınlıklara uygulanmıştır. Varlık Vergisi'nin bütün yönleriyle kavranması açısından azınlıkların Cumhuriyet yıllarındaki konumuna ve devletin azınlıklara bakışına göz atmakta yarar var.

Türkiye'de azınlıklar sorunu, kökenleri çok eski yıllara dayanan ve kapitülasyonlar, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Lozan Antlaşması gibi tarihteki pek çok önemli olayla birlikte anılan bir nitelik taşımaktadır.

Osmanlı'nın "millet sistemi"nden, ulus devlete geçiş sürecinde Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar "yeni" olsa da eskinin ilişkilerini, kurumsal yapısını, sorunlarını ve hepsinden önemlisi "ümmetini" miras almıştı.

Şimdi bu ümmetten yurttaş inşa edilmesi gerekiyordu. Bir yandan da imparatorluk, Cumhuriyet'e dönüştürülecekti.

İşte bu ikilemde Cumhuriyet'in yaklaşık 375 000 gayrimüslim vatandaşa sahip olduğu ortaya çıktı. Başkaları da vardı:

> Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız.[12]

Tek partili yılların en önemli ideologlarından Recep Peker'in –1931 yılı CHP programında– yukarıda saydığı ve Anadolu topraklarında yaşayan etnik grupların, etnik aidiyetlerinin bir yanılsama olduğu vurgusu dikkat çekicidir. Zira Peker'e göre bu etnik kimlikler "telkin edilmişti". Bu nedenle de Peker, "Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tekâlübatın (saldırının) mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir" görüşündeydi.

Ancak millet olmayı, "dil, kültür ve mefkûre (ideal) birliği" olarak tarif eden Peker, sıra Hıristiyan ve Musevi vatandaşlara dönük yaklaşımına geldiğinde, onların etnik aidiyetinin "telkin edildiği" gibi bir fikri savunmaz:

"Fırkamız bu vatandaşları da dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder. Bu telakkilerimizde

12. T. Parla, a.g.e., s. 110. Peker'e dönük tırnak içindeki atıflar bu çalışmadan yapılmıştır.

de istibdat devirlerindeki reaya zihniyetinden eser olmadığını söylemek bile zaittir."

Peker'in "teslim ettiği" bu etnik aidiyetin adresi hiç kuşkusuz Lozan Antlaşması'dır. Lozan Antlaşması'yla gayrimüslimlerden Ermeni, Rum ve Yahudiler azınlık olma hakkı ve ayrıcalıklarını elde ettiler. Keldani, Süryani, Nasturi gibi doğu bölgesindeki Hıristiyan nüfus bu antlaşmanın dışında kaldı.

Şimdi bu noktada yeniden "mirasa" dönmek gerekiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, İttihatçılarla başlayan Türkleştirme kampanyasının başlıca hedefi ülkede yaşayan gayrimüslimlerdi.

> Azınlıklara karşı uygulanan politikaların başlıcaları arasında ekonomik boykot vardı... Azınlıklar geçmişte ve 20. yüzyılın başında dış ticareti önemli ölçüde kontrol ediyorlardı. Türk burjuvazisinin sermaye birikiminin oluşturulması açısından azınlıkların mülksüzleştirilmeleri önem taşıyordu. Türk burjuvazisinin rekabetini sağlamak için pastanın büyümesi ve gerekli teşviklerin sağlanması gerekiyordu. Ancak devletin böylesi bir gücü olmayınca, başka politikaların devreye girmesi gerekiyordu. Boykot, bu politikaların en etkilisi olarak düşünüldü.[13]

Bu dönemde devlet mekanizmalarından "azınlık unsurunun" temizlenmesi, azınlık kültürünün reddi, dil ve inançlarının kısıtlanması gibi politikalar gündeme geldi.

Kanun, savaş koşullarında ortaya çıkan vurguncuları hedefliyordu. Kanun çerçevesinde men-i ihtikâr komisyonları kuruldu. Komisyonlar, tıpkı Varlık Vergisi takdir komisyonları gibi sadece Müslüman Türk girişimcilerden oluşturuldu. Bu komisyonlar çok kısa bir sürede, "Türk'ten Türk'e alışveriş" türünden kampanyalar ve yaptırımlarla gayrimüslimleri hedefleyen bir baskı aracına dönüştü.*

Cumhuriyet'in kuruluş süreci ve hemen öncesinde azınlıklar âdeta "gözaltındaydı." Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler, Kurtuluş Savaşı yıllarında da Rumlar sabıkalanmıştı. İttihatçılar ve Cumhuriyet'in kurucuları "ihaneti" tehcir ve mübadele politikalarıyla cezalandırmıştı.

Ancak şimdi Cumhuriyet vardı. Gayrimüslimler de bu Cumhuriyet'in yurttaşları arasında sayılacak ve eşit muamele görecekti. En azından resmi söylem bunu vazediyordu. Lozan Antlaşma-

13. R. Akar, a.g.m. (1995).

* Bu döneme ilişkin ayrıntılı çözümleme için bkz. Zafer Toprak, *1908-1918 Yılları Arasında Türk Milli Ekonomisi*, Ankara, 1982, s. 114.

sı'yla hakları uluslararası garanti altına alınmış olan azınlıklarda da iyimser bir hava hâkimdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında azınlıklara dönük bir devlet politikası uygulanmadı. Bu dönemde Türk Ocakları türünden gençlik örgütlerinin yanı sıra basının azınlık ve Yahudi karşıtı propagandaları ile yazıları dışında gayrimüslimlere yönelik bir karşı politika yoktu.[14]

1930'ların başında dünyada milliyetçilik rüzgârları esiyordu. Faşizm ve Nazizm'in Avrupa'da iktidar kapısını araladığı dönemde, Türkiye de "Türk'ün övünmesi ve güvenmesi" için tarihi yeniden kurguluyor, medeniyeti Türklerin yarattığı teziyle malul Güneş-Dil teorileri ve Türk ırkının "asilliği" söylemiyle bu sürece dahil oluyordu...

İşte o günlerde hükümet garip bir karar aldı. Haziran 1932'de çıkan 2007 sayılı kanunla bazı meslek ve işkollarında yalnızca Türklerin çalışması kararı verildi. Yabancılar bu mesleklerde faaliyet gösteremeyeceklerdi. Söz konusu meslekler arasında ayakkabı satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, ebelik, kasket ve kundura imalciliği, rehberlik, sanayi işçiliği, her türlü amelelik, bekçilik, hizmetçilik ve kapıcılık gibi emek yoğun işler vardı.[15]

Genç Cumhuriyet, kent yaşamında Türk emekçilerin sayısını artırmak ve belki de kentli yaşamı özendirmek için işe çalışanlardan başlamayı seçmişti. Emek yoğun işlerin Türklerin eline geçmesi, ucuz emek gücünü de artıracaktı. Bu karardan özellikle Yunan pasaportu taşıyan Rumlar etkilendi. Bu dönemde binlerce Rum, Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı.

Avrupa'da yaşanan antisemit dalganın Türkiye'ye gelmesi gecikmedi. 1934 yılında Irkçı-Turancı ve Nazi sempatizanı gruplar antisemit yayınlarını doruğa çıkarmıştı. Bu yayınlarda hedef gösterilen bölge Trakya'ydı. Türk çiftçilerinin Yahudi ahali tarafından sömürüldüğü propagandası yapılıyor ve Yahudi esnafa karşı ekonomik boykot çağrıları yapılıyordu.

Daha sonra provokatörler devreye girdi ve 3-4 temmuz 1934'te Çanakkale, Kırklareli, Edirne'de Yahudilerin evleri ile işyerlerine

14. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Levi, a.g.e. 1924-1927 yılları arasında basın sık sık azınlıkların kendi dillerini konuşmalarını eleştiri ve alay konusu yaptı. Bu dönemde Türk Ocakları'nın açtığı anti-Yahudi kampanya ise zamanla unutuldu. 1924'te azınlık avukatlarından 215'inin izinleri iptal edildi. Buna karşılık izinleri iptal edilen Müslüman avukatların sayısı da yaklaşık bu kadardı. Ancak Müslüman avukatların izinlerinin iptal edilmesinin nedeni kamu görevi üstlenmeleri iken, azınlık avukatlarında açıklanan gerekçe "ahlaki" ve "mesleki" kriterlerdi (s. 52-54).

15. Meslek yasaklarıyla ilgili olarak bkz. H. Demir - R. Akar, a.g.e., s. 79-83.

dönük Vandalizm başladı. Saldırılar sonucunda bölgede yaşayan 13 000 Yahudi'den, 10 000'i İstanbul'a kaçmaya başladı ve böylece İstanbul basını olayları öğrendi. Saldırılarda bir onbaşı öldürüldü ve Yahudilerden de yaralananlar oldu. Olaylar güvenlik güçlerinin müdahalesiyle bastırıldı. Yahudilerin büyük bir bölümü evlerine geri döndü. Bir bölümü de bu olaylardan sonra Filistin'e göçtü.[16]

1934 Trakya Olayları, hükümetin bir komplosu muydu? Bu dönemi araştıran Avner Levi'ye göre komplo yoktu. Olay, Irkçı-Turancı kesimin bir gövde gösterisiydi. Ancak haziran ortalarında ırza tecavüz, yağma gibi olaylarla başlayan bu sürece, Vandalizm'in yaşandığı 3-4 temmuz tarihine kadar müdahale edilmemiş olmasını yadırgıyordu.

Savaşın hemen öncesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen iki yasa tasarısı azınlıkları tedirgin etti. Milletvekili Sabri Toprak tarafından verilen bu yasa tasarılarının ilkinde, Nazi yanlısı rejimlerden kaçan Yahudilerin, Türkiye'ye girişinin sınırlandırılması isteniyordu. İkinci tasarı ise Türkiye'de azınlıkların Türkçe'den başka dil kullanmalarının yasaklanmasını öneriyordu. Türkçe dışında başka dille konuşanlar cezalandırılmalı, azınlıklar Türk adları almalı ancak Müslüman olmalarına izin verilmemeliydi.

Toprak'ın bu önerisi daha komisyonda reddedildi. Ardından yapılan resmi açıklamalarla, Türkiye'de bir "Yahudi sorunu" bulunmadığı belirtildi.

Bu yasa tasarısı Nazi Almanyası'nı heyecanlandırmıştı. Ankara büyükelçiliğinden Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, bu yasa tasarısının Türkiye'de güçlü bir antisemitizm eğilimi olduğunu gösterdiği, bu eğilimin özellikle bürokratlar ve eğitimli kişiler arasında yaygın olduğu belirtiliyordu.[17]

Yay geriliyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte Ankara'da siyasi ve bürokratik çevrelerin Nazi Almanyası'na ilgisi artmıştı. Özellikle de Almanya'yla siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasıyla birlikte bu ilgi siyasilerin açıklamalarına ve basının tutumuna da yansımıştı.

Bu dönemde antisemit eğilimler güçlenmişti. Daha da önemlisi bu eğilim devlet kademelerinde de destek buluyordu. Bu eğilimin bir göstergesi olarak, 21 ağustos 1940'ta CHP'nin grup toplantısında, İstanbul'un bir savaş karşısındaki muhtemel durumu görüşülüyordu. General Kâzım Karabekir ile CHP'li milletvekille-

16. A. Levi, a.g.e., s. 100-130; A. Levi, a.g.m.

17. A. Levi, a.g.m.

ri arasında geçen konuşma aynen şöyleydi:

– Arkadaşlar, nerede gayri Türk bir yer varsa, muhakkak biliniz ki casus yuvasıdır! Münevver arkadaşlarımızın dahi gittikleri kulüpler böyledir. Mesela Büyükada'ya gidiniz. Oradaki Anadolu Kulübü Yahudilerle doludur.

Rasih Kaplan (Antalya milletvekili):

Orayı Yahudi Kulübü olmaktan kurtarsınlar.[18]

Karabekir'e göre Boğaz'ın iki yanında yaşayan ve "Türk kanını emen" azınlıklar, ordunun gerilerinde bulunacak bu tehlikeli unsurlar, Anadolu'nun münasip yerlerine atılmalıdır. Onlardan boş kalacak kâgir binalara, Beyoğlu'na da Türk unsuru oturmalıdır.[19]

Azınlıkları "düşmanın işbirlikçisi", "beşinci kol" gibi gören bu anlayışın en hamasi uygulaması ise "azınlıklar tarihine" "Yirmi Kura İhtiyatlar" olarak geçen askere alma kararı oldu. Yahudilerin "Las Vente Klasas", Ermenilerin "Kısan Tasagark" ve Rumların da "İkosi İlikeis" olarak andıkları, tamamı gayrimüslimlerden oluşan yirmi sınıfın, ihtiyat olarak askere alınmasıydı.[20]

İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik günleriydi. Alman orduları hızla Türkiye sınırına doğru Balkanlar'ı işgal ediyordu. İşte bu koşullar altında hükümet 1941 yılının mayıs ayında bir karar aldı. Karar gizliydi. İlgililer dışında hiç kimseye bildirilmedi. Sıkıyönetim koşullarında yaşayan Türkiye'de bir mayıs sabahı, askerler vatandaşlara kimlik kontrolü yapmaya başladı. Gayrimüslim olduğu anlaşılanlar hemen o anda asker ve polisler tarafından gözaltına alınmaya başlandı. İhtiyat olarak askere alındıkları söyleniyordu.

Azınlıkların neredeyse yetişkin konumdaki bütün erkekleri askere alınıyordu. Uygulamaya göre yirmi sınıf birden ihtiyat olmuştu. Bunun anlamı 1894 ile 1913 arasında doğan bütün erkekler askere alınacak demekti. Bu olayı yaşayan kimi azınlıklar ise askere alınanların yirmi beş ile kırk beş yaş arasındakiler olduğunu belirtiyor. Ancak o yıllarda azınlıklar arasında da nüfus cüzdanı doğumdan yıllar sonra edinildiği için askere alınan erkek-

18. Kâzım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları / 2. Dünya Savaşı / CHP Grup Tartışmaları* (1994). Aktaran: R. Bali, a.g.m., *Birikim*, 1998, sayı 105-106.

19. R. Bali, a.g.m.

20. R. Bali, a.g.m., *Tarih ve Toplum*, 1998, sayı 179. Rıfat Bali, değişik kaynaklardan yaptığı araştırmalar ve azınlık gruplarından yaptığı söyleşilerle ilk kez bu konuyu araştıran tarihçi oldu. Oysa "Yirmi Kura İhtiyatlar" o yılları yaşamış hemen bütün gayrimüslim erkeklerinin ve ailelerinin hafızalarında bütün canlılığını koruyordu. Ancak nedense pek değinilmeyen ve bilinmeyen bir konu olarak kalmıştı. Bu olayla ilgili verdiğimiz bilgiler, yazarın bu önemli makalesine aittir.

lerin arasında altmış yaşındakilerin bile bulunduğu görülüyordu.

Askere alınanlara o yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde kullanılmayan, değişik biçimde kahverengi üniformalar giydirildi. "Beş düğme" diye de anılan bu üniformaların devlet dikimevlerinde hazırlanmadığı, 1939 Erzincan depremine yardımda bulunmak için Yunanistan'dan gönderilmiş olan çöpçü elbiseleri olduğu söyleniyordu.

Bu gayrimüslim ordusuna silah verilmemişti. Amelelik yapacaklardı. Binlerce gayrimüslim er, Anadolu'nun özellikle ortabatı bölgelerindeki kamplara yerleştirildi. Bu askerler Zonguldak'ta tünel inşaatlarında; Ankara'da Gençlik Parkı'nın yapılmasında; Afyon, Karabük, Konya, Kütahya gibi yerlerde taş kırma, yol yapımı gibi emek yoğun işlerde çalıştırıldı.*

Askerlerin kaldıkları kamplarda koşullar berbattı. Yahudi asıllı Yaşar Paker, o günleri şöyle anlatıyordu:

"Oradaki çamurlu suyu içiyor, o suyla yıkanıyorduk, karavana da bu suyla pişiyordu. Tifüs salgını başladı. Beş yüz kişiydik, ben şansıma salgına yakalanmayan yirmi kişiden biriydim."

Ancak asıl kaygı verici olan gayrimüslim askerlere inzibat eden Türk askerlerin davranış ve söyledikleriydi. Azınlıklara "O... çocukları artık İstanbul'u unutun" diye hitap ediyorlardı. İstanbul'u ne şekilde unutacaklarını ise çukur kazdıklarında söylüyorlardı: "Bu kazdığın çukur mezarın olacak!"

Başta Yahudiler olmak üzere bütün gayrimüslim askerler tedirgindi. İmha edilecekleri korkusunu taşıyorlardı. Nitekim bu korku öylesine işlemişti ki Bursa'da konaklayan Mollaköy Askeri Kampı'nda Kuzguncuklu Vitali adındaki bir Yahudi'nin döküntülü tifüs nedeniyle ölmesi üzerine kampta, hamam ve sterilizasyon kararı verildi. Yahudi asıllı askerlerde büyük bir panik baş gösterdi. Zira Naziler de temerküz kamplarında "temizlik ve sterilizasyonu" gerekçe göstererek Yahudileri gaz odalarına atıyordu.

Gayrimüslimler bütün kaderlerinin Nazi ordusunda olduğuna inanıyorlardı. Zira gayrimüslimlere göre azınlık erkeklerinin bir araya toplatılmasını Naziler istemişti. Böylece daha kolayca Yahudileri ve diğerlerini imha edeceklerdi. Ancak bu karamsar öngörünün tersine 27 temmuz 1942'de "Yirmi Kura İhtiyatlar" terhis edildi.

Hükümet böylesi bir karara neden gerek görmüştü? Sonraları bu soruya üç değişik yanıt verildi:

* "Yirmi Kura İhtiyatlar"ın birlikleri 500 kişilik gruplardan oluşuyordu. H. Paulton, a.g.e., s. 161.

Birinci yanıta göre, gayrimüslim vatandaşları bir süre ticaretten uzaklaştırıp, onları ticari olarak zayıflatmak ve bu yöntem sayesinde Müslüman bir burjuvazinin doğmasını kolaylaştırmak.

İkinci yanıta göre, gayrimüslim vatandaşlara güven duyulmadığından Türkiye'nin savaşa girmesi halinde onların muhtemel beşinci kol faaliyetlerini önlemek için kamplarda enterne etmek.

Üçüncü yanıta göre, Nazilerin, dönemin Hariciye Vekâleti'ne yönelttikleri talepleri doğrultusunda, azınlıkları kamplarda toplayıp enterne etmek.

Birinci yanıtın Amerikalı diplomatların görüşü olduğunu, ikinci yanıtın General Kâzım Karabekir tarafından savunulduğunu, üçüncü yanıtın ise bu süreci bizzat yaşayan azınlıklar tarafından dile getirildiğini vurgulamakta yarar var.

Bu kararın gerekçelerine ilişkin herhangi bir belge, veri, arşiv yok. Dolayısıyla bu üç olasılıktan birine inanmaktan başkaca çare kalmıyor. Ancak daha sonraki gelişmeler de dikkate alındığında, bu olasılıklar içinde birinci ve ikinci seçeneklerin bir arada düşünülmesi daha anlamlı gibi gözüküyor.

Nazilerin hazırladığı Avrupa Yahudi haritasında 55 000 nüfusuyla Türkiye'yi de işaretlediği, hatta bu cemaatten önde gelen isimlere ilişkin istihbarat çalışması yaptığı biliniyor. Ancak Türk siyasetçilerin, Nazilerden gelen böylesi bir talebi yerine getirdiklerine ilişkin hiçbir veri yok.

Ancak söylenceler ve korkular var. O dönemde bu korkuları besleyen en önemli sembol ise "Balat Fırınları" olarak anılan tesislerdi. Ülkede azınlıkların hor görüldüğü, antisemit havanın ağırlaştığı, Varlık Vergisi, "Yirmi Kura İhtiyatlar" uygulamalarının yaşandığı, "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarıyla azınlıkların terörize edildiği o günlerde özellikle Yahudiler arasında korkuyu besleyen, bu fırınlara ilişkin söylentilerdi.[21]

"Yahudileri yakmak için" fırınların hazırlandığı söylentileri salt İstanbul'da değil, İzmir'de de yaygındı. Kimi Yahudi tarihçiler, İzmir'de Karataş semti ve Bahribaba Parkı'nda kurulan iki binanın Yahudilerin yakılması amacıyla hazırlandığını ancak sonraları –başka amaçlarla da olsa– hiç kullanılmadığını belirtirler.

İstanbul'da ise Yahudi cemaatine ait Or Hayim Hastanesi'nin bitişiğindeki Et ve Balık Kurumu'na ait arazi üzerinde inşa edilen binanın, Yahudileri yakmak için hazırlandığı iddia edildi. Bu iddia sahiplerine göre, binadaki duşlarla teçhiz edilmiş modern hamam ve yüksek bacalar bunun kanıtıydı. Bacalara konan

21. R. Bali, a.g.m., *Tarih ve Toplum*, 1998, sayı 180.

kafesler yakılacak Yahudilerin deri parçalarının havaya karışmaması içindi. Ancak fırınlarda kullanılacak imha teçhizatı İstanbul'a getirilemediği için bu tesisler kullanılamamıştı.

1947 yılında tek parti döneminin havasını anlatan bir raporda da bu fırınlardan söz edildi. İsrail'de Merkezi Siyonist Arşivi'nde bulunan bu rapora göre, Türkiye Yahudi vatandaşları imha etmek için fırınlar hazırlamıştı. Savaş bitince de bu fırınların ekmek fırınları olduğu açıklanmıştı.[22]

Bu söylentilere inanan 345 Yahudi vatandaş kiraladıkları bir tekneyle Türkiye'den Filistin'e kaçmak için yola çıktı. Ancak tekne henüz Marmara'da yol alırken battı ve bu Yahudi vatandaşların tamamı boğularak öldü.[23]

Bu tezin en zayıf yanı ise şuydu: Resmi ideolojisinde Yahudileri ortadan kaldırmayı bir devlet politikası haline getiren Naziler bile imha kamplarını kuş uçmaz kervan geçmez bölgelerde inşa etmişti. Oysa İstanbul'daki bu kamp âdeta şehrin ortasındaydı. Türkiye böylesi bir aleni vahşeti kentin ortasında nasıl uygulayacaktı?

Ancak korku dağları bekliyordu. Uygulanan kimi politikalar da bu korkuyu besler nitelikteydi. 4 mayıs 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın emriyle Anadolu Ajansı'nda çalışan 26 Musevi personelin işine son verildi.[24]

Bu kişilerin Türk basınını bilgilendiren ve haber servisi yapan böylesi kilit bir kurumda çalışmasından Almanya'nın rahatsız olduğunu bildirmesi üzerine işten atıldıkları görüşü hâkimdi.

Daha önemlisi ilk kez Yahudilere dönük polisiye tedbirler alınmaya başlandı:

> Altı Musevi genç, Yahudiliği yaymak suçuyla yargılanmaktadır. Kardeşlik Kulübü üyesi olan bu gençlerin evlerinde yapılan aramada bulunan 700 kitaptan 7'si Siyonizm hakkında bulunuyor.[25]

Refik Saydam hükümeti sonrasında, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Şükrü Saracoğlu'nun, başbakan olarak TBMM'de yaptığı ilk konuşma, önceki politikaların devam edeceğini ilan ediyordu:

22. R. Bali, a.g.m.

23. A. Mahrad, a.g.m. Derleyen: Cemil Koçak.

24. J. Glasneck, a.g.e., s. 26.

25. *Cumhuriyet*, 10.3.1942.

Biz Türk'üz, Türkçü'yüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.[26]

Saracoğlu'ndan hemen sonra kürsüye çıkan Antalya Milletvekili Rasih Kaplan ise yaptığı konuşmada "Türkleri rencide edenleri" uyarıyordu:

Bazı unsurlar pek arsızca hareket ederek Türk milletinin diline hürmet etmiyorlar. Evlerinde istedikleri dili konuşabilirler. Fakat umumi yerlerde bir kısım Türk vatandaşının konuştuğu dil Türkçe değildir.

Ey vatandaş!

Eğer Türk vatandaşı isen Türk diline saygı göster. Karşındaki Türkleri de rencide etme.[27]

Aradan dört yıl geçtikten sonra Sabri Toprak'ın önerisi bu kez Meclis'te bir başka milletvekilinin konuşmasıyla yankılanıyordu. Rasih Kaplan'ın konuşması sonrasında Irkçı-Turancı akımlar tarafından "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyası başlatıldı. Azınlıkların yaşadığı semtlere giden Irkçı-Turancı militanlar bu kampanya çerçevesinde sözlü ve fiziki tacizlerde bulunuyorlardı.

Devletin antisemit uygulamalarına ilişkin bir başka çarpıcı örnek ise yine dört yıl önce Sabri Toprak tarafından verilen yasa önerisinin diğer maddesini hatırlatıyordu.

Nazi işgali altındaki topaklardan kaçan 761 Romanyalı Yahudi'yi taşıyan 8 mürettebatlı "Struma" adlı gemi 15 aralık 1941'de İstanbul açıklarına geldi ve Boğazlar'dan geçiş izni istedi. Gemi arızalıydı ve yola devam etmesi güç görünüyordu. Bu geminin yolcularına iki ay kadar sonra 24 şubat 1942'de verilen yanıt olumsuzdu. Bu süre boyunca İstanbul limanında ve açıkta bekleyen geminin yolcuları arasında dizanteri ve açlık yaygındı. Geminin yolcularıyla birlikte Romanya'ya iadesine karar verilmişti.

Ancak gemi Karadeniz'e açılır açılmaz batırıldı. David Stoilar adındaki bir yolcu dışında bütün yolcular ve mürettebat öldü. Ölenlerin toplam sayısı 769'du.[28]

Gözler Türkiye'ye dönmüştü. Yahudilerin kara yoluyla Filis-

26. *Akşam*, 6.8.1942.

27. Akşam, 6.8.1942.

28. B. Gökay, a.g.m.

tin'e gönderilmesi taleplerini de reddeden Refik Saydam hükümetinin olayla ilgili "vicdan muhasebesi" neydi? Geminin batırılmasından tam yirmi dört saat sonra Başbakan Refik Saydam şu açıklamayı yapıyordu:

> Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara mekân olamaz.[29]

Antisemit eğilimler salt bürokrasiye özgü bir anlayış değildi. Bu dönemde "aydınların" da CHP'nin resmi ideolojisi doğrultusunda, halkı yönlendirdikleri söylenebilir. Aydınlar arasında sonraki yıllarda anılarını yazanların, "anmaktan" kaçındıkları yaygın bir antisemitizm ve milliyetçi duyguların körüklenmesi söz konusuydu. Örneğin, Struma olayından altı ay kadar önce Yaşar Nabi, Nazi rejiminden kaçan Yahudileri Türkiye'de istemediğini ilan ediyordu:

> ... üzerinde yaşadıkları yabancı topraklarda, ayrı milliyete mensup insanların, aralarında birleşerek yalnız milli dil ve hislerini idame ile kalmayıp mensup oldukları milletin mukadderatına karşı yakın bir alaka göstermekte devam etmeleri, her memleket için bu neviden göçmenleri arzu edilmez insanlar haline getirmiştir...
>
> Türkiye'de bir azlık tehlikesi mevcut değildir. Memleketimizde yalnız İstanbul'a inhisar eden ve üç ayrı milliyete mensup bir azlık kütlesinin müşterek yekûnu, bu şehirdeki Türk nüfusunun kahir bir ekseriyet teşkil etmesine mâni olmayacak miktardadır. Buna rağmen yabancı kandan azlıklardan çok çekmiş olan Türk milleti yeniden vatanına başka ırktan insanların getirilmesine tabiidir ki müsamaha edemez.[30]

Dönemin aydınlarının Türkiye'de yaşayan azınlıklara karşı hoşgörüsüz ve kaba bir dil kullanmalarının yanı sıra, bir kısmının da Nazilere sempati duyan eğilimleri birleştiğinde ortaya azınlıklar açısından kaygı verici bir bileşim çıkıyordu.

Örneğin, 21 haziran 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "özgürlüğü için silaha sarıldığını haykıran Almanya"dan söz ediliyor. Aynı yıl 19 ağustosta "Almanya 1942" adlı yazı dizisiyle "yazar" Nazi Almanyası'nı olumlu bir dille "okurlarına" tanıtıyordu.[31]

Resmi ideolojiyi savunan bir başka yazar Ziyaeddin Fahri

29. *Cumhuriyet*, 25.2.1942; *Akşam*, 21.4.1942.

30. Y. Nabi, a.g.m.

31. *Cumhuriyet*, 21.6.1942 ve 19.8.1942.

29 mayıs 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Yahudilik ve Komünistlik" adlı makalesinde komünistler ile Yahudiler arasındaki "şaşırtıcı benzerliğe" dikkati çekiyordu:

> Şöyle ki, milli vahdet peşinde koşan, milli şuurunu arayan ve kendisine gelmek isteyen, siyasi iktisadi menfaatlerini korumak isteyen cemiyetler içinde bulunan Yahudiler, gayet tabii olarak bu koşuş ve arayıştan memnun olmazlar. O zaman kurtuluş yolu, bu milli şuur gerginliğini azaltacak içtimai ve siyasi doktrinlere intisap etmekten ibaret olacaktır.

Yahudiler üzerine yapılan bu yorumlarla da yetinmeyen kimi yazarlar, Türklerin ırksal kökenlerini 600 yıl önceki kaynaklarda arayarak, Türklerin sınır komşularının da Türk olduklarını kanıtlamaya çalışmaktaydı. Örneğin İsmail Hami Danişmend, Türkleri üç sınıfa ayırıyor, Turani, İrani ve Yunanilerin hepsinin Türk neslinden olduğunu iddia ediyordu. Danişmend, altı yüzyıl önceki bir kaynakta şunların yazıldığını belirtiyordu:

> Pes meydandadır ki Rum Yunan'ın oğludur. Yunan Türk'ün oğlu. Türk Yafes'in büyük oğludur. Nitekim Rum ibni Yunan, ibni Türk, ibni Yafes'tir. Bunların meskeni kara derya kıyılarında iki deryanın birleştiği yere kadar ki garp ucu halis-i Traksa'dır.

Yazar bu "kaynaktan" yola çıkarak şu saptamada bulunuyordu:

> Herhalde altı asırlık telakki tarzının bizim için ifade edebileceği en mühim mana "Hint-Avrupa grubu" ailesinde Türk ırkının ana soy sayılmasıdır.[32]

Dönemin basını da şovenist ve antisemit havanın oluşmasında çok önemli bir konuma sahipti. Örneğin, 31 mart 1942'de, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından başlatılan bir kampanyayla on beş gün içinde tam beş kere Mısırçarşısı'na dikilen laleler haber konusu yapılıyordu. Gazete, lalelerin milli gelenek ve göreneklere ters düştüğü için sökülmesini istemekteydi. Zira laleler "haça benziyordu". Tabii bu kampanyaya diğer gazetelerin de katıldığını ve sonuçta lalelerin bulundukları yerlerden söküldüğünü belirtmeye gerek yok![33]

32. *Cumhuriyet*, 13.1.1942.

33. *Cumhuriyet*, 31.3.1942, 2.4.1942, 3.4.1942, 11.4.1942 ve 16.4.1942.

Aşağıda basının habercilik anlayışından örnekler verilmiştir:

– İki Yahudi ticarethanesi sahipleri Milli Korunma Mahkemesi'ne verildi. (*Cumhuriyet*, 14 ağustos 1942)

– Arkadaşının cebinden 37 TL çalan Ermeni 1 ay hapse mahkûm oldu. (*Cumhuriyet*, 17 ağustos 1942)

– Anadolu tüccarının şikâyetiyle ihtikâr suçundan Yahudi tevkif edildi. (*Cumhuriyet*, 29 ağustos 1942)

– İki Yahudi çocuğu Hava Kurumu için toplanan rozet paralarını çaldılar. (*Cumhuriyet*, 31 ağustos 1942)

– Bir Yahudi firması mahkemeye verildi. (*Cumhuriyet*, 30 eylül 1942)

Haber örneklerinde dikkati çeken nokta, azınlıklara mensup vatandaşların yasadışı olaylarda etnik kökenlerinin ön plana çıkarılmasıydı.

Bu döneme damgasını vuran azınlık karşıtlığı, gıdasını hiç kuşkusuz CHP'nin o yıllardaki ideolojik tercihlerinden alıyordu. Bu tercihlerin ekseninde "Türk milli kimliğinin oluş(turul)ması" amacı vardı.

İşte bu çerçevede Varlık Vergisi'nin uygulandığı dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin azınlıklardan sorumlu 9. Büro'su bir rapor hazırladı. Bu rapor dönemin ruh halini yansıtan, siyasi ve bürokratik kadroların gayrimüslimlere bakışını en iyi şekilde ifade eden bir metindi.[34]

Raporda Türk milliyetçiliği, "Tek dil konuşan, kültür ve ülkü birliğiyle birbirlerine bağlı bulunan yurttaşlardan mürekkep siyası ve içtimai bir bütün meydana getirmek, yani vatan içinde anadili tek bir millet yaratmak" olarak tanımlanıyordu.

Böyle bir millet yaratmanın tahakkuk yolu ise son derece açık biçimde ortaya konuyordu:

"Bu memlekette her şerefin ve nimetin Türkçe ve kendisini Türk hissederek, Türkçülük'ten başka hiçbir kavmiyete bağlılık göstermeyenlere has olduğunun tam bir şuurla nakşedilmesi..."

Resmi ideolojinin azınlıklara bakışı tam da buydu. Yani sadece "Türkçe konuşanlar ve kendini Türk hissedenler" ve de "başka hiçbir kavme bağlı olmayanlar" şereften ve nimetten pay alacaklardı.

Rapora göre azınlıklar, Türk milliyetçiliğinin ve CHP programının arz ettiği dil, kültür ve ülkü birliğinden uzaktı. Daha önemlisi gayrimüslimler, "beşinci kol faaliyeti" içindeydi:

34. Raporu gün ışığına değerli araştırmacı Faik Bulut çıkardı. Rapordan yapılan alıntılar bu çalışmadan yapılmıştır. Raporun tamamı için bkz. F. Bulut, a.g.e.

"Memleketin asıl unsurunu teşkil eden milletle kaynaşmamış ve sadakat göstermemişlerdir. Ve çok vakit hareketleri hıyanet halinden çıkmamıştır."

Raporda azınlıklarla ilgili şu görüşlere yer veriliyor:

Ermeniler: "Anadolu'da yavaş yavaş çöreklenerek küçük cemaatler haline gelmektedirler. Politik herhangi bir tesirle nüfuslarını artırmaya çalışıyorlar. Ermeniler öncelikle Anadolu'dan 'temizlenerek' İstanbul'a nakledilmelidir. Böylece nüfus artışları kontrol altına alınabilir."

Rapor, tarihsel deneyimlerin ışığında İstanbul'a gönderilmeleri seçeneğine bir "gerekçe" daha ekliyor:

"Bu suretle hem çoğalmalarının önüne geçilmiş, hem de yarın bu mesele halledilirken, topluca hal imkânı hazırlanmış olur."

Rapora göre, Ermeniler asimile edilemeyecek bir gruptu. Dolayısıyla nüfus mübadelesine tâbi tutulmaları ya da başka ülkelere göçlerinin kolaylaştırılması ve böylece sayılarının azaltılması öneriliyordu.

Rumlar: Rumların artık bir tehlike arz etmediğini belirten raporda, asıl önlem alınması gereken yer olarak İstanbul gösteriliyordu. Hedef belliydi:

"Bu hususta söylenecek tek söz, İstanbul fethinin 500. yıldönümüne kadar İstanbul'u tek Rum'suz hale getirmek..."

Yahudiler: Rapor dönemin antisemit havasını yansıtan bir Yahudi tanımı yapıyor:

"İki bin yıldan beri vatan ve toprak bağlılığı gibi bir millete yüksek gurur ve şeref veren hislerden mahrum yaşayan Yahudi, dünyada para kuvvetini kendisine tek hedef bilmiştir."

Rapor, Türkiye'deki Yahudi nüfusun da "azaltılması" gerektiği görüşündeydi:

"Evvela bunların dışarıdan gelme suretiyle memlekette çoğalmalarına müsaade etmemek, imkân bulundukça memleketten çıkmalarında her türlü kolaylığı göstermek suretiyle, mevcutlarını azaltmak ve iktisadi menfaat kaynaklarından bunları uzaklaştırmak için devlet teşebbüslerinde ve taahhütlerinde yer vermemek..."

Rapor böyle uzayıp gidiyor. Cumhuriyet dönemi azınlık politikalarını bu raporun ışığında incelediğimizde raporun öneri ve öngörülerinin önemli ölçüde gerçekleştiği dikkati çekiyor.[35]

35. Bu raporun kapsamlı değerlendirmesi için bkz. R. Akar, a.g.m. (1998).

c) Irkçı bir politika: Varlık Vergisi

Yukarıdaki bölümde Varlık Vergisi'ne gelinceye kadar Cumhuriyet yöneticilerinin, aydınlarının azınlıklara bakışını ve azınlıklarla ilgili geliştirdikleri politikaların kilometre taşlarını sıralamaya çalıştık.

Bu çabamızdaki asli amaç, Varlık Vergisi'nin münferit, konjonktürel bir istisna olmadığını göstermekti. Azınlıklar "dili, kültürü ve ülküsü" tek olan bir toplum projesinin dışında kalıyordu. Dolayısıyla onların nicel ve nitel etkilerinin azaltılması kimi Cumhuriyet yöneticilerinin stratejik öncelikleri arasında yer alıyordu.

Şimdi bu çerçevede Ankara'daki bürokratik-elit kadrolarla âdeta iç içe geçmiş bulunan basının/aydınların Varlık Vergisi'ni değerlendirmelerine bakabiliriz.

Varlık Vergisi'ni ödeyecek olanların listelerinin asılmasıyla, verginin azınlıklara yönelik bir uygulama olduğunun anlaşılması üzerine yazar A. Hamdi Başar, Varlık Vergisi'ni şöyle savunmaktaydı:

> Varlık Vergisi hiçbir itiraz hakkı tanımıyor. Herkesten müsavi vergi almıyor. Böyle gayri adilane vergi olur mu diyenlere, dine ilme inanan bir adam sıfatı ile söylüyorum. Dünya yüzünde ve bütün tarih boyunca bundan daha adilane vergi olmamıştır. Musa Peygamber'in emrettiği fakat kavmine tatbik ettiremediği içtimai adaleti biz Varlık Vergimizle temin etmiş oluyoruz...
>
> Bugün bütün dünya Yahudiliği'nin, Musa'nın ve Tevrat'ın büyük esaslarını kavrayış hamlesine yaratmasını dilerim. Aksi takdirde bu kavmin felaketi önlenemeyecektir.[36]

O dönemde vergiyi azınlıklarla bir "rövanş" gibi gören bir başka yazı ise Refik Halit Karay'a aitti:

> Bazı güzel duygular vardır: Aza kanaat, vatana sevgi, kanuna itaat, yoksula yardım, açа merhamet, halk derdine ortaklık... Bunlardan zerre kadar nasibini almayan sendin, sizdiniz!
>
> .....
>
> Dört yıldır bazen için için, bazı kere bıyık altından, çok kere de katıla katıla gülüyordunuz. Dört yıldır gülen sendin, sizdiniz! Şimdi benim, biziz![37]

36. *Cumhuriyet*, 21.12.1942.

37. *Tasvir-i Efkâr*'dan (24.1.1943) aktaran A. Aktar, a.g.m. (1996).

Peyami Safa ise bu "biz" ve "ötekiler" ayrımına sınıfsal bir içerik kazandırmaya çalışıyordu:

> Yirmi seneden beri, Cumhuriyet hükümeti Türkiye'de azlıklarla öz Türk unsuru arasında hiçbir fark gözetmemiştir. Bir fark varsa bu sizin lehinizedir. Daha fazla kazanırsınız, daha rahat yaşarsınız. İstanbul'un en gözde semtlerinde azlıklar oturur. Boğaz'ın Anadolu kıyısı öz Türk unsurunu barındıran bir harabe, Rumeli kıyısı azlıklarla dolu bir mamuredir. Büyükada'da Yat Kulübü ve bütün oteller, Yalova'da Otel Termal, Suadiye plaj ve gazinoları, İstanbul'un en lüks mahalleleri ve apartmanları yüzde 80, azlıklarla dolup taşar. Dünyanın hiçbir yerinde böyle zenginlik ve bahtiyarlık nispeti göremezsiniz. Kendinizle bizim aramızda fark yaratan yine sizlersiniz. Türkiye'de azlıklar şiveleriyle bizden ayrılırlar. Çünkü zora gelmeyince Türkçe öğrenmek istememişlerdir. Azlık okullarındaki Türkçe öğretimlerine rağmen Türkçe öğrenmemekte, hele umumi yerlerde Türkçe konuşmamakta ayak direyenler az mı?[38]

Bu noktada Varlık Vergisi'nin "gösterişçi tüketimi vergilendirmesi" yaklaşımını biraz daha açmak gerekiyor.

Ayhan Aktar tarafından yapılan analizde gayrimüslimler arasında aynı işi yapan ve aynı servete sahip olan azınlıkların bile birbirlerinden çok farklı biçimde vergilendirildiği ortaya konuyor. Aktar, bu ayrımı şöyle değerlendiriyor:

> Milli şef rejiminin ve solidarist korporatist dünya görüşünün en hassas olduğu mesele, tüketim faaliyeti üzerinde yükselen toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkardığı farklı yaşam tarzlarıdır.[39]

Tek parti yöneticileri "gösterişçi tüketim" ile sınıfsal düzey ve statülerin ortaya konmasından rahatsız oluyordu. Bunun en basit şekli olan "gece yaşamı" ya da "Büyükada'da tatile gitmek" bile hoş görülemeyecek aşırılıklar olarak niteleniyordu. Bu tür "aşırılıklar" yapan Türk de olsa affedilmedi. Dönemin sinemacısı Cemil Filmer, sırf Abdullah Efendi Lokantası'nda yemek yediği için 125 000 TL Varlık Vergisi'yle cezalandırıldığına inanıyordu.[40]

Kereste tüccarı Parseh Gevrekyan ise o yılların gözde oyun-

38. *Tasvir-i Efkâr*'dan (29.12.1942) aktaran A. Aktar, a.g.m. (1996).

39. A. Aktar, a.g.m. (1996).

40. M. Güçlü, a.g.e., s. 132.

cusu Cahide Sonku'yla yaşadığı aşk öyküsünden ötürü soluğu Aşkale'de aldığı görüşündeydi. (Bkz. Ek 1)

Bütün bu sınıfsal "kıskançlık" argümanlarına karşın, sonraki yıllarda Varlık Vergisi'yle ilgili araştırmalar yapan pek çok yazar, verginin "ırkçı" bir karakter taşıdığı konusunda ortak bir görüş birliğine sahiptir.[41]

Hatta kimi "soldan" eleştirilerde bu dönem "milli şefin faşist diktatörlüğü" olarak anılmaktadır.[42]

Varlık Vergisi'nin uygulama sürecinde de benzer iddiaların ortaya atıldığı görülüyor. Örneğin, Sabiha Sertel, Varlık Vergisi'nin gazete başyazarlarına tanıtıldığı toplantıda, bir yazarın azınlıkların daha fazla vergilendirileceği ve ayrımcılık yapılacağına ilişkin rivayetleri hatırlatması ve rahatsızlığını dile getirmesi üzerine, Başbakan Saracoğlu'nun, "Kanun önünde vatandaşları birbirinden ayırmayız. Büyük servetler en çok kimin elinde ise, onlar daha çok verecekler" açıklamasını yaptığını anlatıyor.[43] Ancak uygulama bütünüyle farklıydı. Saracoğlu bu kez de Ahmet Emin Yalman'a "din, içtihat, kan, asıl ve nesep, ırk diye bir ayrım yapılmadığını" söylemek gereği duyuyordu.[44]

Oysa "kan, nesep, ırk" ayrımı doludizgin devam ediyordu. Azınlıkların vergilendirilmesinde "tarihi çelişkiler" dahil birçok etken göz önüne alınıyordu.

Örneğin, İstanbul'daki komisyonlarda görev alan CHP'li eski İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nda bitmeyen hesapları için Varlık Vergisi'ni beklemişti. Komisyon, "Taşnakların başıdır" diye, Kadıköylü Aşador'un vergisini dört misline, tam 400 000 liraya çıkarıyordu.[45]

41. F. Ökte, a.g.e., s. 39; C. Koçak, a.g.e., s. 371; Lewis-Lütem, a.g.m.; K. Boratav, a.g.e., s. 264; F. Neumark, a.g.e., s. 145; Ç. Yetkin, a.g.e., s. 213; T. Timur, a.g.e., s. 213; N. Nadi, a.g.e., s. 235; A. Yücekök, a.g.e., s. 244; M. Singer, a.g.e., s. 15; Z. Y. Hearslag, a.g.e., s. 26; B. Lewis, a.g.e., s. 301.

42. D. Perinçek, a.g.e., s. 89. Perinçek, o yıllarda Komintern üyesi Şefik Hüsnü'nün bu kuruluşa yazdığı 1942 tarihli raporda, Varlık Vergisi'ni "Milli azınlıklara karşı soygun kanunu olarak nitelediğini ve böylece Saracoğlu'nun ırkçı-faşist yüzünün sırıttığını" söylüyor. Ancak ne gariptir ki Perinçek'in bu çalışmasının üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra, aynı siyasi görüşün/geleneğin önde gelen ideologlarından Ferit İlsever bu kez. Varlık Vergisi'ni sömürücülere ve emperyalizmin işbirlikçilerine karşı bir iktisat politikası olarak niteleyebiliyor. Bu çelişki, söz konusu siyasi görüşün temsilcilerinin çözmesi gereken bir "sorundur". *Aydınlık* dergisi, 1 şubat 1998.

43. S. Sertel, a.g.e., s. 257-260.

44. A. E. Yalman, a.g.e., s. 378.

45. F. Ökte, a.g.e., s. 94.

Müslüman Türklere oranla Rumlardan yüzde 156, Yahudilerden yüzde 179, Ermenilerden yüzde 232 oranında vergi istenmişti.[46]

Azınlıklar ise yapılan ayrımcılığı, yaşadıkları haksızlığı hicvediyor, aralarında fıkralar anlatıyorlardı. Fıkralarda "Türk kavminden dışlananların/cezalandırılanların" sitemleri vardı:

"– Mişon sen ne verdin?
– 9 575,67 kuruş.
– Yorgo, sen ne verdin?
– 15 487,98 kuruş.
– İyi paradır, iyi paradır. Agop sen ne verdin?
– 21 332,15 kuruş.
– İyi paradır, iyi paradır. Mehmet efendi sen ne verdin?
– 2,18 kuruş.
Salamon ellerini havaya kaldırmış:
– Ey büyük Atatürk, sen ne güzel söylemişsin, 'Ne mutlu Türküm diyene' diye..."[47]

Türkiye'de "azınlık" olmak, "öteki" olmak yani dışlanmak... Bu, salt Varlık Vergisi'yle ortaya çıkan bir ruh halini anlatmıyordu. Diş Hekimi Eli Şaul yaşadığı ayrımcılığı şöyle dile getiriyordu:

> Gayrimüslim bir Türk, yani dini Musevi veya Hıristiyan olan bir insan ne yaparsa yapsın, isterse ağzıyla kuş tutsun, yine bir Türk addedilmez. Sebep ne olursa olsun, hakikat meydandadır. İstediği kadar vergi verir. Kızılay, Tayyare Cemiyeti'ne vs. aza olur. Teberrularda bulunur. Türk mekteplerinde Türk kültürü alır, fakat yine nafile. Fark daima vardır... Neden? Çünkü bunlar alt tarafı gayrimüslim, doğru tabirle, bunlar gâvurlardır. En medeni ve en okumuş bir arkadaşım bile günün birinde hiç ümit etmediğim bir zamanda aslen Türk olmadığımı yüzüme fırlatmaktan çekinmez. Çekinmez çünkü bunu erkekliğin ve milliyetçiliğin esasından sayar. En samimi arkadaşım beni methederken, "Bu bildiğin Yahudilerden değildir" (der). Hiçbir zaman Türklüğümü kabul etmez.

Bu uzun alıntıyla "öteki" olmayı nasıl hissettiğini anlatan Eli Şaul bu anılarını tam da Varlık Vergisi'nin uygulandığı günlerde askerlik görevini yaptığı Ağrı'da kaleme almıştı.

Şaul'un satırlarında, etnik kökenin bile küfür olarak zikredildiği o günlerin ağırlığını hissetmek mümkün. Devam ediyoruz:

46. Bir İngiliz işadamının hazırladığı ve İngiliz Konsolosluğu aracılığıyla Londra'ya iletilen rapordan aktaran A. Alexis, a.g.e., s. 217 ve J. Glasneck, a.g.e., s. 270.

47. B. Üsdiken, a.g.m.

Türkiye'ye gelen bir yabancının, Türk addedilebilmek için evvela dinini, sonra da ismini değiştirmesi lazımdır. Yoksa Türk addedilmek için 450 sene bile kâfi gelmediği meydandadır. Türkiye'de yaşayan Rum ve Ermenilerin vaziyeti de aynıdır, yani onlar da yabancı yani gâvurdur. Ancak bu gâvur lisanı, resmi olmayıp halk lisanıdır. Resmi lisan, ya ekalliyet ya azınlık der... Türkiye'de Yahudi bizim kaba ismimizdir. Bizi methetmek veya fena niyet olmazsa, Musevi kelimesi kullanılır. Mesela: "İstanbul Musevileri Erzincan felaketzedeleri için bilmem şu kadar teberruda bulundular..." Hırsızlıktan, yankesicilikten bahsedilince hemen Yahudi oluruz: "Bir muhtekir Yahudi yakalandı..." Yahudi bizde âdeta küfürdür. Bir münakaşada haklı çıkmak üzeresin. Biri, "Sus ulan Yahudi!" diye bağırdı mı, iflahın kesilir. Münakaşayı kesersin çünkü en zayıf yerinden vuruldun. Evet, Yahudi'sin veya Ermeni'sin...[48]

Türkiye'de azınlık olmayı veciz bir biçimde anlatan Eli Şaul yanılıyordu (!), zira Türk addedilmek için dinini ve ismini değiştirmek de fayda etmiyordu. Vergilendirilen azınlıklara ek olarak, XVII. yüzyılda Sabetay Sevi'yi Mesih olarak gören ve Musevilikten, Müslümanlığa dönen bu nedenle de "dönme" diye tanımlananlar da yüksek oranda vergiye tâbi tutulmuşlardı. Varlık Vergisi sürecinde "D" grubu olarak fişlenen bu cemaat, Müslümanlığa geçmiş olmasına karşın –dönemin yöneticileri tarafından– etnik karakterlerini koruyan, kendi ritüelleri olan ve bu yanıyla da Müslümanlarla ilişki kurmaya yanaşmayan, "gizemli" bir çevre olarak algılandı. Nüfus cüzdanlarındaki Müslüman hanesi, dönmelerin de Varlık Vergisi kurbanları arasına girmesini önleyemedi.[49]

Kendilerini tamamıyla Türk addeden Sabetaycı aileler "D" sınıfı altında belirlenmişler; Bezmenler, Atabekler, Dilberler gibi bilinen aileler korkunç parasal miktarlar ödemek durumunda bırakılmışlardır.[50]

Varlık Vergisi özellikle Müttefiklerden yana ülkelerde sert tepkilere yol açıyor, yabancı basında sık sık Varlık Vergisi ile Nazi Almanyası'nın politikaları karşılaştırılıyordu. Bir yandan Naziler cephelerde geriliyor, bir yandan da Ankara hükümeti cansipara-

48. E. Şaul, a.g.e., s. 109-115.

49. B. Lewis, a.g.e., s. 297; Z. Sertel, a.g.e., s. 81. Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. I. Zorlu, (1998).

50. I. Zorlu, a.g.e., s. 132.

ne Varlık Vergisi cephesini takviye ediyordu. Saracoğlu eleştirilere karşı düzenlediği basın toplantısında, hükümetin kararlılığını vurgulamaktaydı:

> Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddet ile tatbik edilecektir.[51]

Azınlıkları "misafir" olarak değerlendiren bir başka isim de Ahmet Emin Yalman'dı:

> Eskiden beri bu yurtta gizli bir inhisar ve imtiyaz ananeleri kuran, vergilerden kaçan, yalnız istifadesi olduğu zaman Türk vatandaşı olduğunu hatırlayan bazı muhitler var...
>
> Biz yarım vatandaş istemiyoruz. Ya hep, ya hiç... Yalnız nimet için vatandaş, külfet için yabancı ve düşman olan unsurlardan bu memlekete hayır gelmez. Kapitülasyon devrinin yarattığı Levanten muhiti bütün kötülükleri olduğu gibi devam ettirmek istediler... Varlık Vergisi'nin saiki falan ve filan gruba karşı düşmanlık, din, ırk ve kan tarafından ileri gelmiş taassup değildir. Sadece Türk vatandaşı sıfatını taşıdıkları veya topraklarımızda misafir gibi yaşayarak geçindikleri halde bu yurda karşı saygı hissi ve borç duygusu beslemeyenleri kuvvetli bir ikazdan ibarettir.[52]

Başbakan Saracoğlu'nun basın toplantısını düzenlediği gün Varlık Vergisi'nin, yüzde 2 cezalı, son ödeme süresi de bitmişti. Yani sırada haciz ve zorunlu çalışma mükellefiyeti vardı. Ancak süregelen tepkiler sonucunda başbakan, bir kez daha hükümeti savundu. Politik tercihlerini açıkça ifade etmeyi de unutmadı:

> Çatlak seslere göre güya bu vergiyi biz azlıkları ezmek için koymuşuz. Bu adi ve çirkin bir iftiradır...
>
> .....
>
> Bütün dünyanın bilmesi gereken dört hakikatten ilki, Türk'üz, Türkçü'yüz ve her gün biraz daha Türkçü olacağız.[53]

51. *Cumhuriyet*, 21.1.1943.

52. *Vatan*, 9.2.1943.

53. *Cumhuriyet*, 15.6.1943. Saracoğlu'nun CHP kurultay konuşmasından.

Bu konuşmayı yorumlayan yazar Necmettin Sadak'a göre Varlık Vergisi'yle hedeflenen açıktı:

> Bu verginin gayesini Başvekil Saracoğlu, iki kelime ile ifade ediyor, "gayemiz Türk'ün refahıdır".[54]

Ancak çalışma kampları ve gayrimüslimlere dönük haciz ve icra takipleri kamu vicdanında soru işaretlerine neden oluyordu. Kamuoyunda Varlık Vergisi'yle ilgili tartışmalar ve uygulamanın kendisi, hükümeti ve basını giderek savunma konumuna getirmişti. Yani verginin çıkarıldığı ilk günlerdeki coşku, yerini Varlık Vergisi'nin azınlıkları hedeflemediği şeklindeki yazı ve demeçlere bırakmıştı:

> Bu vergi bir sınıfı ezme amacı taşımamaktadır... Ekalliyet dediğimiz kısmın adaletsizliğe uğradığı söylenemez. Çünkü bunlara tahmil edilen vergi 100 milyon TL kadardır... Memlekette müsavi haklara sahip olan ekalliyetin, memleketin müdafaası hususunda kendilerine düşen mükellefiyeti iyi niyetle ifa etmemeleri doğru değildir.[55]

Saracoğlu'nun parti kurultay konuşmasından iki gün sonra gazetelerde yayımlanan bir haber dikkat çekiciydi: "Varlık Vergisi temmuza kadar tasfiye olacak."[56]

Ancak tasfiye bu gazete haberinden yaklaşık dokuz ay sonra gerçekleşecekti. Gazetenin, bu haberini o günlerde Varlık Vergisi'ne karşı tepkileri hafifletmek için yayımladığı düşünülebilir.

d) Türkleş(tiril)en ekonomi

Varlık Vergisi'nin "resmi" gerekçeleri dışındaki amaçlarından biri de piyasadaki Türk müteşebbislerin etkinliğinin artmasını sağlamaktı. Varlık Vergisi'nin kanunlaşması öncesine bakıldığında azınlık tüccarların ekonominin dış ticaret (ithalat-ihracat) ve iaşe alanlarında etkin oldukları görülüyordu:

> Bütün önemli işlerin onların (azınlıkların -R.A.) elinde oluşu, ithal mallarının karaborsa olup hayat pahalılığını önemli derece artırmış idi... Yabancı firmalar, kısmen de yabancı memleketlerle olan

54. *Akşam*, 25.12.1942. Saracoğlu'nun Tasarruf Haftası nedeniyle yaptığı konuşma.

55. *Cumhuriyet*, 25.10.1943. Saracoğlu'nun Yunan *Metapolitefsis* gazetesine verdiği demeç.

56. *Cumhuriyet*, 17.6.1943.

ticaretin yalnız azınlık grupları tarafından yapıldığı Osmanlı İmparatorluğu günlerinden gelen bir âdete uyarak, azınlık firmaları ile iş görmeyi tercih ediyorlardı. Azınlık firmaları ise Türklere ait müesseselerin doğru dürüst iş görmeye ehil olmadığını ilan ediyor, yabancı firmalarla iş görmeyi tekellerinde tutmaya çalışıyorlardı.[57]

Özellikle ithalat ve ihracat sektörlerinde tarihi/geleneksel etkinlikleri nedeniyle fiyat artışları, karaborsa ve ihtikâr gibi ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen sorunlarda ister istemez tepkiyi bu gruplar topluyordu:

Savaştan en büyük kârı iki grup sağlamıştı. Tarım fiyatlarının yükselmesinden muazzam kazanç sağlayan büyük çiftçiler ve hem Türkiye ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de zaruri ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek mevkide olan İstanbul tüccar ve komisyoncuları. Çiftçiler tamamen Müslüman Türklerden ibaretti. Tacirler tamamen olmamakla birlikte geniş ölçüde üç azınlık topluluğuna mensup Ermeni, Rum ve Yahudi idiler.[58]

İşte bu nedenle Varlık Vergisi'nin "azınlıkları hedeflemesi" ilk bakışta doğru gibi görülüyordu. Ancak vergi teorisinin yüzlerce yılda şekillenen genellik ilkesini hiçe sayan ayrımlar, Varlık Vergisi'ni haksız bir uygulama haline getirmişti.

Piyasadaki Türk tüccarların etkinliklerinin artırılması amacı, özellikle İstanbul'da normalin üstünde vergilendirilen gayrimüslim tüccarların malvarlıklarının tasfiye olması ya da piyasadan çekilmeleri sonucunu doğurmuştu. Örneğin, 1927'de kurulan ve ortakları arasında ağırlıklı olarak azınlıkların bulunduğu Ege Bölgesi'ndeki, Akseki Ticaret Bankası'nın 19 547 hissesinden 11 150'si Varlık Vergisi sonrasında tek başına bir Türk Müslüman tüccarın eline geçiyordu.[59]

Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkmasından bir ay kadar sonra *Tan* gazetesi yazarı Zekeriya Sertel'in aşağıdaki öngörüsü dikkat çekiciydi:

Bu verginin piyasa üzerindeki tesiri henüz anlaşılamamıştır. Fakat görünüşe göre bazı müesseselerin kapanacağına, bir kısım fabrika ve

57. K. Karpat, a.g.e., s. 105-106. Cumhuriyet öncesinde azınlıkların ticari yaşamdaki etkinlikleri için bkz. O. Nebioğlu, a.g.m.

58. B. Lewis, a.g.e., s. 296. Benzer bir yorum için bkz. T. Timur, a.g.e., s. 240.

59. M. Güçlü, a.g.e., s. 141.

atölyelerin el değiştireceğine, bazı kimselerin ticaret âlemi ile alakalarının kalmayacağına hükmedilebilir.[60]

Bu öngörü doğrulandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İzmir'de büyük şirketlerin sayısı 9 iken, Varlık Vergisi'nden sonra 41'e çıktı. Yeni kurulan şirketlerin sahipleri Müslüman Türklerdi.

Müslüman Türk burjuvazi, gayrimüslimlerin küllerinin üzerinden doğuyordu. Varlık Vergisi nedeniyle haczedildikten sonra ticaret odası deposuna devredilen 400 000 lira değerindeki porselen ve züccaciye eşyasının tamamını Türk ve Müslüman girişimciler tarafından kurulan Cam-Porselen Türk Anonim Şirketi satın aldı.[61]

Gayrimüslim yatırımcılar ise Varlık Vergisi tasfiye edildikten sonra bile isteksiz ve ürkekti. Varlık Vergisi'nin üzerinden yıllar geçtikten sonrasında, ticaret çevrelerinde ve yabancı sermayedarlar arasında yatırım yapma ve sermayelerini kullanma kararları olumsuz yönde etkilendi.[62] Zira devletin mülkiyete böylesine radikal biçimdeki müdahalesi, sermayeyi siyasal olarak güvensiz bir konuma itmişti.

Varlık Vergisi borcunu ödemek için sermayelerini kaptıran azınlıklardan en tipik örnek, kamuoyunda "Taranto-Bezmen Davası" olarak anılan olaydı. Taranto ailesinden Leon Taranto'nun Moda'daki toplama merkezine alındığı sırada, Bezmen ailesiyle ortak oldukları fabrikanın Tarantolara ait 200 hissesi Bezmen ailesi tarafından gerçek değerinin yaklaşık onda birine karşılık gelen, 400 000 liraya satın alınmıştı. Daha sonra hisselerin gerçek değerinin ödenmediği iddiasıyla açılan davayı Bezmen ailesi kazandı. Taranto ailesine göre mahkemeyi CHP'li çıkar grupları etkilemişti.[63]

Taranto ve Bezmen aileleri arasında yaklaşık on iki yıl süren bu davayı, "nihai" olarak kazanan Bezmen ailesi de Tarantoların kamuoyu oluşturmak amacıyla hazırladığı broşüre, karşı broşürle yanıt verdi. Refik Bezmen tarafından hazırlanan bu broşürde, taraflar arasında açılan yirmi üç davanın hepsinin Bezmenler tarafından kazanıldığına dikkat çekiliyordu. Broşürü hazırlayan Refik Bezmen, Tarantoların hisselerinin gerçek

60. *Tan*, 22.12.1942.

61. M. Güçlü, a.g.e., s. 141, 142.

62. K. Boratav, a.g.e., s. 204; H. Gülalp, a.g.e., s. 36; C. Koçak, a.g.e., s. 372.

63. Taranto-Bezmen davası (1951), F. Ökte, a.g.e., s. 137.

değerinden iki buçuk kat fazlasına satın alındığını ve üstelik savaş çıkması halinde fabrikanın "bombardımanlardan etkilenmesi" riskinin de yine kendileri tarafından üstlenildiğini belirtiyordu.[64]

Varlık Vergisi sonrasında, özellikle gayrimüslim girişimcilerin uzun yıllar yatırım kararlarında isteksiz oldukları görüldü.

1967'de azınlıklara mensup tekstil tüccarları arasında yapılan ampirik bir araştırma, bu savı doğrular niteliktedir.[65] Bu araştırmaya göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekstil imalatına girenler arasında gayrimüslimlerin sayısında belirgin bir düşüş görülüyordu. Gayrimüslim girişimcilerin bir kısmı yurtdışına yatırım yapmayı yeğlemişti.

Gayrimüslim girişimciler artık yeni yatırım fırsatlarına karşı –özellikle yeni ortaya çıkan Müslüman girişimcilere oranla– daha çekingendi. Bu bağlamda, Taner Timur'un "azınlıkların ellerindeki sermayeyi, kısa zamanda çok kâr getiren alanlara yatırdıkları" değerlendirmesi, araştırma bulgularıyla çelişmektedir.

Zira Clark'a göre, gayrimüslimlerin imalat sanayii içindeki payları düşmüş ve yeniden tıpkı 1920'li yılların ortalarında olduğu gibi ticarete yönelmişlerdi. Bir kısım girişimcinin de Varlık Vergisi borcunu ödemek için işyerleri satılmış/el konulmuş olduğundan, kayıplarını gidermek için karaborsacılığa girdikleri ve karaborsanın canlandığı görülmekteydi.[66]

Yani "yatırım yapmak" söz konusu değildi. Azınlık girişimciler artık yeni bir devlet müdahalesine karşı her an ülkeyi terk edecek şekilde ticaret ve para kazanma yollarını tercih ediyorlardı.

Arka sayfadaki tabloyu İkinci Dünya Savaşı öncesi azınlıkların iktisadi faaliyet alanlarına ilişkin sağlıklı veriler bulunmadığı için karşılaştırma olanağımız yok. Ancak tablodan da görüldüğü gibi azınlıkların ticaret ve hizmetler gibi alanlardaki faaliyetlerinin hiç de azımsanmayacak boyutta olduğu söylenebilir.

64. *Taranto-Bezmen Davası Münasebetiyle* (1954), s. 6-8, 30.

65. E. Clark, a.g.m. Bu araştırmada, 1966 yılı itibariyle, Türkiye'deki özel yünlü ve pamuklu fabrikalarının kapasitelerinin yüzde 75'ine sahip bulunan 70 sanayiciyle yapılan mülakatlar baz alınıyordu.

66. E. Clark, a.g.m.; F. Ökte, a.g.e., s. 225 (bkz. 34 no'lu dipnot).

Azınlıkların din ve iktisadi faaliyet kolları itibariyle nüfusu (1950 yılı)
5 000 ve daha fazla nüfuslu yerler

Dinler	*Balıkçılık ziraat ormancılık ve avcılık*	*Maden ve taş satışları sanayii*	*İmalat sanayii*	*Elektrik, gaz su ve sıhhi hizmetler*	*İnşaat sanayii*	*Ticaret Bankası sigorta, gayrimenkul satışları*	*Nakliye ambarlama ve muhaberat*	*Hizmetler*
Katolik	86	24	1 326	22	167	1 409	478	1 836
Ortodoks	1 674	18	8 732	36	1 055	5 872	526	4 418
Protestan	22	24	257	7	75	178	449	1 042
Gregoryen	376	7	815	14	763	3 296	326	2 490
Musevi	121	19	3 370	19	157	6 351	243	1 433

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1959).

Varlık Vergisi, ekonomik değişimle birlikte demografik yapıda da oldukça önemli etkilere yol açtı. Aşağıdaki tabloda Varlık Vergisi'nde en fazla ödemeyi yapan İstanbul ilindeki, 1935 ve 1950 nüfus sayımlarına göre azınlıkların nüfus yapısı karşılaştırıldı.

Tablo 26
İstanbul ilinde konuşulan dile göre nüfus

	1935	*1950*
Türkçe	692 460	827 860
Rumca	79 920	66 106
Ermenice	39 821	42 207
Musevice	26 435	28 114

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1959). Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (1959).

Tablo 27
Türkiye genelinde konuşulan dile göre nüfus yapısı

	1935	*1950*
Türkçe	13 899 073	20 947 188
Rumca	108 725	89 472
Ermenice	57 599	52 776
Musevice	42 607	35 786

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1959). Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (1959).

Görüldüğü gibi on beş yılda azınlık nüfusunda belirgin bir azalış söz konusuydu. İstanbul'da Musevi ve Ermeni nüfusunda görülen nispi artış, Anadolu'dan İstanbul'a göç edilmesi süreciyle açıklanabilir.

Yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi CHP'nin azınlıklardan sorumlu 9. Büro'su tarafından hazırlanan "Azınlıklar Raporu"nda. Ermenilerin Anadolu'dan göç ettirilerek İstanbul'da toplanmaları, "Bu suretle hem çoğalmalarının önüne geçileceği hem de *yarın bu mesele halledilirken, topluca hal imkânı* (altını biz çizdik -R.A.) hazırlanacağı bir politika olarak önerilmişti.*

Yahudilerin ise ülkeden göç edişlerine imkân sağlanması öngörülüyordu. Her iki azınlık grubuyla ilgili vazedilen nüfus politikasının başarıya ulaştığı ve uygulandığı görülüyordu.

* Bkz. 34 no'lu dipnot.

Yurtdışına net göç miktarına bakıldığında, özellikle Varlık Vergisi uygulaması sonrasında bir artış dikkat çekiciydi.

Tablo 28
Dış göçün nüfus büyüklüğü üzerindeki demografik etkisi
Net göç (1 000 kişi)

Dönem	*Erkek*	*Kadın*	*Toplam*
1935-1940	67,3	76,5	143,8
1940-1945	12,6	12,4	25,0
1945-1950	18,6	18,4	37,0
1950-1955	17,8	75,2	93,0
1955-1960	73,5	70,5	144,0

Kaynak: Shorter ve Miroslav, a.g.m. (1983).

Tabloda da görüldüğü gibi, 1945 ile 1950 yılları arasında, yüzde 50'lik bir sıçrama gösteren göç miktarı, 1950 ile 1955 arası dönemde, yaklaşık dört kat artış gösterdi. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Türkiye Yahudilerinden yaklaşık 35 000'i bu ülkeye göç etti. 1945'ten sonra Varlık Vergisi'nin olumsuz etkileri. 1955'te İstanbul Rum azınlığını hedefleyen 6-7 Eylül Olayları, azınlıkların göçünü hızlandıran etkenlerdi. Azınlıklar mal ve can güvenliklerini tehlikede gördükleri Türkiye'den göç ediyorlardı: "Vatandaşın devlete olan itimadı sarsılmıştı."[67]

e) Varlık Vergisi adil miydi?

İktisadın bir bilim olarak temellerinin atıldığı süreçten itibaren, iktisatçıların ve özelde maliyecilerin yanıt aradıkları sorulardan biri de vergileme ilkeleri ve buna bağlı olarak vergi adaletinin sağlanmasıdır.

Adam Smith'in ortaya koyduğu "adalet", "kesinlik", "uygunluk", "iktisadilik" vergi ilkeleri, günümüzde hâlâ çağdaş vergiciliğin esaslarını oluşturuyor.

Varlık Vergisi'nin yukarıdaki ilkeler doğrultusunda değerlendirildiğinde, adil bir vergi olmadığı görülmekteydi. Çünkü fertler, devletin himayesi altında sağladıkları gelirle orantılı bir vergi ödememişlerdi. Birçok mükellefin vergisi, malvarlıklarını aşmış ya da mali gücünün üstünde gerçekleşmişti.

Varlık Vergisi'nde, mükelleflerin ödeyeceği vergi "kesin, açık

67. F. Ökte, a.g.e., s. 210.

ve belli" değildi: keyfiydi. Ödenecek vergi tutarı takdir komisyonunun iki dudağı arasındaydı.

Varlık Vergisi'nde mükelleflerin ne kadar vergi ödeyeceğine ilişkin çalışmaları sürdüren ekip içinde yer alan Maliye Müfettişi Bank Uluğ'un anlattıkları, gayrimüslimlerin tüm geleceklerini etkileyen o kararların âdeta bir fıkra gibi alındığına işaret ediyor:

> Varlık Vergisi uygulaması sırasında evvela ben gayrimenkullere konulacak verginin araştırılmasında çalıştım. Gayrimenkuller tapu kayıtlarında gayet dağınıktı. Buradan bir şey çıkarmanın imkânı yoktu. Onun için mahalli yerleri gezmek suretiyle çalıştık. Yani şu bina kimin? Şu sokakta kaç tane bina var? Ehemmiyetine göre baktık. Mesela üç katlı sefertası gibi bir bina var, bitişik nizamda. Bu tür binaları atladık! Ama bir bahçe içinde, dört dönüm veya altı dönüm bir ev var. Veyahut otuz dönümlük bir bahçe içerisinde bir ev var. İşte onları kaydettik, işyerlerinden de umumiyetle hanları kaydettik.
>
> Ben Karaköy'den Bebek'e kadar, Bebek'ten sonra Emirgân'a kadar ve Emirgân'da da bu güzergâhta Beykoz'un karşısına kadar bütün Rumeli sahilini gezdim. Yol yoktu ve yürüyerek gezdim. Emirgân'a geldik, bu arada yanıma kıdemli bir belediye müfettişi verdiler... Tabii bu semtleri ben de bilemiyorum. Onunla yürüyerek gezdik. "Şu yalı kimin? Sahibi ne iş yapar?" diye tespitler yapmak suretiyle gezdik. Sonra bütün bunları birleştirdik. Hep not aldık. Sonra listeler haline getirdik... Bina kıymetleri ortaya çıktı, sahipleri de! Böylece gayrimenkul üzerinden Varlık Vergisi tarh edecek komisyona havale ettik...
>
> Aslında biz gerçek değerlerden ziyade, kişilerin haricen itibarlarını değerlendiriyorduk! Bizim memlekette din, iman ve paranın kimde olduğu belli olmaz ki! Varlık Vergisi uygulaması sırasında ancak adamın itibarına göre tarh ediliyordu. Mesela bir adamın Osmanlı Bankası'nda kredisi var. Aynı şekilde İş Bankası'nda da kredisi var. Kendisi hakkında söylenen "Eli açık adamdır, cömerttir" gibi sözler veya "Fakir halka yardım eder" gibi birtakım unsurlar devreye giriyordu. Mesela birisi hakkında "Fakir fukaraya yardım eder" denildiği zaman adamın varlığını böyle anlıyorduk... Bunun dışında elimizde hiçbir bilgi yoktu. Envanter de yoktu.[68]

Vergi tutarının yanı sıra, ödeme şekli ve zamanına ilişkin kararlar da mükelleflerin durumlarını göz önüne alan hükümler içermiyordu. Yani ders kitaplarında bile öğretilen, vergi mükellefi

68. A. Aktar, a.g.m. (1996). Maliye Müfettişi Bank Uluğ'la 16 temmuz 1993 tarihinde yapılan mülakat.

için en uygun şekilde ve en az rahatsızlık verecek zamanda verginin tahsil edilmesine izin verilmemişti. Tersine, mükelleflerin on beş günlük sürede ve bir kerede nakden ödeme yapması istenmişti. Bu da Varlık Vergisi'nin yıkıcı etkisini daha da artırmıştı.

Görüldüğü gibi, klasik maliye anlayışının esaslarını oluşturan bu ilkeler doğrultusunda, Varlık Vergisi'nin eleştirisi bizi olumsuz sonuçlara götürüyor. İşte bu nedenlerle Varlık Vergisi, kanunu hazırlayanlar tarafından da kabul edildiği gibi antidemokratik bir nitelik taşıyordu. Kanun tasarısının TBMM geçici komisyonunda görüşüldüğü sırada, milletvekilleri arasında gerçekleşen konuşmalar işte bu "itirafı" anlatıyordu:

> Kanunun 14. maddesi görüşülürken komisyon başkanı şunu söyledi: "Kardeş malını da çıkartmak doğru olur. Çünkü bu hukuk esasları ile çelişiyor."
>
> Dayanamadım, –şaka yollu– "İlahi başkanım! Bu kanunun hangi maddeleri hukuk ilkeleriyle uyuşuyor ki?" dedim.
>
> Saracoğlu kahkahayla, "Maliye vekili duyuyor musun? Bak senin kanunun için ne diyorlar" dedi ve her yandan yükselen kahkahalar arasında bu maddenin ve kanunun görüşülmesi sona erdi.[69]

Nitekim Varlık Vergisi'ni "Yeryüzünde daha adilane bir vergi olamaz" şeklinde öven Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman ve verginin yaratıcılarından Esat Tekeli gibi isimler daha sonra verginin tasfiye sürecinde hatalarını kabul etmişlerdi:

> Vergi umulduğundan üstün bir verim getirmişse de istisnai teklif tarzlarının bazı yanlışlıklara ve ruhi baskı ve üzüntülere yer verdiğini söylemek de hakikat olur.[70]
>
> İktisadi hayatımızda faydası olmayan, sırf ahlak bakımından izah ettiğimiz gibi husniniyet erbabını suiniyet erbabına kıyasen daha kötü bir mevkie düşürmüş olan bu olağanüstü kanunun izlerini silmek ve hükümlerini tasfiye etmek zamanı çoktan gelmiş hatta geçmiştir."[71]
>
> Varlık Vergisi'nde tatbik edilen usuller birtakım ıstıraplara yol açmıştır. Umumi gidişimize nispetle bir müddet için bu işte herhalde bir aykırılık manzarası görülmüştür.[72]

72. A. E. Yalman, *Vatan*, 4.11.1943.

69. F. A. Barutçu, a.g.e., s. 363-364. Yukarıda anılarını aktaran Faik Ahmet Barutçu, Varlık Vergisi tasarısıyla ilgili tutanağı ilk imzalayan milletvekilleri arasında bulunuyordu.

70. E. Tekeli, a.g.m.

71. H. C. Yalçın, *Yeni Sabah*, 15.3.1944.

Yalman, daha sonra Varlık Vergisi'ni "Mihver Devletleri'nden gelen salgınlara" benzettiği makale dizisi nedeniyle. *Vatan* gazetesinin altı buçuk ay süreyle kapanmasına neden oldu.[73]

Dönemin etkin gazetecilerinden biri olan Ahmet Emin Yalman kapatma kararıyla ilgili olarak. Başbakan Şükrü Saracoğlu'yla görüştüğünde, inanılmaz bir teklifle karşı karşıya kaldı. Başbakanın şartı şuydu:

"Ben onu bunu bilmem, gazetenin üzerine, 'Biz azınlık gazetesiyiz' diye yaz. Tatil (kapatma) kararını derhal kaldırırım."[74]

Kendisi de dönme olan Yalman'ın bu isteği yerine getirmesi beklenemezdi. Oysa daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi Ahmet Emin Yalman, Varlık Vergisi'ni uygulandığı biçimiyle ilk öneren yazar olarak dikkati çekmişti. Yazardaki bu değişimi, Faik Ökte "cesur oluşuna" ve "kendisinin de dönme olmasına"[75] bağlamaktadır. Ancak yazarın karşı çıkısını kişisel özelliklerine bağladığımız zaman Varlık Vergisi'ni savunduğu dönemi açıklamakta güçlük çekeriz. Yalman'ın tepkisi uygulamanın sonuçlarının açıkça ortaya çıkması, sert eleştirilere hedef olması ve Müttefiklerin savaştaki başarılarıyla açıklanabilir.

f) Varlık Vergisi'ni savunanlar ve diğer yorumlar

İkinci Dünya Savaşı döneminde, Türkiye'deki olayları inceleyenler, normal olarak Varlık Vergisi'ni tanımlar ve kökenini açıklarken Varlık Vergisi'ni bir tarihsel "olgu" olarak değerlendirip, olumsuzluklarının altını çizerler. Bu görüşün temsilcileri, "aşırılıklardan yakınır ve olayları, artık miladını doldurmuş ölü sorunların mezar taşı yazısı olarak bir kenara koyarlar".[76]

Bu tarihsel olayda çubuğu "eleştiri" yönünde bükenler olduğu gibi, Varlık Vergisi'ni şu ya da bu şekilde savunan araştırmacılar da bulunuyordu.

Şevket Süreyya Aydemir gerek Varlık Vergisi'nin uygulandığı dönemde, gerekse sonraki yazı ve anılarında büyük bir tutarlılıkla, Varlık Vergisi'ni savundu. Aydemir'in savunma gerekçeleri şöyleydi:

> Varlık Vergisi zaten olağanüstü bir vergidir. Bir arzu ya da kaprisin değil, zaruretin neticesidir. O dönemin yönetici kadroları suçlana-

73. *Vatan*, 25, 26, 27.9.1944.

74. A. Kabacalı, a.g.e., s. 146.

75. F. Ökte, a.g.e., s. 195.

76. E. Clark, a.g.m.

maz... Azınlıklara yönelik uygulamalar esas itibariyle doğruydu. Çünkü asırlardır, Türkler tarafından savaşlardan ve saldırılardan korunmuşlardır. Türklerin asırlarca dökülen kanlarına karşılık, bu sefer verecekleri 200 milyon TL'lik Varlık Vergisi karşılaştırıldığında, bu vergiye "Kan Vergisi" dense, azınlıklarla olan hesaplaşma yerine oturur.[77]

Varlık Vergisi'nde esas cetvel ve grupları hazırlayan Milli Koordinasyon Heyeti'ne bağlı İktisadi Büro'nun başkanı konumundaki Aydemir'e göre, o dönemin şartlarında bir an bile beklemeye tahammül yoktu ve Varlık Vergisi Kanunu bu şartlarda hazırlandı. Olağanüstü olması ise birtakım haksız uygulamalar açısından gerekçe olarak görülmeliydi.

Varlık Vergisi'nin uygulandığı yıllarda Irkçı-Turancı akımın ideologları arasında yer alan ve 1944'te Nihal Atsız'la birlikte "Irkçı-Turancı davasında" yargılanan Nejdet Sancar ise uygulamanın kendisine bakarak, "Varlık Vergisi'ni ödemeyenlerin büyük çoğunluğunun gayri-Türkler oluşuna dikkat çekmektedir".

Sancar, "Türk ırkçılığının milletimiz ve vatanımız için ne derece lüzumlu bir hayat formülü olduğunu" savunuyordu. Hatta yazar, azınlıklara yönelik böylesi bir ayrımı onaylıyordu. Sancar'ın azınlıklara yönelik hiçbir jeste tahammülü yoktu. 19 mayıs 1944'te İnönü'nün yaptığı bir konuşmada, "azlıkların kanunun bütün himayesine ve bütün vatandaşlık haklarına sahip oldukları" şeklindeki görüşünü "Türkiye Türklerine yapılmış bir haksızlık" olarak değerlendiriyordu. Yazara göre "Varlık Vergisi, vergisini vermeyen sevgili azlıklara az biledir".[78]

Ahmet Arif Meriç ise Büyükada CHP yöneticilerinden biriydi. Meriç, Faik Ökte'nin 1951'de yazdığı *Varlık Vergisi Faciası* adı kitabında, Varlık Vergisi'ni eleştirmesini "alçakça" bularak, "başta Saracoğlu olmak üzere bütün devlet büyüklerinin Varlık Vergisi uygulamasında hiçbir şekilde ayrım yapmadıklarını" iddia ediyordu. Yazara göre, "Bu memlekette kazanıp da vergisini ödemeyen azlıklar, uygulama sonunda uğradıkları maddi kaybın yine yüz mislini Türklerden çıkarmıştır". Faik Ökte'nin yazdığı kitap "vatana ihanettir" çünkü "Türklüğün iktisaden kalkınmasını ve vatanı müdafaa etmek için ordusunun o günkü şartlara karşı ayakta tutmasını temin eden bir vergi kanununun sırlarını (devlet sırlarını) bir hain gibi ortaya sermiştir".[79]

77. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 222-236.

78. N. Sancar, a.g.e., s. 206, 207.

79. A. A. Meriç, a.g.e., s. 4-7.

Varlık Vergisi Kanunu ve uygulamasını onaylayan bu görüşlerin yanı sıra, vergiyi "kişisel zaaflara" bağlayan görüşlere göre "Atatürk'ün ölümünden sonra bazı aksaklıklara rastlandı. Onun çapında olmayan insanlar elinde otoriter ve pederşahi idare şekli, diktatörlük kelimesiyle ifade edilen rejimi andırır bir hususiyet kazanmıştı:

> Bu rejimin baskı tedbirleri, polis nezaretinin umumileşmesi ve ecnebilere ve gayrimüslimlere karşı liberallikten uzak bir hareket tarzı 1942'de isdar edilen Varlık Vergisi ile zirvesine ulaşır.[80]

Bir başka ilginç görüş sahibi olan ve halen İsrail'de yaşayan Moshe Sharon-Sevilla'ya göre Varlık Vergisi, "savaşa girmemek ve ülkeyi yıkımdan uzak tutmak için *Mihver taraftarı bir tutum takınması gereken* (altını biz çizdik -R.A.) devletin siyasetine denk düşmüştür. Nitekim Mihver Devletleri ve özellikle Nazi Almanyası, Avrupa içlerine çekilmeye başladıktan sonra, 1944 yılında iptal edilmiştir".[81] Yani yazara göre, Türkiye savaşa girmemek ve "ülkeyi yıkımdan uzak tutmak için", Nazilere sempatik görünmek kaygısıyla böylesi bir tasarrufta bulunmuştu. Bu görüşün Varlık Vergisi'ni, İkinci Dünya Savaşı'na girilmemesini sağlayan bir alternatif maliyet olarak görmesinin kimi mahzurları olduğu açıktır. Zira bu yaklaşım, verginin bir bedel olarak mazur gösterilmesi gibi bir algılamaya müsaittir.

Öte yandan Varlık Vergisi'ni "zımni" olarak onaylayan görüşlere göre, uygulamalarda bazı hatalara düşülmüştü. Örneğin, Varlık Vergisi borçlarının takside bağlanması gerçekleşseydi, Varlık Vergisi'nin olumsuz etkileri yaşanmayacaktı.[82]

Yine bu yöndeki görüşlerden bir başkası da Ahmet Emin Yalman'a aittir. Yazar verginin rehabilite edileceği kanısındadır: "Kurulacak komisyonlar ile Varlık Vergisi'ne itirazların dinlenmesi ve haklı bulunanlara uzun vadeli istikraz tahvilleri verilerek adaletin sağlanacağı bir reform gereklidir."[83]

Varlık Vergisi'nin "sınıfsal" bir karakter taşıdığını savunan yaklaşımlara göre, "Varlık Vergisi zengin çiftçileri de kapsamı içine almakla beraber, esas itibariyle ticaret ve sanayi burjuvazisine konmuştur".[84]

80. B. Lewis-T. Lütem, a.g.m.

81. M. Sharon-Sevilla, a.g.e., s. 103-104.

82. H. V. Velidedeoğlu, a.g.e., s. 54.

83. *Vatan*, 14.3.1944.

84. T. Timur, a.g.e., s. 240; K. Boratav, a.g.e., s. 264.

Bu yaklaşıma göre Varlık Vergisi tarım lehine bir ayrım içeriyordu. Yani Anadolu tüccarı ile İstanbul tüccarı arasında Anadolu lehine hükümleri ağırlıklıydı.

Ancak bu yaklaşım Varlık Vergisi'ni açıklamakta yeterince kapsayıcı değildir. Varlık Vergisi "sınıfsal" önceliklerden çok "ulusal" tercihleri yansıtmaktaydı. Örneğin, azınlıklardan 26 000 yoksul emekçi (hademe, kapıcı, işçi vb) bu vergiyi öderken, Müslüman emekçiler bu vergiden muaf tutulmuştu.

Kaldı ki Varlık Vergisi'nin tasfiye edilmesinden henüz bir ay geçtikten sonra, Toprak Mahsulleri Vergisi kanunlaşmıştı. Bu bağlamda akla hemen kamu harcamalarının finansmanı için yeni bir kaynak yaratıldığı gelmektedir. Azınlıklar üzerinde yıkıcı etkilere yol açan Varlık Vergisi'nin Türk tüccarları ön plana çıkardığı ve "piyasanın Türkleştirilmesi" amacını –kısmen de olsa– gerçekleştirdiği yadsınamaz.

V. Varlık Vergisi sonrası tartışmalar

Varlık Vergisi gayrimüslimlerin yaşamında bir kilometre taşı oldu. Geçmişte yaşanan olaylar (meslek yasakları, Trakya Olayları, "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları) azınlıklar açısından "münferit", "yerel" ya da "konjonktürel" görülebiliyordu. Canlarını ve mallarını tehlikede hissetmiyorlardı.

Onlar da Cumhuriyet'in vatandaşlarıydı. Cumhuriyet'in Anayasa'sı vardı. Artık fermanların vesayetinde değildiler. Cumhuriyet Türkiyesi'nde azınlıklar da kendilerini eşit yurttaşlar olarak hissetmek istiyorlardı.

Cumhuriyet'in politikalarını tabii ki biliyorlardı. Devletin kapısı onlara kapalıydı. Hâlâ güvenilmez, "öteki" gibi yaşıyorlardı. Tabii ki onların da soruları vardı:

> Bir Türk yani bir Müslüman bankasında, bir Türk fabrikasında gayrimüslim bir memur veya amele bulabilir misiniz? Türk ordusunda gayrimüslimlere en basit silah olan tüfek veriyorlar mı? Harbiye'ye, Mülkiye'ye, Siyasal Bilgiler Okulu'na gayrimüslimleri alıyorlar mı? Avrupa'ya her yıl tahsile yüzlerce genç gönderilir. Bu talebelerin içinde örnek için hiç olmazsa bir gayrimüslim var mı diye araştırdınız mı? Bir gayrimüslim hükümet memuru hiç gördünüz mü? Bir Türk şirketinde bir gayrimüslim müstahdem hiç bulunur mu? Parasız yatılı tahsil imtihanlarına bir gayrimüslimin sokulduğu vaki midir? Bir Ermeni postacı gördünüz mü? Hatta gümrük hamalları içinde gayrimüslim bir hamala tesadüf ettiniz mi? Bir Rum kaymakam, bir Yahudi vali Türkiye'de var mıdır? Hatta gayrimüslim vatman var mı?[1]

Eli Şaul'un hatıra defterine yazdığı bu satırlar 1943 yılından ge-

1. E. Şaul, a.g.e., s. 112.

liyor. Yani Varlık Vergisi'nin uygulandığı günlerden... Bu sorular 2000'lerin kapısının aralandığı şu günlerde hâlâ geçerli: "Hiç ... var mıdır?"

Azınlıklar işte bu dışlanmışlıklarını ikame edecek maddi güce sahipti. Azınlıktan insanları işe alıyor, Osmanlı'dan itibaren kendilerine açılan ticaret dünyasından geçiniyorlardı. Soruları vardı ama tedirginlikleri yoktu.

Varlık Vergisi işte bu dünyayı bütünüyle yıkan bir olaydı. Canın yongası olan mallarına, evlerine, servetlerine, ev eşyalarına, giysilerine varana kadar her şeylerine devlet bir gecede el koyabileceğini göstermişti. Yaşamlarından endişe etmişlerdi. Belki de Aşkale sonları olacaktı. Fener'de Yahudilerin yakılacağı dev kazanlar inşa edilmiş miydi? Askerliklerini neden amele üniformalarıyla yapıyorlardı? Acaba savaş çıktığında, bu amele üniformalı askerlere ne yapılacaktı?

İşte bu tedirginlik azınlıklar için yepyeni bir dönemi işaret ediyordu. Aralarında Cumhuriyet'in kurucuları, aydınları, entelektüelleri, iş dünyasının duayenleri bulunan azınlıklar Cumhuriyet devrinde büyük bir düş kırıklığı yaşıyorlardı.

Varlık Vergisi'nde servetini yitirenlerin incinmişlikleri sonraki bütün yaşamları boyunca sürdü. Türk hukuk tarihinde önemli yeri olan Avukat Gad Franko'nun oğlu o kırgınlığı şöyle anlatıyordu:

> Babam Aşkale'den döndükten sonra hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Para nedeniyle değil. Çok kırılmıştı. Memlekete çok hizmet ettiğine inanıyordu ve böyle bir şey beklemiyordu. Çok kırıldı. 1952'de ölünceye kadar bu kırgınlığı ve durgunluğu geçmedi.[2]

İşadamı İshak Alaton ise babasının Varlık Vergisi sonrası ruh halini şöyle aktarıyordu:

"Babam Aşkale'den döndükten sonra kırılmış ve tüm güvenini yitirmiş bir insandı. Bütün servetini kaybetmişti. Bir daha yeniden işe başlama şevkini kendinde bulamadı. Öyle ki eve bile masraf yapamayacak kadar riskten kaçınır bir hale gelmişti. Babam inançlı bir insandı. Aşkale'den döndüğünde bütün inançlarını yitirmişti. Öyle de öldü."*

Varlık Vergisi azınlıkların sonraki yaşamlarında çok derin izler bıraktı. IV. bölümde de anlatıldığı gibi kimi Türkiye'den göçtü, kimi her an Türkiye'den gidecekmiş gibi bir yatırım yapmadan ya-

2. "Varlık Vergisi Kıskacında Bir Avukatlar Ailesi", *Baro Gündemi*, aralık 1997, s. 40.

* Bkz. Ek 1.

şadı. Kimileri de "ait olmadıkları" hissettirilen bu topraklarda "misafir gibi" yaşamayı kabullendi.

Varlık Vergisi azınlık cemaatlerinin iç ilişkileri açısından da yapısal dönüşümlere neden oldu. Yervant Özuzun bu değişimi şöyle anlatıyor:

> Beş yüz yılda meydana gelen Ermeni burjuvazisi ve bu burjuvazinin bir parçası olan aydın sınıfı yok olmuştur. Anadili Ermenice olan, iyi eğitim görmüş birkaç yabancı dil bilen, güzel sanatların her dalıyla ilgili bir sınıf, her şeyiyle yok edilmişti. Bu aydınların, bu kuşağın yerini Anadolu'dan göçen, eğitim olanağı bulamamış, kültür değerlerinden habersiz, feodal yapıdan gelen insanlarımız almıştır... Vakıflar, okullar iyi niyetli ama en azından bilgisiz, yetersiz kişilerin elinde kalmıştır. Aradan 50-60 yıl geçmiş olmasına karşın bugün bile bu acı çekilmektedir. Toplum çabalamasına rağmen yeterince kendi aydınlarını yetiştirememiştir.[3]

Ancak Varlık Vergisi salt azınlıklarda değil, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik coğrafyasında da değişimlere neden olan bir kırılma noktasıydı.

Çok partili demokrasiye geçiş döneminden itibaren Varlık Vergisi'nin yankıları sürdü. Varlık Vergisi kimi zaman siyasi kulvarların polemik unsuru kimi zaman da seçim malzemesi oldu. Gündelik yaşamda ise azınlıklar belli dönemlerde Varlık Vergisi'yle toplanan paraların geri ödeneceği ya da devletin bir gün özür dileyeceği rivayetleriyle umutlandılar. Ve sonraki yıllarda da Varlık Vergisi "azınlıklar" galerisinin dekoratif figürü haline geldi.

a) İlk gürültüler

Henüz 1946 yılıydı. Demokrat Parti kurulmuş, Türkiye çok partili seçim rekabetiyle tanışmıştı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İzmir'de seçim turunda yeni okullar açılması için 400 milyon lira kaynak gerektiğini söyledi.

Dinleyicilerden birinin bakana verdiği öneri, Müslüman ahali içinde hâlâ aynı ruh halinin sürdüğünü gösteriyordu:

"Bu gayet basit bir iştir. Yeni bir Varlık Vergisi çıkararak 400 milyon lirayı bir günde toplarsınız."[4]

3. Y. Özuzun, a.g.m.

4. R. Bali, a.g.m. (1997). Bali'nin bu makalesi, Varlık Vergisi sonrası tartışmaları içeren tek araştırmadır. V. bölümde verilen tırnak içindeki bilgiler aksi dipnotlarda belirtilmedikçe, bu makaleden alınmıştır.

Bu öneri söylenir söylenmez, salonda tartışma başladı. Kimi dinleyiciler bu öneriyi getirenin hemen salondan dışarı çıkarılmasını istediler.[5] Ancak orada bulunanlar "demokraside herkesin görüşlerini söylemekte özgür olduğunu" belirterek bu tepkiyi önlediler. Artık Türkiye kamuoyunda Varlık Vergisi ilk kez açıkça tartışılabilecekti.

Tartışma hemen basına yansıdı. *Akşam* gazetesinde Vâ-Nû (Vâlâ Nurettin), bir süredir gelir dağılımını sağlayacak bir dilim usulü vergi sistemi öneriyordu. Yazar, Varlık Vergisi tartışmalarının bu öneriyi bulandıracağı endişesindeydi. Zira Vâ-Nû'ya göre "verginin ruhu, savaş yıllarında zenginleşenlere karşıydı. Sosyal adaletsizliği önlemeye yönelikti". Şimdi yüksek gelir gruplarını vergilendirecek bir yeni vergi sistemine mâni olunmamalıydı.

Vâ-Nû'nun bu yaklaşımı kimi azınlıklar tarafından "Varlık Vergisi'ni savunuyor" şeklinde eleştirildi. Bunun üzerine yazar savunma konumuna geçerek bambaşka bir vergi sistemi arzuladığını vurgulamak ihtiyacı duydu. Bu kez sözlerini dikkatle seçmişti:

> Irk, mezhep farkı gözetmeksizin, şehir, köy, bölge farkı gözetmeksizin, sınıf farklarını yontucu bir vergi sistemine dimağlarımızı ayarlamalıyız.[6]

Ancak "dimağlarda" Varlık Vergisi canlılığını koruyordu. Bu dönemdeki tartışmalara tuz biber eken bir başka gelişme ise Varlık Vergisi'yle toplanan paraların geri ödeneceği haberi oldu.

İddialara göre Amerikan firmaları ve uluslararası Yahudi sermayedarlardan, yüzde 2 faizle, 500 milyon dolarlık bir borçlanma yapılacak ve bu parayla da toplanan Varlık Vergisi, mükelleflere geri ödenecekti. Bunun üzerine Maliye kesin bir dille haberi yalanlama ihtiyacı hissetti.

Seçimler bittiğinde Salamon Adato, Demokrat Parti İstanbul milletvekili seçilmişti. Adato, 1948 yılında partisinin Kuledibi semt ocağında bir konuşma yaptı. "Meşhur Varlık Vergisi ocaklarımızı yıktı, bizi vatan hizmetine aldığı zaman temiz duygularımızı ihlal etti. Çünkü bize silah yerine kazma kürek verdi" diyordu.

Adato'yu CHP'den Sadi Irmak yanıtladı. Irmak, azınlıklara milletvekili olma hakkının CHP tarafından verildiğini "hatırlatıyor", "tarihte aksaklıklar olmuşsa, bunun bürokrasinin uygulamasından kaynaklandığını ve siyasi propaganda yaparken vatandaşları

5. *Cumhuriyet*, 7.7.1946.

6. *Akşam*, 17.7.1946.

dinlere ve sınıflara ayırmanın yanlış olduğunu" söylüyordu.

1950 yılına gelindiğinde, bu kez seçimlerin galibi Demokrat Parti olmuştu. İktidar partisine, Varlık Vergisi'yle ilgili ilk soru bağımsız Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu'ndan geldi. Varlık Vergisi'yle yapılan yolsuzlukları soruyordu.

Bakan Halil Ayan, "verginin her açıdan büyük bir haksızlık olduğunu ve devlet maliyesi kavramıyla ilgisi olmadığını" söyledi. Varlık Vergisi'nin uygulandığı dönemde, "Dünya yüzünde ve bütün tarih boyunca bundan daha adilane vergi olmamıştır" diye yazan* Hamdi Başar bu defa Meclis'te yaptığı konuşmada Varlık Vergisi'ni "Ortaçağ haracı" olarak niteledi.

Konunun Meclis gündemine gelmesiyle birlikte basında da yazılar çıkmaya başladı. Ali Naci Karacan, Varlık Vergisi'ni bir "facia" olarak niteledikten sonra, "Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden birinin, hangi partiden olursa olsun, vatandaş hakları bakımından zulüm hududuna varan bu derece ağır hatanın, devlet adına sürülen lekenin tamiri cihetine gitmesi gerektiği" görüşünü savundu.[7]

Tartışmaların alevlendiği günlerde bir kısım avukat "Varlık Vergisi'yle mallarını kaybedenlerin haklarını korumak amacıyla, 200 000 lira sermayeli bir avukatlar şirketi" kurdu.

Hürriyet gazetesi yazarı Hikmet Bila ise 60 000 lira değerindeki fabrikası, Varlık Vergisi nedeniyle icrada 15 000 liraya satılan ve bir mobilyacıya tezgâhtar olarak giren azınlıktan birisiyle yaptığı görüşmeyi naklediyor ve sebep olanlara, "Allahtan bulun e mi?" diye sesleniyordu.[8]

Tartışmalara katılan İsmail Habib Sevük ise Varlık Vergisi'nin uygulandığı günlerde milletvekili olduğunu hatırlatıyor ve o günlerde devletin zirvesindeki bir mebus olarak çaresizliğini aktarıyordu:

> Üzerinden bir yıl geçtiği halde (1944 -R.A.) Varlık Vergisi'nin tepkileri yeraltı sarsıntıları gibi devam ediyordu... Grup başkanını görerek, "parti disiplini" icabı, grubun ilk gizli toplantısında, Varlık Vergisi'ne dair nutuk vermek istediğimi söyledim. Meğer Varlık Vergisi'ni konuşmak değil, onun adını anmak bile yasak edilmiş.[9]

* Bkz. IV. bölüm.

7. *Milliyet*, 5.7.1950.

8. *Hürriyet*, 16.8.1950.

9. *Cumhuriyet*, 1.12.1950.

b) "Facia" mı, "hizmet" mi?

Varlık Vergisi'yle ilgili en büyük tartışma bir kitabın yayımlanmasıyla başladı. Demokrat Parti iktidarı, küllerinden doğduğu CHP'nin tasarruflarını redd-i miras ediyor ve öncelikle de Varlık Vergisi'ni örnek gösteriyordu. CHP'nin sabıka kaydında müstesna yeri bulunan bu uygulamaya veryansın edenler, geçmişte bu vergiyi savunanlar ve uygulayanlar arasından da çıkıyordu.

İşte böylesi bir dönemde Varlık Vergisi'nin başlıca aktörleri arasında yer alan dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitabını yayımladı. Kitapta dönem çok ayrıntılı tasvir ediliyor, ilk kez kamuoyuna açıklanan pek çok bilgi, veri ve anı bulunuyordu.

Kitap âdeta bir bomba tesiri yaptı. Kamuoyu Ökte'yi savunanlar ve eleştirenler olmak üzere ikiye bölündü. Ökte, Varlık Vergisi'ni "facia" olarak niteliyordu. Kitabın isim babası ise büyük ölçüde azınlıklardı. Zira kitap yayımlanmadan neredeyse bir yıl önce Yahudi cemaati adına Varlık Vergisi'nde mağduriyetlerin düzeltilmesi için dilekçe veren Avukat Kemal Levent, dilekçesine "Varlık Vergisi faciası hakkında" diye başlıyordu.[10]

Kitaba ilk tepki gazeteci Yekta Ragıp Önen'den geldi. Önen, Varlık Vergisi'nde asıl sorumlular arasında bulunan Ökte'nin şimdi başkalarını suçlayacağına neden o dönemde istifa etmediğini soruyordu.

Önen, bir apartman sahibi olduğunu söylediği Ökte'nin tanesi 3,5 liradan satılan bu kitapla bir apartman daha dikebileceğini söylüyordu.[11]

Akşam gazetesi yazarı Şevket Rado ise konunun tekrar gündeme getirilmesiyle, Varlık Vergisi'nin uygulandığı yıllarda itibarı sarsılmış olan Türkiye'nin itibarının, yıllar sonra tekrar sarsılmasına neden olunacağını belirtti. Zira bu kitap yabancı dillere çevrilecek ve Türkiye aleyhine propaganda malzemesi olarak kullanılacaktı.

Basında genelde kızgın bir hava hâkimdi. Kimileri kitabı "zamansız", kimileri de "milli menfaatlere aykırı" buluyordu.[12]

Basının bir bölümü Faik Ökte'yi devlet sırlarını ifşa ettiği için savcılıklara ihbar ederken, bir bölümü de kitabın yabancı elçilikler tarafından çok sayıda satın alındığına dikkati çekti.

En sert eleştiriler CHP yanlısı yayın politikası olduğu dikkati çeken *Zaman Akşam Postası* gazetesinden geldi. Gazete, "Sultan

10. *Şalom*, 14.12.1950.

11. *Son Saat*, 18.5.1951.

12. *Son Posta*, 19.5.1953; *Zaman Akşam Postası* 19.5.1951.

Vahideddin'den sonra memlekete bu ölçüde ihanet eden bir Türk görülmemiştir" diye nitelediği Faik Ökte'yi "bedbaht" sıfatıyla anıyordu.

Gazeteye göre iktidar partisi DP, azınlıkların oy potansiyelinin güçlü olduğu İstanbul'da Faik Ökte'yi milletvekili adayı göstermek için bu tezgâhı düzenlemişti.[13]

Tartışmaların alevlendiği sırada, sırasıyla Varlık Vergisi'nin kahramanları görüşlerini açıklamaya başladı. Sahneye ilk çıkan dönemin Maliye Bakanlığı müsteşarı Esat Tekeli'ydi. Tekeli yanıt için CHP'nin yarı resmi organı *Ulus* gazetesini seçmişti.

Tekeli savunma yazısında, verginin, gayrimüslimleri hedefleyen özelliklerinden bir kelimeyle olsun söz etmemeye dikkat ediyordu. Tekeli'ye göre, Varlık Vergisi için yaptığı hizmetlerden ötürü 1 500 lira para mükâfatı alan Ökte'nin şimdi bu uygulamayı "facia" olarak nitelemesi garipti. "Talihsiz bir şöhret uğruna" memleket menfaatlerine sadakatsizlik yapan Ökte, vergi mahremiyetini ihlal ederek, vergi kanunlarını ve Memurin Muhakematı Kanunu'nu çiğnemişti.[14]

Basında çıkan sert eleştiri yazılarından ve dönemin yöneticilerinin savunmalarından sonra sahneyi Faik Ökte aldı. Ökte, şu görüşleri savunuyordu:

> Varlık Vergisi kapanmış bir yara değildi. Sadece üzeri kabuk bağlamıştı. Dolayısıyla ancak kabuğu kaldırarak yarayı tedavi edebilirdik. Biz bu ölüyü yine gömeceğiz. Fakat kimin öldürdüğünü, nasıl öldürüldüğünü milli vicdan huzurunda iyice belirttikten sonra gömeceğiz. Yarın benzer hataları tekrarlamamak için onları olduğu gibi belirtmekten başka yol yoktur.
>
> Devlet sırrının açıklandığı iddiası doğru değildir. Zira Varlık Vergisi mükelleflere zaten tebliğ edilmişti. Bu nedenle de mahrem olamaz. Yabancı ülkelerin bu kitabı Türkiye'ye karşı propaganda malzemesi yapmasına gerek yok. Yabancı elçilikler de her şeyin farkındaydı. O dönemde yüzlerce nota verdiler. Bizim unutmak istediğimiz bir şeyi dünyanın bilmediğini zannetmek yanlıştır.
>
> Neden istifa etmediğim sorusunu soranlar haklıdır. Baştan çekilmem gerekirdi. İşten çekilmemiş olmamı olgunlaşmamış, kemale ermemiş olduğumla izah etmekteyim. Nitekim bu verginin adına bile tahammül edemeyen gazeteciler o dönemde de gazetelerinin başındaydılar. Asla tasvip etmedikleri bu faciayı yazamamak, bir muharrir ola-

13. *Zaman Akşam Postası*, 21.5.1951.

14. *Ulus*, 24.5.1951.

rak vazifelerini yerine getirememek durumuna düştüler. Kaçı kalemini kırdı, kaçı mesleğini terk etti? Haydi açık gönülle itiraf edelim!

Bu kitabı neşretmekle üzerime korkunç bulutları çekeceğimi pekâlâ biliyordum. Fakat bu yarayı mutlaka açmak lazımdı. Ona gereken merhemi sürmek, onu tedavi etmek, zedelenen milli birliği tekrar yaratmak lazımdı...[15]

Sahneye son olarak çıkan Varlık Vergisi'nin mimarı dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'ydu. Kısa ve net konuştu:

Eser benimdir, o kadar benimdir ki, bugün aynı mevkide, aynı mali şartlarla karşılaşırsam, bu kanunun tecrübelerinden edindiğimiz dersleri de göz önünde tutarak bir yenisini yapmakta tereddüt etmem.[16]

Demokrat Partili yıllarda, Varlık Vergisi âdeta bir seçim süsü ve malzemesi haline getirildi. Demokrat Parti adayları özellikle azınlıkların yaşadığı bölgelerde, Varlık Vergisi'ni hatırlattılar. Bir bölümü de seçildiği takdirde Varlık Vergisi'yle maddi kayba uğrayanların, haklarını yeniden elde etmesi için çaba göstereceği vaadinde bulundu.

Bu vaatlerin yankıları sadece seçim meydanlarında değil, yurtdışında bile hissedildi. 1950 seçimleri sonrasında Demokrat Parti iktidara geldiğinde –artık– yurtdışında yaşayan Ermeni kökenli bir vatandaş Çankaya'ya Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazdığı bir mektupla, Varlık Vergisi paralarının geri ödenmesi vaadini hatırlatıyor ve ne zaman vaadin tutulacağını öğrenmek istiyordu.[17]

CHP'liler ise Varlık Vergisi'ni yaratan ve yürüten kadroların şimdi DP'de bulunduğu, dolayısıyla CHP'nin bu olayla ilgisi olmadığı temasını işlediler. Ancak her seçimde kazanan Demokrat Parti oldu. Ve vaatlerin hiçbiri tutulmadı.

Sonraki yıllarda Varlık Vergisi tarihin tozlu raflarında kaldı. Ta ki 1990'lı yıllara kadar. 1990'lardan itibaren tarih çalışmaları, akademik araştırmalar, romanlar, giderek gelişen azınlık basını ve resmi tarihe dönük sorgulamalarla, Varlık Vergisi tarihi bir "olgu" olarak kendisine yer buldu.*

15. *Son Posta*, 26.5.1951.

16. *Son Posta*, 22.5.1951.

17. H. Derin, a.g.e., s. 276.

* Rıfat Bali, "Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar" adlı makalesinde, Varlık Vergisi'yle ilgili tartışma ve yaklaşımları günümüze kadar getiriyor.

Son olarak yazarın bir küçük anekdotu –akademik teamüllere pek uygun düşmese de– aktarmasına izin istiyorum:

Varlık Vergisi'nden 44 yıl sonra 1988'de *Ekonomik Panorama* dergisinde Varlık Vergisi'ni anlatan bir araştırmayı hazırladığım günlerdi. Santral görevlisi telefondaki bayanın benimle görüşmek istediğini söyledi. Karşımda o titrek ve zarafet dolu dilinden, çok yaşlı olduğunu hissedebildiğim, azınlıktan yaşlı bir kadın vardı. Varlık Vergisi yazısını okuduğunu, umutlandığını, vergiyle kaybettiklerinin belki de iade edilebileceğini söyledi

Umutla beklediği, Varlık Vergisi nedeniyle evi haczedildiğinde, rahmetli eşinin yağlıboya tablosuydu alınıp götürülen. O resim mutlaka Maliye'nin depolarında emanette bir yerde kayıtlı olmalıydı. Acaba hükümet o tabloyu kendisine iade eder miydi?

Cevap veremedim...

Ek 1

Dönemin tanıklarıyla yapılan görüşmeler

Ferit Melen'le görüşme

Eski başbakan, Varlık Vergisi uygulamasında maliye müfettişi ve Vasıtalı Vergiler genel müdürü olarak görev yaptı. Söyleşinin yapıldığı dönemde Ankara'daki evinde istirahate çekilmişti. 1994'te vefat etti.

– Varlık Vergisi çıkarıldığı dönemde hangi görevleri üstlendiniz?

Ferit Melen: Varlık Vergisi'nin hazırlık çalışmalarının sürdüğü dönemde askerlik görevimi bitirmiş ve yeni dönmüştüm. Daha sonra Trakya'ya turneye gönderildim. Bu nedenle Varlık Vergisi hakkında bir bilgiye sahip olamadım. Ankara'ya beni Mali Tetkik Heyeti'nde görevlendirmek üzere çağırdılar. O zaman haberdar oldum. Kanun tasarısını ilk gördüğümüzde ise doğrusu dehşete kapıldık. Çünkü bizim anladığımız manada bir vergi tasarısı değildi. Kazanç ve irat tahmine dayalıydı. Verginin oranı belirsizdi, itiraz hakkı yoktu. Bu şekliyle vergi hukuku açısından doğrusu pek benimseyemedik. Ama o tarihte bir olağanüstü kazanç vergisine ihtiyaç vardı. Bir milyon insan askere alınmıştı. Tarımsal bir ülke olduğumuz için üretim de düşmüştü. Bu arada vurguncular da vardı. Artan devlet masraflarını karşılamak, emisyona gitmemek ve olağanüstü kazanç sağlayanlardan vergi almak zaruriydi.

Fakat Türkiye'nin vergi sistemi gayri safi irat üzerinde işlediği için bu vergilendirme zordu. İstanbul'da bir komisyon bu amaçla bir tasarı hazırladı. Ancak hükümeti ikna edemedi. Sonradan Varlık Vergisi doğdu.

Varlık Vergisi'ni, vergicilik açısından savunmak olanaksızdı. Ama sosyal tedbir bakımından pek de reddedilemezdi.

Ben iki aşamada uygulamaya katıldım. Birincisi, maliye müfettişi olarak bana on il verdiler. Sivas, Ordu, Samsun, Trabzon, To-

kat, Amasya, Giresun, Gümüşhane illerinde komisyonların çalışmalarında nezaret ediyordum. Bu illerde gayrimüslim olduğunu sanmuyorum. Ağralı, komisyonların tahminlerini olabildiğince doğru yapmalarını sağlamak, vergi dışı kalmayı önlemek gibi isteklerde bulunmuştu.

Bu illerin bazılarında idarenin sert olduğunu gördüm. Özellikle idareciler kızdıkları kimselere fevkalade sert davranıyorlardı. Bazı illerde de tembellik vardı. Ben bu tipteki yaklaşımları önlemeye çalıştım.

Gümüşhane milletvekili eski maliye bakanı Hasan Fehmi Bey, "Gümüşhane'de Varlık Vergisi mükellefi bulunmaz" demiş. Bakan bana, "O ile git. Hiç kimse Varlık Vergisi uygulamasından ayrı tutulamaz" dedi. Gümüşhane'ye gittim ve on beş-yirmi mükellef belirleyip, komisyondan geçirdik.

İkinci aşamada tetkik heyetine memur edildim. O arada Varlık Vergisi merkez bürosu kuruldu. Varlık Vergisi'nin yüzde 70'i İstanbul'da olmasına karşın merkezde de bir büroya gerek vardı. Beni ve İhsan Baç'ı bu amaçla büroya verdiler. Merkeze intikal eden şikâyetler, maddi hata ve mükerrerlik üzerinde çalışıyorduk. Varlık Vergisi'nde mükellefe itiraz hakkı verilmediği için sadece mükerrerlikler hakkında başvurulabiliyordu. Bu arada, İstanbul ve İzmir'e yönelik sözlü talimatlar verilmişti. Ancak bize böyle bir emir verilmemişti.

– İstanbul eski defterdarı Faik Ökte'nin *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitabındaki yaklaşımını nasıl yorumluyorsunuz?

F. M.: Faik Ökte'nin kitabı fevkalade objektiftir. Çok iyi hazırlanmıştır. Ancak kitabın adı güzel değil. "Varlık Vergisi Faciası" olarak göstermekle objektifliği biraz zedelemiştir. Bunun yerine "Varlık Vergisi Olayı" veya "Varlık Vergisi Vakası" denilebilirdi. Varlık Vergisi pek beğenilecek bir kanun değildi. Ancak o tarihte, devletin alması lazım gelen sosyal tedbirleri kapsayan bir uygulama olarak görülebilir. Zamanın şartları açısından böyle bir tedbire ihtiyaç olduğu da bir vakıadır. Kanun çok iyi tatbik edilmiştir. Varlık Vergisi'ni uygulamada handikap ortadan kaldırılmıştır. Zamanın kısalığı nedeniyle belki tahminlerde bir hata olmuştur. Ancak çok dürüst davranılmış ve suiistimal olmamıştır. Örneğin, hizmet erbabına tarh edilen vergi, dokuz ay sonra uygulamadan kaldırılmıştır.

– Uygulama sırasında verginin bazı olumsuz yanlarının ortadan kaldırılmaya çalışıldığını söylediniz. Ancak, kanunda yer

alan vergide genellik ilkesinden sapılarak, tahsilatın yüzde 85 oranında gayrimüslimlerden yani "G" grubundan alındığını görüyoruz. Bu doğrudan uygulamayla ortaya çıkan bir sonuç...

F. M.: Doğru. Bu uygulama ortadadır. Türkiye'de Osmanlılardan itibaren, gayrimüslimler ticareti ele geçirmiş ve büyük kazançlar sağlayarak, Türk ekonomisine tamamen hâkim olmuşlardır. Varlık Vergisi'ni hazırlayan hükümet bu durumu göz önüne alarak tatbikatı bu yöne yöneltmiştir. Bu da doğrudur. Varlık Vergisi'ne kadar Türkler ticarette ikinci ve üçüncü sınıf işler yapıyorlardı. Varlık Vergisi'nden sonra bilhassa Anadolulu ticaret erbabı İstanbul'a gelerek, ticaret hayatında kendilerine yer yapabilmişlerdir. Varlık Vergisi'nin böyle bir sonucu olmuştur. Ancak Varlık Vergisi'nin tatbikatıyla böyle bir imkân olabilmiştir.

– Kimi yazarlar sizin "Hilmi Uran listesi" olarak anılan ve Adana havalisindeki mükelleflerin vergilerinden indirim yapılmasını öngören listeye karşı tavır aldığınızı anlatırlar.

F. M.: Varlık Vergisi'yle ilgili çok şikâyet olurdu. Bu şikâyetleri incelerdik. Ben soğukkanlılıkla bu şikâyetleri inceler ve doğrudan bakana açıklamada bulunurdum. Örneğin, Hilmi Uran listesi konusunda tavır aldım. Uran, Adana, Mersin'deki şikâyetleri bir listeye dönüştürüp bize intikal ettirdi. Listeyi incelediğimde verginin büyük çoğunluğunun ödenmiş olduğunu gördüm. Ek bir mumameleye ihtiyaç kalmamıştı.

– Sanıyorum bir de Vehbi Koç'un itiraz başvurusu yine sizin bölümünüze yapılmıştı.

F. M.: O döneme ilişkin, Vehbi Koç'la ilgili bir anımı aktarayım. Başbakan, Vehbi Koç'u çağırıp "Sana 300 000 lira vergi tarh ettik. Ama sen diğerlerine örnek ol ve itiraz edip vergi borcunun 500 000 olması gerektiğini söyleyip jest yap" demiş. Koç da kabul etmiş. İtiraz yapılmış ve 500 000 lira olarak belirlenmiş. Ancak Koç'un iştirakleri var. Bu iştirakler de işin içine girince Varlık Vergisi borcu 1,5 milyona çıkmış. Başbakan beni çağırdı. "Bu zata söz verdik ve borç fazla çıktı. Nasıl düzeltirsin?" dedi. Ben de mükerrerlik ve maddi hata kısmını düzeltip ancak 60 000-70 000 liralık kısmını indirebildim.

– Gayrimüslim mükelleflere uygulanan çalışma kampları uygulamasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

F. M.: Kanunun savunması en güç noktalarından biri de Aşkale uygulamasıdır. Kanunun o aşaması hiçbir zaman savunulamaz.

Tahsil safhasında bir nevi cebir kullanılmıştır. En sert aşaması da budur. Varlık Vergisi'ne belki de "facia" adını bu uygulama vermiştir. Bu uygulamayı kanundan çıkarın, o zaman bu kanun o kadar da eleştiri konusu olamaz. Sanıyorum tahsilatı hızlandırma amacı güdülüyordu. Yoksa hükümet de dünyada akisler koparacağını biliyordu.

Normal bir prosedür içinde bunların mallarını satmak, tasfiye etmek, paraya çevirmek çok uzun zaman alabilirdi. Böyle bir müeyyide olmasa kendiliklerinden parayı vermezlerdi. Haciz ise yıllar alabilirdi.

Aşkale'de herhangi bir zulüm yapılmamıştır. Sadece gönderilmişlerdir. Ticaret hayatının Türkleştirilmesi hedefi gözetilmiştir. Uygulama da bunu gösteriyor. Varlık Vergisi sonrasında tüm Anadolu tüccarı örneğin Koçlar, Sabancılar bu hadiseyle kendilerine yer bulmuşlardır. Bu hadisenin böyle de sosyal bir hizmeti olmuştur. Varlık Vergisi'yle, tüm amaçlar bir arada çözülmek istenmiştir.

Varlık Vergisi takdire dayanan bir vergi olduğu için takdir hataları bu tip uygulamalarda olmuştur. Ayrıca zaman da kısadır. Ancak büyük mükelleflerde büyük hatalar olmamıştır.

Konsoloslukların, Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı başvuru ile "E" grubuna yani ecnebilere vergilerde azaltma yoluna gidilmiştir.

Varlık Vergisi'nde amaca ulaşıldığı görüşü hâkim olunca verginin terkini yoluna gidilmiştir. Çünkü geri kalan alacaklar gayri kabildi. Verginin ortadan kaldırılmasında dış dinamiklerin etkisi olduğunu sanmıyorum.

İstanbul'daki iş hayatının özelliğine göre listeler hazırlandı. Dönmelerde de buna göre kapitülasyonlardan beri bir husumet vardı. Buna tepki duyarlardı. Dönmeler de İstanbul'da oldukça etkiliydi. Dönme bir müfettiş arkadaşımız Suat Başar, uygulanan vergi oranlarını doğru, hatta az bile bulmuştu.

Aşkale'de oluşturulan kamp, İstanbul'da fikir olarak oluşmuştu. Askeri bir kamptı. Askeri olarak tertip edilmişti. Bir çalışma kampıydı. Aşkale'nin ismi korku yaratmıştır.

– Varlık Vergisi'yle ilgili bir anınızı aktarır mısınız?

F. M.: Trabzon'da Rum cemaati yoktu. Ancak orada bir tane de ben muamele yaptırdım. Trabzon'da öğrenci iken Bursa'ya gitmem gerekiyordu. Bir seyrüsefer acentesine gittim. Orada bir zat vardı. Son derece kibirli duruyordu. Ortada kimse olmadığı için, o şahsa bilet gişesinin yerini sordum. Bana bakıp cevap vermeden süzdü beni. Bu olay beni çok etkiledi. Gençliğin de verdiği

haletiruhiyeyle çok kızdım. Neyse yıllar sonra, o adam ukde kaldı bende. Sonra Varlık Vergisi için gittik, komisyon işi bitirdi. "Benim de bir dileğim var. O seyahat acentesi sahibine vergi kondu mu?" dedim. "Pek vergiye sokulacak durumu yok" dediler. Ben, "Rica ediyorum en asgari miktar da olsa o kişiyi listeye dahil edin, gerekçesini sonra anlatırım" dedim. "Peki" dediler. Sonra 1 500 lira vergi konuldu. Ben de başımdan geçeni anlattım. Bütün komisyon üyeleri "Bunu daha önce anlatsaydınız vergiyi beş misli koyardık" dediler. Bu zat daha sonra eski başbakanlardan Hasan Saka'nın kardeşi çıktı. Benim de Varlık Vergisi'yle ilgili tek günahım budur.

Varlık Vergisi daha sonra siyasi istismar konusu yapılmıştır. Aslında savunmak güçtür. Savunurken güçlük çekiyorum ama böyle bir tedbire de gerek vardı. Varlık Vergisi'ni zamanın şartları içinde değerlendirmek lazım. Amacı bakımından yerinde bir vergi olduğunu düşünüyorum. Bu vergi alınmasaydı, bu para giderek fakirleşen halktan alınacaktı. Vergi bunu önlemiştir.

Hacizlerin ne ölçüde olduğunu bilmiyorum. Vergi mükellefinin malına haciz konulması gerçekten de o kişi için yıkım olur. Ama ben bunun boyutlarını bilmiyorum.

Varlık Vergisi'nin doğurduğu en önemli sonuçlardan biri de bu verginin uygulanmasından sonra gelir vergisine geçilmesi olmuştur.

Parseh Gevrekyan'la görüşme

Varlık Vergisi borcu olan 150 000 lirayı ödeyemediği için on ay Erzurum ve Sivrihisar "çalışma kamplarında" kaldı. Ermeni kökenli bir kereste tüccarıydı. Söyleşinin yapıldığı dönemde bir nalburiye dükkânını işletiyordu. 1995'te vefat etti.

– Varlık Vergisi uygulamasının gerçekleştirildiği dönemde kaç yaşındaydınız? Ne işle uğraşırdınız?

Parseh Gevrekyan: Varlık Vergisi'nin çıkarıldığı dönemde ben henüz otuz bir yaşında genç bir kereste tüccarıydım. Bana takdir olunan vergi tutarı 150 000 liraydı. Düşünün ki bir kamyon kereste o zamanlar 25 liraydı ve ben tüm malvarlığımı satsam yine de bu parayı ödeyemeyecek durumdaydım. Zaten Erzurum'dan da annemin, gayrimenkullerini elden çıkarması sayesinde kurtuldum.

– Sizin ödemeniz gereken vergi miktarı belirlendikten sonra ne gibi gelişmeler oldu?

P. G.: Benim için belirlenen vergi miktarını bize tanınan on beş günlük süre içinde ödemem imkânsızdı. Vali Lütfi Kırdar'a gidip rica ettim ve süre istedim. Bana dört ay daha tanıdılar. Borcumun önemli bir kısmını ödedim. Ancak yine de vergi borcunun tamamını ödemem imkânsızdı. Benim için artık geri sayım başlamıştı.

Bir gün kuyumcu bir arkadaşıma iki sivil polis gelmiş, beni sormuş ve "Bursa'dan borcumuz var. Ödemek istiyoruz" demiş. Kim olduklarını hemen anladım ve o gece eve gitmedim. Aileme de evde kalmamalarını tembih ettim. Çünkü o ara evde anne, kardeş kimi bulsalar gözaltına alıyorlardı. Daha sonra Emniyet'-

ten bir tanıdık bulup beni direk sevk merkezine almasını rica ettim. Kabul etti. Böylece o tıklım tıklım nezarethane aşamasını atlayabildim.

– Erzurum'a sevkinizi önleyememişse de etkili tanıdıklarınız aracılığıyla bazı kolaylıklar tanındığı anlaşılıyor.

P. G.: Evet, çevremde birçok dostum vardı. Örneğin, Şükrü Saracoğlu'yla dışişleri bakanı olduğu sıralar dosttuk. Birlikte yemek yemiştik. Hatta Saracoğlu, İzmir'de yaşayan Ermeni hocası Hamezas Haki'yle yaptığı bir sohbette, "Hocam, herkes bizim ekalliyetlere yüklendiğimizi söyleyerek suçluyor. Gevrek'e topu topu 150 000 lira vergi koyduk. Çok mudur?" diye benden bahsedermiş. Ancak benim takdir komisyonuma giren bir dostumdan öğrendiğime göre, bana konulan vergi miktarı gerçekte bu miktarın iki katıymış ve dostlarımın çabasıyla indirilebilmiş. Yani benim dostlarım olduğu kadar düşmanlarım da vardı. Örneğin, Cahide Sonku'yla birlikte yaşardım. Ona hoca tuttum. Yazlık ve kışlık ev aldım. Araba aldım. Onunla ilişkimizi kıskananların Varlık Vergisi'ni fırsat bilip bana yüklendiklerini biliyorum. Ancak benim böylesi gönül maceralarım çoktur. Benli Belkıs ve kız kardeşiyle birlikte olmuşumdur ama neden Cahide Sonku'yla afişe olduğumu hâlâ anlayabilmiş değilim.

– Erzurum'dan döndükten sonra da Cahide Hanım'la görüştünüz mü?

P. G.: Erzurum'a sevk edileceğimi anlayınca "bizim sonumuz belirsiz" diyerek, Cahide'yi memleketin en büyük tütün tüccarlarından İhsan Doruk'la evlendirdim. Beni Erzurum'dayken hiç aramadı ama döndükten sonra ara sıra görüştük.

– Sevk merkezi nasıldı? Herhangi olumsuz bir uygulamayla karşılaştınız mı?

P. G.: Bize kötü davranmadılar. Varlık Vergisi'nde çalışma zorunluluğu uygulaması sadece gösterişti. Dışarıdan çok sert görünen, yaşayanlar açısından ise nispeten yumuşak bir gösteriş. Sevk merkezinde az kalınırdı. Sirkeci Demirkapı'daki merkezde üç gün çadırlarda kaldık. Daha sonra bizi kafileler halinde Haydarpaşa'dan trene bindirdiler. Bu aşamaya kadar bizimle askerler ilgileniyordu. Ben sekizinci kafiledeydim. Trende üçüncü mevkide yolculuk ediyorduk. İki gece, üç günde Erzurum'da olduk. Bizi vergiyle ilgili özel olarak görevlendirilen memurlar karşıladı.

– Erzurum'daki yaşamınız nasıldı? Kaç kişiydiniz?

P. G.: Erzurum'da 3 000-4 000 kişi vardık. Ayrıca ilk beş altı kafile Aşkale ve Pırnakkabın köylerine yerleştirilmişti. Toplam sayımızın 5 000-6 000 kişi olduğunu sanıyorum. Biz Erzurum'da kalanlar diğer arkadaşlarımızdan daha rahattık. Yedi sekiz kişi birleşip ev tutmuştuk. Yerde yatılırdı. Çarşıya gider alışverişimizi yapardık. O ara, gerek Erzurum'daki gerekse Sivrihisar'daki köylülerin ve tüccarların gelir kaynağı olmuştuk. Düşünün ki Kars'tan kampa yağ getirirlerdi. Akşamları çıra yakardık. Yemek ortak pişirilirdi. Hepimizin gözü postadaydı. Daha sonra bizi orada bulunan büyük bir okula yerleştirdiler. Bir yatakhanede 25-30 kişi kalıyorduk. Sabahları bizi topluca şehir dışındaki tarlalara götürüyorlardı. Akşama kadar burada oturuyor, sonra da evimize dönüyorduk. Rahattık. Sayım olmazdı, isteyen evde kalabilirdi. Akşamları bir saz heyetimiz vardı. Cümbüş yapardık. Eğer ekonomik olarak çökmemiz, hasret ve güç yaşam şartları olmasaydı, tatil yapıyorduk diyebilirim. Ancak Erzurum'da 20-25 kişiyi kaybettik. Çoğu yaşlıydı. Onları aynı yere gömdük. Ermeni, Rum ve Musevi cemaati olarak cenazeleri hep birlikte kaldırdık. Birlikte zorluklara göğüs gerdik. Aramızda güçlü bir dayanışma vardı. Parası olmayanlara, yiyecek alamayanlara yardım ederdik. Bu dayanışma İstanbul'a gelinceye kadar sürdü, sonra bozuldu.

– Aşkale ve Pırnakkabın köyünde yaşayanların durumu nasıldı?

P. G.: O arkadaşları çalıştırıyorlardı. Aşkale'deki tek katlı beton bir binada kalıyorlardı. O arkadaşların yaptıkları Kop Dağı'ndaki yolu gördüm. Yolun kenarında altı yedi metre kar vardı. Kurt sürüleriyle uğraştıklarını anlatmışlardı. Aşkale'deki arkadaşlar Erzurum'a geldiklerinde bizim şartlarımıza gıpta ederlerdi. Çünkü onlara likör bile ikram ederdik.

– Erzurum'da ne kadar kaldınız?

P. G.: Erzurum'da sekiz ay kaldım. Daha sonra havalar giderek soğumaya başladı. Bunun üzerine bizi Sivrihisar'a yolladılar.

– Kamptan kaçan oldu mu? Siz hiç kaçmayı düşündünüz mü?

P. G.: Hayır düşünmedim. Benim bildiğim kadarıyla kaçan da olmadı. Ancak bazı arkadaşların kamptan İstanbul'a gidip işlerini yoluna koyup döndükleri olmuştu. Kaçma imkânı vardı ama Erzurum'dan nereye kaçacaksınız? Zaten savaş sürüyor.

– Sivrihisar yolculuğu ve kamp yaşantınızı anlatır mısınız?

P. G.: Erzurum'daki yükümlüleri trenlerle Sivrihisar'a taşımaya başladılar. Toplam 5 000-6 000 kişi vardık. Bizi hayvan vagonlarına tıkıştırıyorlardı. Çok güç koşullarda yolculuk yaptık. Tren zaman zaman uzun molalar veriyordu. O zaman biz de inip geziyorduk. Hatta bu gezintiler sırasında arkadaşlarımızın treni kaçırıp sonraki mola yerine yetiştiği çok olmuştur. Sivrihisar'a vardığımızda, bizi askerler gibi sıraya sokup düzenli yürümemizi istediler. Ancak kısa sürede disiplin yine gevşetildi. Kampımız çadırlardan oluşuyordu. Her çadırda on beş kişiydik ve herkes yan uyumak zorundaydı. Çadırlarda her cemaatten beş kişi kalıyordu. Kampın kurulduğu düz alan çevresinde hiçbir yerleşim yeri yoktu. Zaten bütün kamp yaşantımızda yiyecek hep bizim için sorun olmuştu. Ancak Sivrihisar'da bu sıkıntıyı daha fazla hissettik. Kampın yanında kurbağalı bir dere geçerdi. Dereden suyu mendille perdeleyerek içerdik, yoksa ağzımıza kurbağa yavrusu kaçardı.

Kampta sorumlumuz olan Ragıp adında bir binbaşı vardı. Bize çok eziyet etti. Her gün çadırları söktürür, yirmi metre öteye yeniden kurmamızı isterdi. Bir süre sonra çevredeki köylülerden yiyecek almamızı da yasakladı. O dağın başında ne yapacağımızı düşünürken bir de baktık ki Ragıp kendi adına kantin açıvermiş.

Kampta Erzurum'dan getirdiğimiz ve hepimizin maskotu bir köpeğimiz vardı. Adını "Varlık" koymuştuk. Hepimizi tanırdı. Burada iki ay kaldım. Daha sonra evden borcumu ödedikleri belirlendi ve ben İstanbul'a döndüm. Sivrihisar'daki kamp iki üç ay daha kaldı. Daha sonra kamptakilere "Sizi Ege'ye sevk edeceğiz, hazırlanın" denmiş ve kampta huzursuzluk çıkmış. Yükümlüler hazırlıkları tamamlayınca da "Evlerinize döneceksiniz" denmiş.

– Döndükten sonraki yaşamınızda ne gibi değişiklikler olmuştu?

P. G.: Kamptan döndükten sonraki ilk akşam ev tıka basa dolmuştu. Aileler kamptaki yakınlarının durumlarını sormak için eve gelmişlerdi. Tanımadıklarım için de fotoğraf getirmişlerdi. Ailelere "Bu gösterdiğiniz fotoğraflar medeni insanların görüntüsüdür. Biz ise orada saç sakal birbirine karışmış ve üstümüzde doğru dürüst giyecek bir şey olmadan yaşamışız. Onları nasıl tanıyabilirim ki" dedim.

İş hayatında yeniden kereste işine döndüm. Ancak artık ayağını yorganına göre uzatan bir insandım. Örneğin, kampa gittiğimde nişanlıydım. Dönünce evlendim. Çocukları çok sevmeme rağ-

men mali durumumdan ötürü tek çocukla yetinmek zorunda kaldım. Annem beni kamptan kurtarmak için Taksim'de üç parça yerini satmak zorunda bırakılmıştı. Bu yerlerin şimdiki (bu söyleşi 1988'de yapıldı -R.A.) değeri 1,5 milyarın üzerindedir.

– Ya diğer kamp arkadaşlarınız?

P. G.: Ben şanslı bir insandım. Vergi borcumun ödeneceğini biliyordum. Ama yoksun olan bazı yükümlüler yok edileceklerini sanıyorlardı. Döndüğümde nişanlım hâlâ beni bekliyordu. Birçoklarının ailesi parçalandı. Tüm servetlerini kaybetmişler, itibarlarıyla oynanmıştı. Hacizler sonucu ev eşyalarını bedava fiyatına ellerinden almışlardı.

Örneğin, Topalyan adında, kereste işiyle uğraşan ve gerçekten küçük bir tüccar olan bir arkadaşım vardı. Kendisine 400 000 lira vergi koymuşlar. O da Defterdar Faik Ökte'ye gidip "koskoca Konya vilayeti bile 400 000 lira vergi ödemezken benden nasıl olur da bu parayı ödememi beklersiniz?" demiş. Tabii o da Erzurum'a gönderildi.

Aşkale'de tuvalet temizleyen Moiz adında bir Musevi'yle karşılaştım. Çok yoksuldu ve 60 000 lira vergi konulmuştu. "Yağcı" diye bilinirdi. Ne iş yaptığını sordum. Kepenklere yağ sürerek geçimini sağlarmış ve komisyon onu yağ tüccarı sanmış. Kısacası haksızlığı yaşadık. Erzurum ve Aşkale'deki birçok arkadaşım hemen Türkiye'yi terk ettiler. Hatta bize de "Aptallar, bize onca yapılana rağmen kalıyorsunuz" dediler. Ancak biz kalanlar bu vatanın çocuğuyduk ve ölülerimiz bu topraklarda yatıyordu. Çünkü bu memleketi seviyorduk. Gidenler de hâlâ buraları özler ve arar.

– Varlık Vergisi ekonomik yaşamda nasıl bir sonuca yol açtı sizce?

P. G.: Varlık Vergisi'yle birlikte piyasada ciddi bir sermaye açığı doğdu. Bu sermaye açığını Anadolulu Müslüman tüccarlar kapattı. Böylece azınlıkların ticari hayattan çekilmesi sağlandı. Ancak haczedilen eşyaları satan alan Anadolu tüccarı bunu nasıl kullanacağını bilmiyordu. Örneğin likör alan bu şahıslar, tabağa likör koyup ekmek banıyorlardı. Bu arada azınlıktan olanlar Varlık Vergisi'nden sonra artık mal mülk sahibi olmaktan vazgeçtiler. Dışarıya ciddi miktarda para akışı başladı. Yapıcı olarak tanınan Ermeniler bile altın gibi taşınır değerlere para yatırır oldular.

– Varlık Vergisi'nin uygulanmasında Nazi Almanyası'nın etkisinde kalındığı söylenir. Bu görüşe katılıyor musunuz?

P. G.: Evet, savaş yılları boyunca azınlıklara, Müttefiklerin beşinci kolu yani destekleyicisi gözüyle bakılıyordu. Bizim bu suçlamadan ötürü cezalandırıldığımızı düşünüyorum. Uygulama sırasında Nazilerden etkilenildiği muhakkak. Irkçılığın tohumlarının Varlık Vergisi'nde atıldığı söylenebilir.

İshak Alaton'la görüşme

Varlık Vergisi'nin uygulandığı yıllarda lise öğrencisiydi. Babası Aşkale'deki çalışma kampına gönderildi. Aile bütün malvarlığını yitirdiği için öğrenim yaşamını terk etmek zorunda kaldı. İlk sermaye birikimini teknisyen olarak çalıştığı İsveç'te sağladı. Halen Alarko Holding Yönetim Kurulu başkanı olarak yaşamını sürdürüyor.

– Varlık Vergisi sizi ve ailenizi nasıl etkiledi?

İshak Alaton: Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarıldığı dönemde on beş yaşındaydım. Babam iplik ithaliyle uğraşırdı. Beyoğlu'nda küçük bir mağazası vardı. Varlık Vergisi oranları ilan edildiğinde, babama ilk etapta 16 000, sonra da 64 000 lira vergi belirlendiğini gördük. Bu rakam ailemizin tüm malvarlığının çok çok üstündeydi. Doğal olarak verginin ilk 16 000 liralık kısmını ödedik. Geriye 64 000 lira kaldı. Bunun üzerine babamı Aşkale'ye gönderilmek üzere Sirkeci'deki sevk merkezine aldılar.

– Babanız Aşkale'ye gönderildi mi?

İ. A.: Babam o merkezde dört ay kaldı. Babama giysi ve benzeri ihtiyaçlarını götürüyordum. Çadırda kalıyorlardı. Ailemiz, babamın Aşkale'ye gönderilmemesi için birtakım "özel" çabalar içindeydi. Bu çabalar babamın gidişini ancak dört ay erteledi. Babam Aşkale'de sekiz ay kaldı.

– Aşkale'ye gittiniz mi? Orada hayat nasılmış?

İ. A.: Aşkale'ye gitmedim. Ancak babamın anlattığı kadarıyla Aşkale'de baskı yoktu. Fazla çalıştırmamışlar.

– Varlık Vergisi ve Aşkale babanızın ve ailenizin yaşamında ne gibi değişikliklere yol açtı?

İ. A.: Babam Aşkale'den döndükten sonra kırılmış ve tüm güvenini yitirmiş bir insandı. Bütün servetini kaybetmişti. Bir daha yeniden işe başlama şevkini kendinde bulamadı. Öyle ki eve bile masraf yapamayacak kadar riskten kaçınır bir hale gelmişti. Babam inançlı bir insandı. Aşkale'den döndüğünde bütün inançlarını yitirmişti. Öyle de öldü. Ve gelen hacizle eşyalarımız elimizden gitti. Yalnızca kardeşim telefonun üzerine bir çarşaf attı da haciz memurları telefonu göremedi. Böylece onu kurtarabildik. Ben okulu bırakmak zorunda kaldım.

– O dönem Türkiye'de antisemitik bir hava var mıydı?

İ. A.: O yıllar hayalimde gridir. Antisemitizm güçlü bir havaydı. Anımsıyorum. Şişli Terakki Lisesi'nde okurdum. Okula Türk subayların refakatinde Nazi subayları gelir ve Nazizm'in propagandasını yaparlardı. Hiç unutmuyorum, gelen Nazi subayı sarışın, uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. Şimdiki kuşaklara belki garip gelebilir ama o dönemde Türk makamları bir Türk lisesinde propaganda yapılmasına izin verebiliyordu.

Ek 2

Dünyada Varlık Vergisi uygulamaları

Çalışmamızın bu bölümünde İkinci Dünya Savaşı'nda çeşitli ülkelerde uygulanan savaş ekonomisini ve buna bağlı olarak finansman biçimlerini inceleyeceğiz.

Kitabın içeriğine oranla daha "teknik" olan bu bölümü ekte yayımlamamızın iki nedeni var. İkinci Dünya Savaşı dünyanın her yerinde olağanüstü koşulların, uygulamaların baskın olduğu bir dönemdi. Böylesi bir verginin bu koşullarda tahsilinin gerekli olduğu, başlıca savunma biçimiydi. Nitekim gerek uygulama sürecinde gerekse sonraki tartışmalarda Varlık Vergisi'ni savunanlar hep bu gerekçeye sarıldılar. O halde dünya savaşın finansmanını nasıl sağladı sorusu önem kazanıyor.

İkinci olarak bu çerçevede incelenen bazı ülkelerin savaşa fiili olarak katıldıklarını, sürekli olarak kaynak kaybına (insan, mal) uğradıklarını belirtmeliyiz. Zira söz konusu ülkelerin uyguladıkları politikalarda bu yaşamsal etkenin rolü son derece önemlidir. Türkiye açısından ise olası bir savaşa hazırlık söz konusudur. Türkiye ile savaş içindeki ülkelerin uyguladıkları politikalar incelenirken bu ayrımın unutulmaması gerekir.

1. Savaş ekonomisi ve özellikleri

İkinci Dünya Savaşı'nın, daha önceki savaşlarda önem taşıyan bireysel başarı, taktik, coğrafi konum gibi sübjektif etkenlerden çok teknik/teknolojik düzeyin gelişkinliğine, her tür silahın üretim hızına, sınai yapıya ve yeterli mali olanaklara bağlı olduğu görülmüştü. Gerçekten de savaşta taraf olan ülkelere (Almanya, İngiltere, Sovyetler Birliği, ABD, Japonya) bakıldığında, bu ülkelerin o dönemin en gelişmiş sanayilerine sahip olmaları nedeniyle,

savaşın olağanüstü yükünü tüm güçlüklere karşın (işgal, bombardıman vb) taşıyabildikleri söylenebilir.

Savaşın büyük boyutlara varan harcamaları, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa, İngiltere ve ABD için toplam 560 milyar frank iken, bu rakam İkinci Dünya Savaşı'nın ilk iki yılında, yani 1939-1941'de Almanya için 175 milyar mark, İngiltere için 5,1 milyar sterlin ve ABD için ulusal gelirin (1942-1943) yarısıdır. Birinci Dünya Savaşı'yla karşılaştırıldığında, savaşın iki yılındaki harcamalar, Birinci Dünya Savaşı'ndaki tüm harcamalardan fazlaydı.[1]

Ayrıca bu ülkelerde savaşa ayrılan kaynakları, kalkınma ve refahın sağlanması gibi bir işlevin tersine, toplumsal üretimin cephede yok olmasıyla yeniden üretmek zorundaydı. Bu amaçla devletin yeni kaynaklar araması ve yeni üretim olanakları yaratması zorunluluk halini almaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş ekonomilerinin şu genel özellikleri içerdiği görülüyordu:[2]

1) Savaşan ülkeler savaşın finansmanı sorununu çözümlemek için, normal gelirleri dışında olağanüstü gelirlere gereksinim duydular ve olağanüstü gelir elde etme yollarını çeşitlendirdiler. Bunun en gelişmiş biçimi vergiler oldu. Örneğin, 1914-1918'de genel masrafların İngiltere'de ancak yüzde 20'si, Almanya'da yüzde 13'ü ve Fransa'da yüzde 16'sı vergilerden karşılanırken, bu oran 1941'de Almanya için yüzde 50, İngiltere için yüzde 36 olmuştu.

2) Savaş sırasında stokların kullanılması, yenileştirme ve amortisman tekniklerinden vazgeçilmesi ve sermayenin doğrudan kullanımı sık rastlanan bir finansman tekniğiydi.

3) Bir başka önlem de zorunlu tasarrufların artırılarak gelir elde edilmesiydi. Bu amaçla çalışanların ödeme sırasında maaş ya da ücretlerinin bir kısmının –sonradan ödenmek koşuluyla– kesilmesi ya da bankalarda bloke edilen paranın savaş sonunda faizinin ödenmesi yoluyla kullanımı gerçekleştirilmişti.

4) Devlet, iaşe sorunlarını çözümlemek, ulusal savunma ile kişisel gereksinmeler arasında uyum sağlamak gibi amaçlarla "tüketime" müdahalede bulunabiliyordu.

5) Devlet, savaş malzemesinin üretimine öncelik verilmesi, sanayinin bu yönde kanalize olması, üretimde kullanılan emek gücünün istihdamı gibi konularda üretime müdahale edebiliyordu.

6) Devlet, askeri gereksinmelere öncelik tanınması nedeniyle,

1. M. Akbay, a.g.m.

2. F. Ergin, a.g.e., s. 160-163; M. Akbay, a.g.m.; F. Çelikbaş, a.g.m.

piyasada oluşan kıtlığın fiyatlara yansımaması için "fiyatlara" müdahalede bulunabiliyordu.

7) Devlet, sermaye, para, kredi gibi ekonomik işleyişi yönlendiren etkenleri kontrol altında tutuyordu.

Görüldüğü gibi savaş sırasında devlet, piyasayı düzenleyen bütün makroekonomik değişkenlere müdahale etmekte ve ekonomiyi savaş koşullarına uygun şekilde yeniden düzenlemekteydi.

Savaş ekonomilerinin değerlendirilmesinde kullanılan ve dinamik analiz olarak anılan "kapalı devre" kuramına göre[3] devlet, en büyük tüketici olarak borçlanmalar ve vergilerle elde ettiği geliri, yine özel teşebbüse geriye ödemekteydi. Özel teşebbüsün gelirlerindeki artışın yanı sıra savaş koşulları nedeniyle oluşan malvarlığı, fiyat artışlarına yol açmaktaydı. Fiyat artışlarından en fazla etkilenecek olan kurum, en büyük tüketici olan devletti. Öte yandan fiyat artışları özel teşebbüsün gelirlerinde daha da fazla artış sağlayacaktı.

İşte bu kısırdöngünün ortadan kaldırılması için devlet, "kapalı devre" kuramına göre, özel teşebbüsün elindeki gelirin artan kısmını, vergi oranlarının artırılması ve yeni borçlanmalarla massederken, talebi sınırlayan çeşitli politikalarla fiyat artışlarını kontrol altına alacaktı.

"Kapalı devre" kuramı, savaş ekonomilerinde devletin tüketici konumu ve önlemlerin amaçlarının açıklanması bağlamında önem taşımaktadır. Özel şahıslarda gelir artışıyla birlikte vergi oranlarının artırımı ya da yeni vergi türlerinin yaratılması konumuz açısından dikkat çekicidir. Zira Varlık Vergisi'nin "resmi" gerekçelerinden biri de savaş sırasında oluşan olağanüstü gelirlerin toplanmasıydı.

Şimdi çeşitli ülkelerde savaş sırasında alman önlemlerin "mali" boyutlarını inceleyelim:

2. Çeşitli ülkelerde savaş ekonomisi ve alınan önlemler

a) İngiltere

İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere, Avrupa'da işgal altında olmayan tek Müttefik ülke konumundaydı. Ancak Almanya'nın yoğun hava ve deniz ablukası/bombardımanı, İngiliz ekonomisine ağır darbeler vuruyordu.

İngiltere, bir yandan savaşın maddi ve manevi yıkımını yaşarken, bir yandan da savaş ekonomisinin tipik göstergesi olan, pi-

3. M. Akbay, a.g.m. Kuram, Fransız yazar Maroni tarafından geliştirilmişti.

yasa ekonomisinin savaş ekonomisine uyumlaştırılması, üretimin aksamaması, fiyat artışlarının önlenmesi, savaşın finansmanı için kaynak yaratılması gibi sorunları çözümlemeye çalışmıştı.

Bu amaçla, üretim ve fiyat kontrollerinin sağlanması için hammadde ithal ve ihraç ürünlerinin kontrolü, üretim ve dağıtım kontrolü, sanayinin yoğunlaştırılması, hammadde ve sınai mamullerinde fiyat kontrolü, ücretlerin, gıda ürünlerinin üretim-dağıtımının denetimi, kârlarda kontrol, tarım ürünlerinde üretimin artırılması için yapılan kontroller gibi ekonominin hemen tüm alanlarında etkin müdahalelerde bulunulmuştur.

Ancak bu dönemde, alınan tüm önlemlere karşın, fiyat artışları görülmekteydi. 1938 yılı sıfır kabul edildiğinde, 1945'te tüketim maddelerindeki fiyat artışı ortalama yüzde 53'tü. Ancak çeşitli tüketim maddelerinde farklı oranlar görülmekteydi. Aşağıdaki tabloda İngiltere'de çeşitli tüketim maddelerindeki fiyat artışları gösterilmiştir.

Tablo 29
İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'de tüketim maddeleri fiyat artışları
1938 = 100

	1939	*1940*	*1941*	*1942*	*1943*	*1944*	*1945*
Gıda maddeleri	102	122	134	134	136	137	
Alkollü içkiler	104	132	148	180	203	214	215
Kira, temizlik, su	101	102	103	103	103	103	103
Yakıt, aydınlatma	101	112	118	122	127	133	138
Giyim eşyası	133	133	174	178	174	180	181
Devamlı ev eşyası	102	129	171	215	214	210	209
İdame, bakım masrafları	100	119	119	138	160	171	176

Kaynak: M. Ertuğruloğlu, a.g.m.

Tabloda da görüldüğü gibi, temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışları nispeten daha azdı. Bunu devletin sıkı kontrol mekanizmasına bağlayabiliriz.

İngiltere, savaşın finansmanında büyük ölçüde vergiler ve borçlanmalardan yararlanmıştı. Örneğin, 1942-1943 bütçesinde toplam harcamalar 5,3 milyar sterlindi. Bunun 4,5 milyar sterlini savaş harcamalarına ayrılmıştı. Bu miktarın 2,4 milyarının vergilerle ve 2,1 milyarının da borçlanmalarla karşılanması sağ-

lanmıştı.[4] Vergilerin toplam gelir içindeki payının yüzde 50'ye yakın olduğu görülmekteydi.

İngiltere'de uygulanan bir vergi tipi, Varlık Vergisi'ni hatırlatması bağlamında dikkat çekicidir. Savaş döneminde doğan aşırı kazançları vergilendirmeyi amaçlayan "Aşırı Kazanç Vergisi"nin oranı belirli bir tutardan sonrası için yüzde 100'dü. Ancak bu vergiyle mükelleften alınan miktarın 1/5'i mükellefin bu parayı alet ve makinelerini onarım ve yenilemesinde kullanması halinde iade edilecekti.[5]

b) Almanya

Almanya, İkinci Dünya Savaşı için gerekli ekonomik ve politik düzenlemeleri 1933'te Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte yaşadı. Bu anlamda Alman ekonomisinin savaşa uyumlaştırılması için yeterli süre sağlanabilmişti. Geçen süre içinde silahlanma harcamaları artırılarak ordu nicelik ve nitelik olarak geliştirildi. Savaş öncesinde silahlanma harcamalarının finansmanı için kısa ve orta vadeli borçlanma tahvilleri çıkarılmış, vergi oranları beş yılda iki buçuk kat artırılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanya'da devlet, Nazi ideolojisinin ilkeleri doğrultusunda her alanda etkin denetim ve müdahalelerde bulundu.

Almanya olası bir savaşa karşı ekonomisini yoğun biçimde hazırlamıştı. 1932-1939 yılları arasındaki silahlanma harcamaları yaklaşık 64 milyar RM'ydi (RM: Reich mark). Bu dönemde, silahlanma harcamalarına paralel olarak, ücret ve maaş oranlarının reel olarak azalışından söz etmek mümkündür. 1933'te 26 milyar RM'lik ücret ve maaş ödemeleri, silahlanma harcamalarının on üç katı iken, 1938'de 42,7 milyar RM olan ücret ve maaş ödemeleri aynı dönemdeki silahlanma harcamalarının ancak iki buçuk katıydı.[6]

Savaş yıllarında, finansman sorunu büyük ölçüde iç kaynaklardan sağlanmaya çalışılmıştı. Bu amaç doğrultusunda çıkarılan ve banknot yerine de kullanılabilen Funk bonolar, iç borçlanma için kullanılan tipik bir uygulama olarak dikkat çekiciydi. Bonolar devletten alacaklılara borçların yüzde 20'si karşılığında ödenmekteydi. Ayrıca mahalli idarelerin de borçlarının yüzde 40'ını

4. M. Akbay, a.g.m.; F. Ergin, a.g.e., s. 188.

5. M. Ertuğruloğlu, a.g.m.; M. Akbay, a.g.m.; F. Ergin, a.g.e., s. 163.

6. C. Bettelheim, a.g.e., s. 200.

Funk bonolarla ödeme hakkı vardı. Funk bonolar üç yıl vadeli ve yüzde 112 faizliydi. Yani bonolar, piyasaya dönmesi halinde, bir tasarruf aracına dönüşmekteydi.

Ancak alınan bu önleme karşın para arzında 1939-1942 yılları arasında yüzde 63'lük bir artış kaydedilmişti.[7] İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Almanya'da uygulanan vergi politikasında temel amaç, savaşın finansmanı olmuştu. Bunun tek istisnası 1939'un eylül ayında, 2 400 RM'den fazla yıllık gelir elde edenler üzerindeki vergilerin yüzde 50 artırılması olmuştu.[8] Ancak bu uygulama savaş yıllarında kaldırıldı.

Vergi gelirleri 1932'de 10,2 milyar RM iken, 1941-1942'de 92,3 milyar RM'ye yükselmişti. Aynı dönemde Almanya'nın iç ve dış borçları 141,7 milyon RM'ydi. Genellikle vergi gelirlerinde meydana gelen bu artış, ekonomideki büyümeden çok vergi oranlarının artırılmasından kaynaklanmıştı. Örneğin gelir vergisi oranları savaşın hemen başında yüzde 50 artırılmış, şirket kazançları vergisi ise yüzde 20'den, önce yüzde 30'a daha sonra da yüzde 40'a çıkarılmıştı.[9]

Bu aşamada Almanya'daki antisemit uygulamalardan verilecek örneklerin Varlık Vergisi'yle benzerlikleri açısından yararı olduğunu düşünüyoruz. Bu dönemde ekonomisini "Aryanlaştırmak" isteyen Almanya, 1935'te çıkan ırkçı Nürnberg yasalarıyla, Yahudilerin sahip oldukları şirketleri izlemeye alıyordu. Bu firmalarla aynı sektörde iş yapan Alman firmalarından, vergi dairelerinden, ticaret odalarından ve bu firmalara yerleştirilmiş casuslardan elde edilen istihbarat yoluyla, bu firmaları ucuz fiyatlarla Almanlara devretmeleri için Yahudilerin zorlandıkları görülüyordu. Bu süreçte Nazi Partisi ve devletin kurumları birlikte çalıştı. Böylece 1933 ile 1935 arasında Yahudilerin sahip olduğu firmaların yüzde 20 ile 25 arasındaki bölümü Alman ırkından olanlar tarafından satın alındı.[10]

7. M. Akbay, a.g.m.; C. Bettelheim, a.g.e., s. 259-260. Funk bonoları paraya çevrilememesine karşın, Reich vergilerinin ödenmesinde kabul edilmekteydi. Böylece sonuçta ek bir emisyon doğmuş ve işadamları açısından "zorunlu borç verme" şekline bürünmüştü. 1939'da bu bonolardan piyasada 4,8 milyar RM varken, 1942 sonunda 1,2 milyar RM'ye inmişti. Funk bonoları tasarrufu teşvik amacına ulaşamamıştı.

8. F. Ergin, a.g.e., s. 161.

9. C. Bettelheim, a.g.e., s. 253; M. Akbay, a.g.m.

10. A. Aktar, a.g.m.

c) Diğer ülkelerde uygulanan mali politikalar

Bu başlık altında kısaca değişik ülkelerde savaşın finansmanı için uygulanan mali politikalara değinilecektir.*

İsviçre'de, savaş nedeniyle konulan buhran vergisi daha geniş kapsamlı olan savunma vergisiyle değiştirilmişti.

Avustralya'da, 1 000 liradan fazla geliri olanlardan lira başına 10 kuruş vergi alınmıştı.

Bulgaristan'da, sermayeleri en az 300 000 leva olanlardan sermaye vergisi alınmıştı.

Portekiz'de, ticari ve sınai faaliyetlerde normal olarak elde edilen gayri safi kârın yüzde 20'sinden fazla kâr sağlayanlardan kazanç vergisi alınmıştı.

ABD'de, "Federal Gelir Vergisi" kabul edilen muafiyet hadleri yüzde 20 oranında daraltılmış ve emek gelirleri, "gelir vergisi"nin yüzde 10'u derecesinde bir savunma vergisine tâbi tutulmuştu.

İtalya'da, bütün gelir vergilerine –savaşın başlamasıyla birlikte– yüzde 25 ile yüzde 100 arasında zam yapılmıştı. Ancak savaşın vergilerle finansmanı bu ülkede yeterince etkili olmamıştı. Örneğin 1942-1943'te vergiler, genel harcamaların ancak üçte birinden fazlaydı.

Japonya'da ise, 1940 yılında vergi sistemi yeniden gözden geçirilerek şahsi gelirler altı değişik vergiye tâbi tutulmuş, ayrıca ve genel gelir üzerine de "mürekkep bir vergi" konulmuş, kâr ve sermayeyi matrah olarak alan bir şirketler vergisi oluşturulmuştu.

Aşağıdaki ülkeler ise savaş dönemindeki kazançların vergilendirilmesi amacıyla değişik uygulamalara başvurmuştu. Uygulamalara bakıldığında, kâr haddi Norveç'te yüzde 5, Belçika ve Finlandiya'da yüzde 6'yla sınırlandırılmıştı. Bu oranların üstünde elde edilen kazançlara devlet el koymaktaydı. Kanada ve İsveç'te "fevkalade kazancın" yüzde 75-80'ine vergi konulmaktaydı. Ancak savaştan sonra tahsil edilen verginin yüzde 20'si geri ödenecekti. İtalya'da ise 10 000 liretlik kazançtan fazlası yüzde 0,5 oran üzerinden vergiye matrah oluşturuyordu.

Ancak yukarıda değinilen ülkelerde fevkalade kazançlar üzerinden alınan vergilerin genel vergi gelirleri içindeki payı çok küçüktü.

Örneğin, 1940-1942'de İngiltere'de 1 milyar 359 milyon sterlin tutarındaki genel vergi gelirlerinin yüzde 7'si olan 96 milyon sterlin, Kanada'da 776 milyon doların yüzde 6,7'si olan 52 milyon dolar, ABD'de 3 milyar 157 milyon doların yüzde 6,7'si olan 212 mil-

* Bu bölümde F. Ergin (a.g.e., s. 160-163) ve Z. Şenel'den (*Tan*, 15.4.1942) yararlanılmıştır.

yon dolar, Japonya'da 3 milyar 97 milyon yenin, yüzde 18'i olan 557 milyon yen, İsveç'te 1 milyar 452 milyon kronun, yüzde 19'u olan 276 milyon kron savaş dönemi kazançları olarak tahsil edilmişti.

Sonuç itibariyle, söz konusu ülkelerde hayatın her alanında yoğun bir devlet müdahalesi yaşandığını, savaşın finansmanında, vergi gelirinin en önemli araçlardan biri olduğunu, birçok ülkede savaş dönemindeki aşırı kazançların vergilendirilmesi yönünde önlemler alındığını ve bu gelirlerin devlete gelir sağlamaktan çok eşitsizlikleri önlemeyi amaçladığını görüyoruz.

Türkiye'deki uygulamada ise Varlık Vergisi'nden, "para arzını daraltmak, fiyatları düşürmek ve bütçe açığını kapamak" gibi, gerçekten yapısal sonuçların beklendiği ve bu bağlamda amaçlar açısından bir farklılık olduğu belirtilmelidir.

Ek 3

Yılmaz Karakoyunlu'nun romanlarında "garip" azınlık kahramanlar

Edebiyatta yaratıcılığın sorgulanması, soyutlamaya müdahale edilmesi noktasında yapılan eleştiriler her zaman kuşkuyla karşılanır. Bir sanat adamına "öyle değil de böyle yapman gerekirdi" türünden verilen vaazların hiçbir anlamı olmadığı ortada. Sanat, "keyfî" bir üretimdir. Bu bağlamda da yapıtın kerameti yaratıcısından menkuldür. Bu saptama tarihsel olayları konu edinen yapıtlar için de böyledir. Yazar o tarihsel olayın sadece bir kesitini, bir kişisini ya da bir anını seçmekte özgürdür. Yeter ki ortaya çıkan ürüne gerçekleri bire bir yansıttığı savıyla, "belgesel roman" vb şeklinde kastını aşan bir içerik vehmedilmesin ya da sanatçı kendini –ortaya konan roman bağlamında– "tarihçi-araştırmacı" olarak atfetmesin.

Yılmaz Karakoyunlu'nun iki "tarihsel" romanı *Salkım Hanımın Taneleri*[1] ve *Güz Sancısı*'nın[2] değerlendirileceği yazıya öncelikle bu "veri"yle başlamak gerekiyordu. Yazının amacı ne romanların estetik ve yazınsal düzeyinin tartışılmasını ne de yazarın her iki tarihsel romanı kurgulayışını eleştirmeyi amaçlıyor. Ancak her iki romana da sinmiş bir "milliyetçi elitist" söylemin açığa çıkarılması gerekiyor. Türk yazınında örneğine çokça rastlanan bu söylem önemli. Zira bu tür anlayış halklar arasındaki önyargıların oluşumunda hiç de azımsanmayacak bir paya sahip.

Hele hele gayrimüslim azınlıkların demografik olarak "dekoratif bir değere" itildiği bu dönemde, "Halklar arasındaki iletişimi belki de en sağlıklı biçimde kurabilecek ve daha sivil bir alan olan edebiyatta da benzer güçlükler ve imaj kirlenmeleriyle uğraşmak gerekiyor".[3]

1. Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanımın Taneleri*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1990.

2. Yılmaz Karakoyunlu, *Güz Sancısı*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992.

3. Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 1999, s. 211.

Karakoyunlu bir geleneğin son temsilcilerinden biri. Ancak bu geleneği edebi kimliğiyle ne kadar temsil edip etmediği eleştirmenlerin sorunu. Bizim ilgilendiğimiz boyutu ise Karakoyunlu'nun temsil ettiği gelenek. Bu geleneği "milliyetçi elitizm" olarak tanımlıyoruz.

Herkül Milas tarafından yapılan bir araştırmada,[4] Türk edebiyatının önde gelen üç ismi, Halide Edip Adıvar, Ömer Seyfeddin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun roman, öykü ve anılarındaki Yunanlı/Rum tiplemeleri ele alınıyor. Bu üç yazarın kitaplarındaki 230 Yunanlı/Rum tipinden 226'sı olumsuzdur.

Araştırmada, romanlardaki 36 kadın tipinin tamamının olumsuz, erkeklerin ise 3'ünün olumlu, 33'ünün olumsuz olduğu ortaya çıkıyor. Aynı yazarların anılarını yayımladıkları kitaplara bakıldığında ise iş tersine gidiyor.

Aralardaki 3 kadının tamamı olumlu, erkeklerin ise 14'ü olumlu, 3'ü olumsuz yanlarıyla niteleniyor.

Araştırma bize gösteriyor ki, edebiyatta ortaya çıkan azınlık karşıtı bu söylemin gerçek yaşamla bağı yok. Ancak daha önemlisi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çizilen bu olumsuz tablo, azınlık karşıtı bir atmosferin yaratılmasına önemli katkılarda bulundu. Azınlıkları beşinci kol, sömürgen, karaborsacı, korkak, hain, ahlak düşkünü olarak tanımlayan bu anlayışın salt edebiyatta değil, ders ve tarih kitaplarında da var olduğu dikkate alınırsa[5] sonraki yıllarda büyüyen kuşaklara nasıl bir olumsuz miras bırakıldığı daha da ortaya çıkar. İşte bu tarih ve kültür bilinciyle kuşanan nesillerin 1934'te Trakya'daki Musevilere dönük yağma olayları, 1942'de Varlık Vergisi, 1955'te 6-7 Eylül Olayları, 1964'te Rumların sınır dışı edilmeleri gibi uygulamaların hem öznesi hem de destekçisi olduğu görülür.

Günümüzde ise azınlıklara karşı böylesi "topyekûn" saldırılar yapılmıyor.[6] Ancak Karakoyunlu'nun kitaplarında çizdiği azınlık kahramanlarının olumsuz yanları bu defa da başka işlevlere sahip. Geçmişte yaşanan ve bu ülkenin, devletin ayıpları arasında yer alan yukarıdaki olaylar bu kahramanların nezdinde meşrula-

4. Herkül Millas, *Türk Edebiyatında Yunan İmajı*, İstanbul, Murat Sarıca Kütüphanesi'nde yapılan konuşma, 26 mayıs 1991.

5. Ayrıntılı bilgi için bkz. *History Textbooks in Greece and Turkey*, History Workshop, Autumn 1991, Issue 31; Artun Kal Tuğrul, "Türk Edebiyat Kitaplarında Yunanlı Tipi"; *Türk-Yunan Anlaşmazlığı*, derleyen Semih Vaner, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

6. Günümüzde azınlıklara dönük saldırı ve devlet politikalarıyla ilgili olarak bkz. Hülya Demir, "Medyanın At Gözlüğü: Azınlıklar ve Hak İhlalleri", *Birikim* dergisi, mart-nisan 1995, sayı 71, 72, s.181.

şabiliyor. Resmi tarihin unut(tur)mak istediği azınlık karşıtı politikalar bu kahramanların yarattığı imaj kirlenmesiyle birlikte değerlendiriliyor. Karakoyunlu da romanlarında azınlıklara mensup kahramanlarını ya olumsuz ya da toplumda ahlaki ve adli sorunu olan kişiler olarak çiziyor.

Burada çok önemli bir vurguya daha gerek var. Karakoyunlu'da roman kahramanının bilinci ayrı, başka bir bilinç olarak dile getirilmiyor. Romanlardaki kahramanlar nesnelleştirilmiş, kendi içine hapsedilmiş ve yazarın bilincindeki bir nesne durumuna indirgenmiştir.[7] Kahramanların ağzından kendisinin konuştuğunu, Karakoyunlu şöyle ifade etmektedir: "Hatta romanın bir yerinde de şahsi kanaatimi şöyle özetledim: 'Cumhuriyet'in vergi ahlakını bozduğu bu vergi' diye yazdım."[8] Yazar kahramanlarının ağzından kendi fikirlerini beyan etmektedir. Kahramanlar yazardan bağımsız değil, onun diliyle konuşan nesnelerdir. Dolayısıyla Karakoyunlu'nun gerek kahramanları gerekse söylemleri bu açıdan çok daha dikkat çekicidir.

Karakoyunlu'nun bu iki kitabı, Cumhuriyet tarihinin azınlıklar açısından en önemli iki kırılma noktasını aktarıyor. *Salkım Hanımın Taneleri*'nde 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi çerçevesinde Türk burjuvazisinin palazlanması anlatılıyor. Varlık Vergisi tek parti döneminin azınlık karşıtı bir politikasıydı. Başbakan Şükrü Saracoğlu "ticaretin Türklere bırakılması amacıyla" bu vergiyi bir araç olarak kullandı. Azınlıklar Türk ve Müslüman işadamları ile bürokratlar tarafından oluşturulan takdir komisyonlarının belirlediği vergiyi on beş gün içinde nakit ödemek zorundaydı. Vergiyi itiraz kabul edilmiyordu. Hemen bütün azınlıklara malvarlıklarının birkaç misli vergi tarh edilmişti. Vergisini vermeyenlerin bütün malvarlıklarına el konuyor ve Aşkale'ye çalışma kamplarına gönderiliyordu. Bütün dünyanın Nazi Almanyası'yla karşılaştırdığı bu politika Yılmaz Karakoyunlu için "Farkına varmaksızın Marksist teorinin uygulanmasından ibarettir".[9]

Karakoyunlu, romanında Varlık Vergisi'nin uygulandığı o yılları veciz bir üslupla anlatıyor. Romanın kahramanı olan Halit Bey bir ağa çocuğu, babası Hamidiye Alayları'nın komutanlarından Sabri Paşa. Halit Bey'in eşi Bayan Nora ise Musevi. Akıl hastası ve bir hastanede müşahede altında tutuluyor. Bayan Nora'nın

7. Lunaçarski'nin Dostoyevski için kullandığı analiz yöntemini ödünç aldım. Bkz. Anatoli Lunaçarski, *Sonat ve Edebiyat Üzerine*, s. 129.

8. *Şalom*, "Yılmaz Karakoyunlu'yla söyleşi", 1 nisan 1992.

9. *Şalom*, a.g.s., 1 nisan 1992.

kardeşi Mösyö Lüi ise Halit Bey'in muhasebeciliğini yapıyor. Onun verdiği bir evde yaşamını sürdürüyor. Romanın diğer kahramanları ise Halit Bey'le "gayrimeşru" ilişki yaşayan Nefise, Niğde'den göçüp İstanbul'da Varlık Vergisi'yle zenginleşen iki kafadar Durmuş ve Bekir.

Romanın mağdurları ise Ruben, Leon Varon, Kayzeryan, Dr. Artin ve Bay Franko'dur. Aşkale'de çalışma kamplarında gün dolduran, bütün malvarlıklarını yitiren bu kişiler aralarında Varlık Vergisi'ni tartışırlar. Bu tartışmada Yılmaz Karakoyunlu'nun gölgesi vardır. Romanın kahramanlarından Franko aracılığıyla Varlık Vergisi'ni şöyle savunur: "Adil olunuz. O zaman kaybetmezsiniz... Saracoğlu'nun hataları vardır; ama tamamen haksız değildir. Onu iyi tanırım. Ne kadar yürekli bir Türkçü olduğunu bilirim. Türkçülüğü, basit bir ırk farkı değil, bir kültür davası olarak görür. Kültür, korkuyu kaldırır..." (s. 136)

Romanın hukukçu güvenilir kahramanı Franko'nun söyledikleri neredeyse Yılmaz Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi'yle ilgili yaklaşımıyla aynıdır. "Bunların hepsi (Varlık Vergisi'ni hazırlayan kadroyu ve Şükrü Saracoğlu'nu kastediyor -R.A.) çok milliyetçi ve vatanperver insanlardı... Vergiyi uygularken bunu ırkçı bir yaklaşımla değil de, 'Aman devlet biraz daha para alsın bunlardan' fikriyle milliyetçi bir yaklaşım içinde yaptılar... Tekrar ediyorum, bunların hiçbiri ırkçı değildi."[10]

Oysa Saracoğlu'nun kendisi Yılmaz Karakoyunlu'yla aynı kanıda değil. Başbakan olarak Meclis'te yaptığı ilk konuşmada şöyle diyordu: "Biz Türk'üz, Türkçü'yüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir *kan meselesi* (altını biz çizdik -R.A.) olduğu kadar bir kültür meselesidir."[11] Aynı Saracoğlu ülkesinde yüzlerce yıldır yaşayan azınlıkları "misafir" olarak gören bir kültürü savunuyordu. "Milliyetçi ve vatanperver" başbakanın Varlık Vergisi'ni ödeyemeyenlere dönük tehdidi aynen şöyleydi: "Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir".[12]

10. *Şalom*, a.g.s., 1 nisan 1992. Karakoyunlu aynı görüşü 31 mart 1994 tarihinde Tarih Vakfı'nda düzenlenen Varlık Vergisi konulu Sözlü Tarih Atölyeleri'ndeki panelde de tekrarlamıştır.

11. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Tek Parti Döneminde Azınlık Karşıtı Bir Politika Örneği*, Belge Yayınları, 1992, s. 83.

12. *Cumhuriyet*, 21.1.1943.

Romanda kanunu "bütün şiddetiyle" çalışma kampında yaşayan hukukçu Franko kendisiyle aynı kaderi paylaşanların bir bölümünün Varlık Vergisi'ne müstahak olduğunu bile düşünmektedir. "O (Saracoğlu'nu kastediyor -R.A.) muhtekiri; o, hırsızı yakalayıp ezmek istedi, hiç şüphem yok bu kafilenin içinde de, bu pisliğe elini sürmüş olanlar var. Ve bunlar, yine o eski nizamın, gazası mübarek kumandanları olacaktır. Korku insanı ya sindirir; ya kükretir. Saracoğlu kükredi: ama iblisin ürktüğünü görmüyorum. Etrafınıza şöyle bir bakmanız yeter..." (s. 136)

Bir kez daha anımsatmakta yarar var. Romanda konuşmanın yapıldığı yer, Aşkale'deki çalışma kampıdır. Franko'nun "etrafınıza bakın" dediği kişiler de kendisiyle aynı kaderi, ranzayı paylaşan Varlık Vergisi'ni öde(ye)meyen diğer azınlıklardır.

Romanda Franko'nun kehaneti bir kez daha tekrarlanır. Bu defa bir kumarhane sahibi olan Gani Bey Varlık Vergisi'yle azınlıkların mallarını ucuza "kapatan" Anadolulu fırsatçılara şöyle seslenmektedir: "Sen üç beş ekalliyet (azınlık -R.A.) dulunun korkuyla sattığına servet mi diyorsun? Servet, sakin bir kuzu gibi hâlâ çayırda... Ne vergi, ne Aşkale, ne ölüm... Hiçbir kuvvet bu serveti ortaya çıkaramaz. Bu ırk, Kızıldeniz'i yaracak bir Musa için bin yıl bekledi; iki yıl mı beklemeyecek? Bu sabır ister, akıl ister... Çok değil bir yıl sonra o gizli hazinelerin sahipleri yeniden bir bir gelip, başınıza efendi kesilecekler." (s. 140)

Buradan kitabın sonuna gitmekte yarar var. Varlık Vergisi tasfiye edildiğinde kamplardaki azınlıklar da serbest bırakılır. Çalışma kampından Haydarpaşa Garı'na "ulaşan" kafilede iki görüşün temsilcileri aynı vapurla İstanbul'la buluşmayı bile reddeder. Franko ve Dr. Artin'in başını çektiği "azınlığa" göre diğerleri vergilerini ödemekten kaçan "güruhtur". (s. 155)

Yazar finalde Franko'nun bu "güruhun" dönüşüyle ilgili kehanetine bir gönderme yapar. Ne demişti Franko: "Eski nizamın gazası mübarek muzaffer kumandanları olacaklardır." Yazar "kumandanların işgalini" şöyle bitirir: "Dr. Artin'in 'güruh' dediği kafile, iskelenin üzerinden atlayarak iyi bir yer kapmak için telaşlı adımlarla vapura doluyordu. Taksim'de, Feriköy'de, Galata'da Yedikule'de Yedi Tepe'nin her yerinde çan sesleri duyuldu. İstanbul'u yeni bir işgale karşı sanki uyarıyor gibiydi." (s. 160)

"İşgalcilerden" kurtulmak için bir başka olaya, 6-7 Eylül 1955'e kadar beklemek gerekir...

Ve "Güz Sancısı"nda kriminal azınlıklar

Yazar Yılmaz Karakoyunlu'nun diğer kitabı *Güz Sancısı* ise bu defa 6-7 Eylül Olayları'nı anlatır. Bu romanın azınlık kahramanları *Salkım Hanımın Taneleri*'ne oranla çok daha belirgin çizilmiş karakterlerdir. Romanın başkişisi Mevlevi dervişi Hacı Kâmil Efendi ve oğlu tıp öğrencisi Behçet'tir. İkisi de tasavvuf terbiyesiyle yetişmiş, karizmatik ve kültürlü kişilerdir.

Gelelim romanın diğer kahramanlarına. Bayan Rhea Rum'dur. "Hovarda kadındır." (s. 15) Asıl gönlü Kâmil Efendi'dedir. "Bir dahaki sefer kimsenin gözünün yaşına bakmadan Hacı Kâmil Efendi'nin koynuna girmeyi" planlamaktadır. (s. 24, 74) Ancak oğlu Behçet'le yakınlaşmalarında da "cinsel bir çekicilik" vardır.

Romanın kadın kahramanı Ester, fahişedir. Behçet'e âşıktır. Ester'in annesi bir kuyumcuya kaçmıştır. Babası ise kumarbazdır. Babaannesi bu fahişe kızı pazarlamaktadır. Madam Atina da Rum'dur. Mesleği pezevenkliktir. "Tatavla'dan getirdiği kıvrak Rum kızları, kendi ırkının mükemmel hususiyetlerini (!?) pazarlar." Esnaftan kasap Zaven, bakkal Agop ve manav Tanaş da azınlıktandır. Tanaş, vurguncudur. Yoksulları aşağılayan bir tiptir. Nitekim Dr. Behçet de "Size güvenmiyorum Mösyö Tanaş" der. (s. 52)

İğneci Armenak, pezevenk Madam Atina'yla geçmişte ilişki kurmuş, şimdi de Atina'nın "kızlarına" iğne yapmaktadır. Diğer azınlıktan kahramanlar siliktir. Şapkacı Madam Lazsio ile Behçet'in haftada bir yemek yediğini (s. 57), antikacı Madam Katerina'nın ise zaman zaman fahişe Ester'le sohbetler ettiğini (s. 17) öğreniyoruz.

Romanın azınlık kahramanları işte bu kişilerden oluşuyor. *Salkım Hanımın Taneleri*'nde roman kahramanı Halit Bey'in eşi Bayan Nora'nın delirmesinde kayınpederi Sabri Paşa'yla kurduğu cinsel yakınlığın önemli bir payı vardı. (*Salkım Hanımın Taneleri*, s. 111)

Şimdi bu kahramanlardan hareketle ortaya çıkan tablo, yaşamında hiç azınlıklarla tanışma fırsatı bulamamış bir kişi için nasıl yorumlanacak? Sayıları 200 000'in altına inen azınlıkları romanlardan izleyen okuyucu için bu kahramanlar ne ifade ediyor? Azınlıklar mesleki ve ahlaki homojenlik içinde mi algılanmalı? Karakoyunlu'nun kahramanları resmi tarihi mi haklı çıkarıyor? Ya da 6-7 Eylül sırasında bakkal Tanaş'ın dükkânını yağmalayan kişinin "Bu herifler yıllarca soydular bizi" şeklinde gerekçesi haklı mı görülmeli? Zira yazar Tanaş'ı dövenleri şöyle tanımlar: "Ta-

naş'ın küçümseyerek her fırsatta alay ettiği; hatta dükkânının önünden geçiyor diye mahalle bekçisine dayak attırdıkları karşısındaydı. Ellerinde sopalar, demir çubuklar vardı. Herkes elindeki sopadan, demir çubuktan çok yumruğuna güvenmiş ve Tanaş'a layık olduğu dersi vermek için gelmişlerdi..." (s. 167)

Romanın yazınsal üslubunu tartışmayacağımızı önceleri veri kabul etmiştik. Dolayısıyla "Herkesin elindeki demir çubuk ve sopadan çok yumruğuna güvenmesi" cümlesinden çok, hemen sonrasındaki "Tanaş'a layık olduğu dersi vermek" cümlesi ilgimizi çekiyor. Zira Tanaş'ı makasla sünnet etmeye kalkışan bu grubun cinnetini yine Tanaş'ın aşağıladığı bir yaşlı kadın önler. Tanaş'ın hayatını kurtardıktan sonraki cümlesi ise kullanılan şiddetin ölçüsüne karşı olduğunu anlatır:

"Bu dayak sana yeter, Efendi... sen utanmazın birisin... ama dersini böyle almamalıydın..." (s. 168)

"Dozu kaçırılmış bir 'ders' miydi olaylar? Yoksa neden ekonomik miydi? Bu 'iktisadiyat' anlayışı sömürüyü mahalle manavı düzeyinde mi algılıyordu?"[13] *Güz Sancısı* romanında sadece azınlık kahramanlar kriminal tipler olarak çizilmekle de kalmıyor. Yazar, bütün azınlık kahramanlarını 6-7 Eylül Vandalizmi'nden yine Türkler sayesinde kurtarıyor.

Romanda Emirdağlı Yorgi'yi, Zaralı Zehra Madam Katerina'yı, Hacı Kâmil Efendi yaşına rağmen Rhea'yı, Fatmetüz Zehra Hanım Tanaş'ı, Behçet Ester'i kurtarmak için adam dövüyorlar, satır ve makaslarla adam öldürmeyi bile göze alıyorlar. Her saldırıya uğrayan gayrimüslimin yanında koruyucu bir Türk duruyor gibidir. Bu korunan ve kurtarılanların hepsi gözleri yaşlı, onları koruyan Türklere şükranların dile getirirler: Ester'in "Sen ne güzel bir adamsın Behçet" deyişinde olduğu gibi. (s. 171)[14]

Azınlıkların kurtarıcısı Türkler ise, 6-7 Eylül 1955'te yaklaşık 4 348 dükkân, 2 000 ev, 27 eczane, 21 fabrika, 110 restoran ve kafe, 73 kilise, 26 okul, 5 spor kulübü ve 2 mezarlığı[15] kim tahrip etti? Karakoyunlu'nun "tarihsel" romanında bu soruya yanıt verilmez.

Romanda bir başka çarpıcı yan ise Karakoyunlu'nun azınlıkları "rehabilite" etme çabasıdır. Madam Rhea, Hacı Kâmil Efendi'ye olan aşkı uğruna kimliğini sorgulamayı, Esra adını almayı bile dü-

13. Herkül Millas, "*Güz Sancısı* / Tarihle İlgili Bir Romanın Eleştirisi", *Toplumsal Tarih*, nisan 1994.

14. H. Millas, a.g.m.

15. Rıdvan Akar, "20. Yüzyılın Malazgirtleri", *Birikim* dergisi, mart-nisan 1995, sayı 71-72.

şünür. Sonra Yunanistan'a yerleşir. Selanik'te apartmanın adını "Esra" koyar. Ancak Karakoyunlu'nun burada kalemi sürçmüştür. Zira yazar Herkül Millas'a göre Yunanistan'da apartmanlara ad verme alışkanlığı yoktur.[16] Nitekim emrihak, Madam Rhea'ya Konya'da Hacı Kâmil Efendi'nin müritlerini izlerken vaki olur. Fahişe Ester ise İsrail'e göçer. Çocuğunun adını "Behçet" koyar. Karakoyunlu bu iki kitabıyla kamuoyunca büyük takdir topladı. Bu haklı ilgi –edebi yanın ötesinde– aynı zamanda iki tarihi "ayıbın" cesaretle dile getirilmesine de dönüktü. Karakoyunlu bu olaylara eleştirel baktığını her defasında ifade etti.[17] Ancak Karakoyunlu her iki olayı "yönetenler/devlet" açısından "mazur gösteren" bir anlayışı da savunmaktan geri durmadı. Örneğin Varlık Vergisi Kanunu hiç de adaletsiz bir kanun değildi. Adaletsizlik tarh mekanizmasında Maliye'nin suçu da değildi. Uygulayıcıların adaletsizliğinden söz etmek mümkün değildi. Olsa olsa tatbikatta biraz aşırı davranıştan söz edilebilirdi. Bunun da sorumlusu CHP'ydi.[18] Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi'ni uygulayanların "milliyetçi ve vatanperver" oldukları konusundaki görüşüne ise yukarıda değinilmişti.

Bu koşullarda adaletsiz olan bu uygulamaları Karakoyunlu'nun savunduğu gibi bir tartışma yapmadığımız ortada. Yazının başında da belirtildiği gibi Karakoyunlu'nun romanlarına sinmiş bir zihniyeti tartışıyoruz. Azınlıkların abartılı kriminal ve ahlak düşkünü kahramanlarla anlatılışının ciddi bir imaj kirlenmesi yarattığı görüşünü savunuyoruz. Bu anlayışın ancak Türkiye'nin azınlık karşıtı söylemlerine gıda olabileceği inancındayız. Karakoyunlu'nun "orta yolcu" tavrıyla azınlık hak ihlallerine karşı gerçekçi politikalar geliştirilemeyeceğini düşünüyoruz. Romanlarda "manayı tesadüfe bırakmamak" için gerçeğe de şans verilmesini diliyoruz.

16. H. Millas, a.g.m.

17. "Açık Görüş Programı", Samanyolu televizyonu, 9 aralık 1997; *Şalom* gazetesi, 1 nisan 1992 ve Tarih Vakfı, Sözlü Tarih Atölyeleri, 31.3.1994.

18. Tarih Vakfı, Sözlü Tarih Atölyeleri, 31.3.1994, bant çözümü.

Kaynakça

Kitaplar

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, Bir Soru Daha Matbaası, İstanbul, 1972.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Alexis, Aleksandridis, *Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations*, Centre For Asla Minör Studies, Atina, 1992.

Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri; Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943), Havass Yayınları, İstanbul, 1977.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, 1. cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.

Aydemir, Şevket S., *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.

İkinci Adam, 2. cilt, 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Baban, Cihat, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Barutçu, Faik A., *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Baydar, Ertuğrul, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, yayın no: 1978 / 195, Ankara, 1978.

Bettelheim, Charles, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, çev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Bezmen, Refik, *Taranto-Bezmen Davası Münasebetiyle*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1954.

Biberyan, Zaven, *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, Araş Yayınları, İstanbul, 1998.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Bulut, Faik, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Demir, H.-Akar, R., *İstanbul'un Son Sürgünleri*, 4. baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Ergin, Feridun, *Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.

Glasneck, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, 3. kitap, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.

Güçlü, Muhammet, "Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11 Kasım 1942-15 Mart 1944)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1990.

Gülalp, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

Güvenir, Murat, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, TGC Yayınları, yayın no: 31, İstanbul, 1991.

Hearslag, Z. Y., *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden, E. S. Drill, 1968.

Karakuş, Emin, *İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Karanis, Fikri, *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi*, baskı: Medya Print, İstanbul, 1994.

Karaosmanoğlu, Yakup K., *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

Koç, Vehbi, *Hayat Hikâyem*, 3. baskı, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973.

Koç, Yıldırım, *Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi (1923-1973)*, Birlik Yayıncılık, Ankara, 1979.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

Köksal, Bilge-İlkin, Rasih, *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.

Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Söylev, Demeç, Yazılar*, SBF Maliye Enstitüsü Yayınları, yayın no: 15, Ankara, 1963.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*, 1. cilt, 3. baskı, Tekin Yayınları, İstanbul, 1978.

Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, redaksiyon Rıfat Bali, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, IV. seri, sayı 8, Ankara, 1970.

Meriç, Ahmet Arif, *Varlık Vergisi'nin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup*, İstanbul, 1951.

Mühlen, Patrik von Zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında-İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara, 1984.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1979.

Neumark, Fritz, *Boğaziçi'ne Sığınanlar*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Maliye Enstitüsü Yayınları, yayın no: 66, İstanbul, 1982.

Olaylarla Türk Dış Politikası, 1. cilt, 4. baskı, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1977.

Otar, İ.-Arkum, F., *Varlık Vergisi Kanunu ve Bu Kanun Hükümlerinin Şerhi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları* (3. cilt), *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Paulton, Hugh, *Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1999.

Perinçek, Doğu, *Kemalist Devrim*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1979.

Sancar, Nejdet, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, Afşin Yayınları, Ankara, 1973.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, Ankara, 1969.

Sertel, Yıldız, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Sharon-Sevilla, Moshe, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Shorter, C. Frederic-Macura, Miroslav, *Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

Singer, Morris, *The Economic Advance of Turkey, (1938-1969)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.

Sipols, V.-Haalamof, M., *İkinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri*, çev. İzzet Yasar, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1975.

Şaul, Eli, *Balat'tan Bat-Yam'a*, yayına hazırlayanlar Rıfat Bali-Birsen Talay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Tezel, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1971.

Varlık Vergisi Faciasından Taranto-Bezmen Davası, Tan Yayınları, İstanbul, 1951.

Velidedeoğlu, Hıfzı V., *Türkiye'de Üç Devir*, 2. cilt, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

Weisbant, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Yalman, Ahmet E., *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, 3. cilt, Rey Yayınları, İstanbul, 1970.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, 3. baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Dönemi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Zorlu, Ilgaz, *Evet, Ben Selanikliyim*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

Makaleler

Akar, Rıdvan, "Varlık Vergisi: Olmuştu Böyle Vakalar", *Panorama* dergisi, 1988, yıl 1, sayı 2.

"Bir Resmi Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim*, 1998, sayı 110.

"Kriminal Azınlık", *Birikim*, 1998, sayı 107.

"20. Yüzyılın Malazgirtleri", *Birikim*, 1995, sayı 71-72.

Akbay, Muvaffak, "Harb Finansman Tekniği (Almanya, İngiltere)", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1943, cilt 1, sayı 2.

Aktar, Ayhan, "İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942-30 Haziran 1943)", *Toplumsal Tarih*, 1999, sayı 69.

"Varlık Vergisi ve İstanbul", *Toplum ve Bilim*, 1996, sayı 71.

Aktar, Reşad, "İyi Bir Vergi Sisteminin Şartları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1954, cilt 9, sayı 2.

Aral, Zeki, "1943-44 Bütçesi", *Siyasal Bilgiler Okulu Mecmuası*, 1944, cilt 1.

Aytul, Turhan, "Ankara'yı Titreten Beş Yıl", *Güneş*, 27.9.1988.

Bali, Rıfat, "Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, 1997, sayı 165.

"Resmi İdeoloji ve Gayrimüslimler", *Birikim*, 1998, sayı 105-106.

"Balat Fırınları Söylentisi", *Tarih ve Toplum*, 1998, sayı 180.

"Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, 1998, sayı 179.

Başar, A. Hamdi, "Musa'nın Adaleti", *Cumhuriyet*, 8.12.1942.

Benice, E. İzzet, "Varlık Vergisi Kanunu", *Son Telgraf*, 13.11.1942.

Boratav, Korkut, "Varlık Vergisi: Olmuştu Böyle Vakalar", *Ekonomik Panorama*, 1988, yıl 1, sayı 2.

Clark, Edward, "Türk Varlık Vergisi'ne Yeniden Bakış", *Yapıt*, 1984, sayı 58.

Çelikbaş, Fethi, "Harb İktisatı ve Milli Korunma Kanunumuz", *Ülkü* dergisi, Seçmeler (1933-1941), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.

Daver, Abidin, "Varlık Vergisi'nin Önemli Manası", *Cumhuriyet*, 23.12.1942.

Dinçel, Gülay, "Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi", *Toplumsal Tarih*, 1999, sayı 69.

Ertuğruloğlu, Mehmet, "İngilterede Harp Finansmanı ve Harp Sonrası Güçlükleri", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1949, cilt 4, sayı 2-4.

Gökay, Bülent, "Belgelerle Struma Faciası", *Tarih ve Toplum*, 1993, sayı 116.

İlsever, Ferit, "Oral Çalışlar Büyük Sermayenin Sevgi Dolu Yüreğini Keşfetti", *Aydınlık* dergisi, 1998.

Kandemir, Feridun, "Varlık Vergisi ve Saracoğlu", *Yakın Tarihimiz*, Türk Petrol Yayınları, 1962, cilt 1, sayı 6.

Levi, Avner, "İkinci Dünya Savaşı'nda ve Öncesinde Türk Yahudileri", *Tarih ve Toplum*, 1996, sayı 154.

Lewis, B.-Lütem, T., "Türkiye'de Son Gelişmeler", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1952, cilt 9.

Mahrad, Ahmad, "İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti", derleyen Cemil Koçak, *Tarih ve Toplum*, 1952, sayı 108.

Nabi, Yaşar, "Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye", *Ülkü* dergisi, ağustos 1941, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, yayın no: 190, Ankara, 1982.

Nadi, Yunus, "Varlık Vergisi Bir Ceza Değil Bir Vazifedir", *Cumhuriyet*, 17.12.1942.

Nebioğlu, Osman, "Yabancı İmtiyazlarının Türk İktisadiyatına Tesirleri-Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri", T. İktisat Cemiyeti Yayını, Ankara, 1944.

Özuzun, Yervant, "Acı Bir Kilometre Taşı ve Kültür Kıyımı", *Agos*, 13.11.1998, s. 137.

Sadak, Necmettin, "Varlık Vergisi Bir İnkılap Kanunudur", *Akşam*, 7.12.1942.

"Zenginlik Ayıp Değil Harb Kazancı Suçtur", *Akşam*, 27.11.1942.

Sertel, Zekeriya, "Varlık Vergisi ve Sovyet Taarruzu", *Tan*, 22.12.1942.

"Varlık Vergisi ve İaşe Meselesi", *Tan*, 22.1.1943.

"Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?", *Tan*, 15.4.1942.

"Harp Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz", *Tan*, 17.5.1942.

"Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor?", *Tan*, 10.6.1942.

"Geçen Harpte Çıkarılan Harp Kazançları Vergisi", *Tan*, 11.6.1942.

"Varlık Vergisi", *Tan*, 17.12.1942.

Sulzberger, Cyrus, "Turkey is Uneasy Över Capital Levy", *New York Times*, 9.9.1943.

"Premier Defends New Turkish Tax", *New York Times*, 10.9.1943.

"Turkish Tax Kilis Foreign Business", *New York Times*, 11.9.1943.

"Ankara Tax Raises Diplomatic Issues", *New York Times*, 12.9.1943.

Suvla, Ş. Refii, "Varlık Vergisi", *Tan*, 13.11.1942.

Tekeli, Esat, "Varlik Vergisi'nin Tasfiyesi", *Ayın Tarihi*, 1944, sayı 157.

Üsdiken, Behzat, "XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su", *Tarih ve Toplum*, 1992, sayı 99.

"Varlık Vergisi Kıskacında, Bir Avukatlar Ailesi", *Baro Gündemi*, aralık 1997.

Yalman, A. Emin, "Varlık Vergisi'nin Yarattığı Hava", *Vatan*, 6.12.1942.

"Ya Hep Ya Hiç", *Vatan*, 10.2.1943.

"Varlık Vergisi'nin Tasfiyesi", *Vatan*, 14.3.1944.

"Ümit Verici İstidatlar", *Vatan*, 16.7.1942.

"İyi Frene Lüzum Var", *Vatan*, 17.7.1942.

"Tüccardan Polis", *Vatan*, 2.9.1942.

"Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık", *Vatan*, 9.2.1943.

Süreli yayınlar

Akşam gazetesi (1942-1944)

A.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası

Ayın Tarihi (1942-1944)

Cumhuriyet gazetesi (1942-1944)

Tan gazetesi (1942-1944)

Tasvir-i Efkâr gazetesi (1942-1943)

Yeni Sabah gazetesi (1942-1944)

Resmi kaynaklar

Küçük İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi (1942-1944).

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1939.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, yayın no: 410, Ankara, 1961.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler*, *1923-1995*, yayın no: 1883, Ankara, 1996.